

A

Abejingumo kreivė – kreivė, rodanti pasirenkamąjį dviejų prekių derinį, kai kiekviena iš jų teikia vienodą pasitenkinimą arba abi yra tokios pat naudingos. Abejingumo kreivės yra naudojamos nustatyti vartotojų dviejų prekių pirkimo pusiausvyrą ir išanalizuoti tų dviejų prekių kainų pasikeitimo įtaką paklausai.

Absolutus skurdas – situacija, kai šeimos pajamos mažesnės už oficialią skurdo ribą.

Absolutusis pranašumas – pranašumas, kuris būdingas kuriai nors šaliai, turinčiai tam tikrų išteklių ir galinčiai pagaminti daugiau produkcijos negu kitos šalys, kurios turi tuos pačius išteklius. Tačiau absolutusis pranašumas nenulemia tarptautinės prekybos naudingumo.

Agrarinė politika – valstybės politika, kuria siekiama išspręsti maisto problemą, intensyviai vystyti žemės ūkį ir kitas agroverslo šakas, radikaliai pakeisti kaimo gyventojų darbo ir buitines sąlygas.

Agroverslas – šalies ūkio šakų kompleksas, apimantis žemės ūkio produkcijos gamybą, perdirbimą ir realizavimą.

Akceleratorius – prekių ir paslaugų realizavimo apimties pokyčio ir investicijų santykis. Akceleratoriaus principo esmė tokia: investicijų lygis priklauso nuo bendrojo nacionalinio produkto (BNP) augimo tempų. Jei šis produktas didėja – didėja ir grynosios investicijos, o jei nacionalinis produktas nedidėja, tai grynujų investicijų nebedaroma arba jos lieka labai mažos. Greitai augant bendrajam nacionaliniam produktui verslininkai skatinami investuoti į naujas gamyklas ne tik tam, kad atnaujintų kapitalą, bet ir tam, kad patenkinti padidėjusią paklausą. Indukcinių investicijų padidėjimas savo ruožtu sustiprina multiplikatoriaus poveikį didinant nacionalinį produktą.

Bendras akceleracijos ir multiplikacijos veiksmų poveikis, pasireiškiantis per investicijų ciklą, gali paaiškinti pokyčius ekonomikoje, susijusius su biznio ciklu. Kadangi investicijų dydis priklauso nuo kintančio bendrojo nacionalinio produkto apimties,

tai greitai jam augant investicijos būna didžiausios, nes gamintojas stengiasi padidinti savo pajėgumus. Šios didelės investicijos padeda spręsti visuminės paklauskos problemą ir išlaikyti aukštą BNP lygį. Kai BNP augimo apimtis mažėja, verslininkams daugiau nebūtina didinti pajėgumus, ir investicijos gali sumažėti iki pagrindinio kapitalo atnaujinimo lygio. Sumažėjus investicijoms sumažės visuminė paklausa ir BNP. Jeigu paklausa ilgesnį laiką yra nedidelė, tai įrengimai pamažu pasens ir kai kuriuos iš jų teks pakeisti. Investicijų didėjimas didina visuminę paklausą ir skatina didėti BNP.

Akcija – vertybinis popierius, išleidžiamas akcinės bendrovės kaip ilgalaikio kapitalo didinimo priemonė. Bendrovės akcininkai yra teisėti jos savininkai ir turi teisę gauti jos pelno dalį. Akcijomis prekiaujama fondų biržoje. Yra dvi didelės akcijų rūšys: privilegijuotosios akcijos ir paprastosios akcijos. Pagal turimų akcijų kiekį bendrovės savininkai pasiskirsto gautą pelną dividendų forma. Paprastai akcijai dividendo dydis iš anksto nenustatomas ir negarantuojamas. Privilegijuotos akcijos savininkui mokamas iš anksto nustatytas dydžio dividendas. Paprastųjų akcijų savininkai turi teisę gauti bet kokią jų bendrovės pelną po to, kai sumokėtos visos išlaidos, ir jie dažniausiai pasiima tam tikrą pelno dalį arba visą pelną dividendais. Jei bendrovė likviduojama, jie turi teisę gauti visus įmonės aktyvus, sumokėjus visas bendrovės skolas ir įvykdžius privilegijuotų akcijų savininkų reikalavimus.

Akcijų pajamos yra grynasis pelnas, gautas sukaupus mokesčių sumas akcinėje bendrovėje, kurias reikia išmokėti eiliniams akcininkams ir perdalytas iš paprastųjų akcijų skaičiaus. Akcijų priedas – tai pajamos, gautos išleidus akcijas didesne kaina už jų nominaliąją vertę. Tokios pajamos pridedamos prie akcinės bendrovės bendrųjų pajamų.

Akcinė bendrovė – ribotos turtinės atsakomybės įmonė, turinti juridinio asmens teises. Fiziniai ir juridiniai asmenys, įsigiję bendrovės akcijų, tampa akcininkais. Jie yra kolektyviniai akcinės bendrovės savininkai. Akcininkas neatsako savo asmeniniu turtu už bendrovės prievoles prieš kreditorius. Jie atsako tik turimu akci-

niu kapitalu. Akcinės bendrovės paprastai yra pelno siekiančios įmonės. Svarbiausių jų pranašumai yra šie: 1) įkūrus akcinę bendrovę galima efektyviai surinkti didelį piniginių kapitalą; 2) ribota akcininkų turtinė atsakomybė; 3) sutelkusi didelį piniginių kapitalą akcinė bendrovė gali efektyviai išplėsti verslą; 4) galimybė perduoti teises ir neribotas akcinės bendrovės egzistavimo laikas; 5) profesionalus valdymas. Šie pranašumai paprastai nulemia jų trūkumus. Pagrindiniai akcinių bendrovių trūkumai: 1) įstatymais nustatyti apribojimai; 2) akcinėje verslo organizavimo formoje slypi tam tikrų piktnaudžiavimų galimybės; 3) kai kuriose šalyse taikomas vadinamasis dvigubas akcinių bendrovių apmokestinimas; 4) nuosavybės atotrūkis nuo valdymo ir kontrolės; 5) stambios akcinės bendrovės riboja konkurenciją ir mažina jos efektyvumą, skatina monopolizmą ekonomikoje. Taigi akcinių bendrovių vaidmuo prieštaringas: viena vertus, jos sudaro sąlygas efektyviai ūkininkauti, padeda sutaupyti dėl verslo masto atskiroje įmonėje ir geriau tenkinti pirkėjų poreikius; antra vertus, ugdydamos biurokratizmą verslo valdyme ir silpnindamos konkurenciją, jos mažina efektyvumą, riboja geresnio vartotojų poreikių tenkinimo galimybes.

Akcininkas – fizinis ar juridinis asmuo, valstybė ar savivaldybė, kuri įstatymų nustatyta tvarka turi įsigijusi bent vieną akcinės bendrovės akciją. Valstybei ar savivaldybei akcinėje bendrovėje atstovauja valstybės ar savivaldybės institucija.

Akcizai – kai kurių prekių ir paslaugų mokesčiai, nustatomi daugiausia neelastingos paklausos prekėms ir paslaugoms. Akcizų objektai paprastai yra alkoholiniai gėrimai, tabakas ir tabako gaminiai, kava, šokoladas, maisto produktai su kakava, benzinas, dyzelinis kuras, prabangios ne maisto prekės (lengvieji automobiliai, juvelyriniai dirbiniai ir pan.), Lietuvos Respublikoje – ir tepalai, elektros prekės, erotiniai ir smurtiniai spaudiniai, o kai kuriose šalyse – telekomunikacijos paslaugos. Mokesčių mokėtojai yra akcizais apmokestintų prekių gamintojai ir importuotojai – juridiniai ir fiziniai asmenys. Mokesčių tarifai nustatomi absoliučia suma prekės kiekio ar svorio vienetai arba procentais

nuo apmokestinamos prekės (paslaugos) vertės (nuo šalyje pagamintų prekių pardavimo kainos be pridėtinės vertės mokesčio, nuo importuojamų prekių muitinės prekės vertės pridėjus muitą); akcizais paprastai neapmokestinamos eksportuojamos prekės.

Akreditivas – atsiskaitymo dokumentas, pagal kurį bankui pavedama sumokėti (pervesti į kitą banką) tam tikrą sumą fiziniam ar juridiniam asmeniui su išlyga, kad jis įvykdys akreditiviniame rašte nurodytas sąlygas; tai ir kredito įstaigos išduodamas vardinis vertybinis popierius.

Aktyvas – turinių teisių (turto), priklausančių fiziniam ar juridiniam asmeniui, visuma; taip pat vartotinas terminas *aktyvai* – visi įmonės ištekliai (turtas), naudojami įmonės ūkinėje veikloje, iš kurios tikimasi naudingumo (nuomojamas turtas, prekės, neturinčios paklausos rinkoje, firmos prestižas iki firmos pardavimo momento nėra įmonės aktyvai, ir atvirkščiai – nusipirkta iš kitos firmos prekių ženklas tampa jos aktyvu).

Aktyvi darbo paieška – konkrečios bedarbio pastangos surasti darbą. Prie aktyviai ieškančių darbo priskiriami tik tie darbo jėgos atrankiniuose tyrimuose dalyvaujantys ir pasirošę dirbti asmenys, kurie bent vieną kartą aktyviai ieškojo darbo. Aktyvios darbo paieškos yra:

- registravimasis darbo biržose,
- kreipimasis į darbdavius,
- skelbimai laikraštyje,
- kreipimasis į draugus, kad pastarieji padėtų įsidarbinti,
- rūpinimasis savarankiško verslo pradėjimu ir pan.

Alokacinis efektyvumas – geriausios kompozicijos prekių rinkinio gamyba naudojant geriausią sąnaudų derinį. Naudojant šį būdą, ištekliai paskirstomi taip, kad prekių kainos visose ūkio šakose yra lygios ribiniams kaštams. Alokacinis efektyvumas iškeliamas kaip ekonomikos organizavimo tikslas, kuris pasiekiamas tobulos konkurencijos rinkos sąlygomis. Optimalaus išteklių paskirstymo efektyvumas dar vadinamas Pareto efektyvumu arba Pareto optimumu. Jis suprantamas kaip neribotas visuomenės ekonomikos gerovės didinimas. Yra keliamos trys sąlygos, kad būtų pa-

siektas Pareto efektyvumas: geriausias prekių paskirstymas vartotojams, tinkamiausias išteklių paskirstymas ir optimali produkcijos apimtis. Jeigu būtų patenkintos visos šios sąlygos, tuomet būtų neįmanoma pagerinti vieno ar daugiau asmenų padėties tuo pat metu nepabloginus kitų padėties.

Alternatyvieji kaštai – išteklių naudojimo siekiant tam tikro tikslo kaštai, matuojami nauda arba pajamomis, kurios būtų gautos naudojant tuos pačius išteklius siekiant kito tikslo, geriausio iš galimų. Išteklių naudojimo kaštai matuojami siekiant įvertinti ne tik tiesiogines pinigines išlaidas, kurios parodomos buhalterinės apskaitos dokumentuose ir sudaro tiesioginius (eksplicitinius) kaštus, bet ir nustatyti savų išteklių, už kuriuos nereikėjo mokėti, sąnauda. Pastarosios įvertinamos didžiausia kaina, už kurią galėtų būti parduoti savi ištekliai. Šie vadinamieji netiesioginiai kaštai yra prarasta nauda, palyginus pasirinktą resursų naudojimo alternatyvą su atmeta. Taigi jie yra susiję su resursų paskirstymu, keičiant įvairių produkcijos rūšių gamybos santykį. Bet kurios produkcijos gamybos didinimas yra neracionalus resursų paskirstymo ir panaudojimo atžvilgiu, jeigu šios produkcijos naudingumas mažesnis už alternatyvios produkcijos kaštus. Negautos pajamos gali tekti verslininkui: 1) palūkanų forma, investavus savo kapitalą į alternatyvų verslą; 2) rentos forma, išnuomojus savo pastatus ir žemės sklypus kitam verslininkui; 3) atlyginimo už darbą, parrisamdžius svetimoje įmonėje atlikti tas pačias funkcijas, forma.

Alternatyvus darbo užmokestis – didžiausias darbo užmokestis, kurį galėtų gauti darbuotojas, pasirinkęs geriausiai apmokamą darbą.

Amortizacija – bendriausia prasme reiškia fizinio turto susidėvėjimą. Kaip ekonominė kategorija ji yra pagrindinio kapitalo vertės dalis, kurios netenkama per tam tikrą laiką. Galimi trys amortizacijos atvejai: 1) naudojamas pagrindinis kapitalas fiziškai susidėvi; 2) laikui bėgant kinta pinigų perkamoji galia, pagrindinio kapitalo paklausa ir pasiūla bei kitos rinkos sąlygos, todėl kapitalas gali nuvertėti neatsižvelgiant į tai, ar jis naudojamas, ar ne; 3) dėl

mokslinės technologinės pažangos gerėja naujo pagrindinio kapitalo savybės, o senasis kapitalas mažiau vertinamas, t. y. nuvertėja. Amortizacija finansine prasme reiškia kapitalo vartojimo atskaitymus, rodančius per metus suvartoto kapitalo (darbo priemonių) vertę. Amortizacijos lėšos nepriskiriamos kuriam nors gamybos veiksmui kaip jo pajamos, jos yra investuojamos į gamybą, išsaugant pradinį darbo priemonių gamybinį pajėgumą. Kapitalas pamažu perkeliamas į produkcijos vertę. Taigi amortizacija yra fizinio turto realios vertės kasmetinis sumažėjimas, sisteminis šio turto vertės dalies nurašymas ir įskaičiavimas į produkcijos savikainą.

Antidempingo muitai – muitai, taikomi, kai prekės išvežamos ar įvežamos į šalį (jos muitų teritoriją) mažesne kaina už panašią arba tiesiog konkuruojančių prekių kainas jų išvežimo ar įvežimo metu ir jei išvežant ar įvežant šias prekes gali būti padaryta žalos šalies interesams.

Antimonopoliniai įstatymai – įstatymai, kuriais kontroliuojama monopolinė galia ir monopolinė veikla. Jais draudžiami įmonių veiksmai, kurie lemia monopolinės rinkos struktūros susidarymą. Tai gali būti susitarimai tarp įmonių, jų susiliejimai, pagrindinės prekių dalies rinkoje gamybos koncentravimas. Esant natūraliai monopolijai, draudžiama monopolinė veikla, t. y. monopolinių kainų nustatymas, gamybos apimtys mažinimas.

Apdrausti dirbantieji – dirbantys gyventojai, kurie apdrausti privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu. Socialinio draudimo įmokas moka darbdaviai ir apdrausti dirbantieji. Iki 1995 metų Lietuvoje privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu buvo draudžiamos ne visos gyventojų kategorijos, pvz., Vidaus reikalų ministerijos ir krašto apsaugos karininkai bei kiti pareigūnai. Priėmus naują Pensijų įstatymą, šios gyventojų grupės nuo 1995 metų draudžiamos “Sodros”. Be minėtų kategorijų, privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu pradėta drausti ir būtinos karinės tarnybos karius.

Apgynimas (apsaugojimas) nuo mokesčio – įstatymų, reglamentuojančių mokesčius, nuostatos, įgalinančios kai kuriuos mokes-

čio mokėtojus imtis priemonių sumažinti arba visiškai eliminuoti tam tikrą mokestį, pvz., JAV įsigijami neapmokestinami vertybiniai popieriai, kryptingai naudojamasi visomis galimomis mokesčių lengvatomis ir pan.

Apyvartiniai aktyvai – piniginės lėšos ir kiti aktyvai, kurie paverčiami piniginėmis lėšomis, parduodami arba sunaudojami per vienerius metus ar įprastinį gamybos ciklą, bet ne ilgesnį kaip vieneri metai; juos sudaro gryniesi pinigai sąskaitoje ir kasoje, lengvai realizuojami vertybiniai popieriai, debitorinis įsiskolinimas, atsargos, nebaigta gamyba ir kt.

Apyvartinis gamybinis kapitalas – gamybinio kapitalo dalis, kuri visiškai sunaudojama per vieną gamybos ciklą, pvz.: žaliavos, kuras, pusgaminiai.

Apyvartinis kapitalas – firmos trumpalaikės apyvartinės lėšos, kurios gana greitai ūkinėje veikloje pakeičiamos žaliavomis, nebaigta gamyba ir gatavų prekių atsargomis, skolomis ir grynaisiais pinigais, trumpalaikiais įsipareigojimais. Padidėjus bendrovės prekybai dažniausiai padaugėja skolininkų, taigi padidėja ir reikiamo apyvartinio kapitalo.

Apyvartinio kapitalo ir trumpalaikių skolų santykis – firmos gebėjimo sumokėti trumpalaikes skolas iš apyvartinių lėšų apskaitos matas, išreiškiantis firmos apyvartines lėšas kaip apyvartinių skolų santykį. Apyvartinės lėšos, kurias skolingi skolininkai, ir gryniesi pinigai laikomi firmoje žaliavoms pirkti, joms perdirbti ir parduoti kaip gatavą produkciją bei užmokėti už jas (žaliavas).

Apyvartos mokestis – šalies vidaus prekių ir paslaugų mokestis, imamas jas parduodant; gali būti vienapakopis arba daugiapakopis; vienapakopis – atsižvelgiama, kiek prekių parduodama atskirose prekių pardavimo stadijose (pvz., didmeninėje ar mažmeninėje prekyboje); daugiapakopis – kai prekės apmokestinamos kiekvieno pirkimo-pardavimo metu.

Apmokestinimas – valstybinės mokesčių įplaukos iš namų ūkių ūkio ir įmonių pajamų bei išlaidų. Pagrindinis apmokestinimo tikslas – didinti valstybės pajamas. Rengiant mokesčių sistemą, reikia laikytis trijų pagrindinių apmokestinimo principų: neutralumo, tei-

singumo ir paprastumo. Daugeliu atžvilgiu rinkos sistema veikia nepriekaištingai ir garantuoja vartotojams prekių bei paslaugų kokybę. Todėl mokesčių sistema turėtų būti neutrali ir kuo mažiau trukdyti plėtoti rinką. Neutralumo principas neturėtų būti absoliutus, nes yra atvejų, kai reikia suvaržyti laisvosios rinkos veikimą. Pavyzdžiui, aplinką teršiančių firmų apmokestinimas, akcizo mokesčio nustatymas tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams. Teisingumo principą sudaro naudos ir gebėjimo sumokėti mokesčius principai. Jei apmokestinant laikomasi naudos principo, tai vyriausybė pati įvertina iš atskirų žmonių ar jų grupių gaunamą naudą. Tuo remiantis nustatomi mokesčiai. Jei vyriausybė nori persikirstyti pajamas, tai apmokestinama ji turėtų vadovautis gebėjimo sumokėti mokesčius principu. Pagrindiniais šio principo taikymo kriterijais galėtų būti pajamos ir turtas. Didesnius mokesčius moka tie, kurie turi daugiau pajamų ar turto, todėl pajėgia daugiau sumokėti. Vyriausybė, apmokestinama vienus asmenis progresyviu pajamų mokesčiu arba turto paveldėjimo mokesčiu, gali suteikti ekonominę pagalbą kitiems žmonėms, gaunantiems minimalias pajamas. Taip pat labai svarbu, kad mokesčių sistema būtų paprasta ir būtų apmokestinama daugiau pajamų.

Arbitražas – biržos operacija perkant ir parduodant prekes arba vertybinius popierius, pasinaudojant jų kainų skirtumais (įvairiose biržose ar įvairiu laiku). Kitaip negu spekuliacija (prekę perkama anksčiau ir parduodama vėliau toje pat rinkoje) arbitražas dėl kainų skirtumo egzistuoja vienai ir tai pačiai prekei įvairiose rinkose. Kai rinkos yra pusiausvyroje, arbitražo galimybės išnyksta. Tik kai rinkos pusiausvyra pakinta, tokios galimybės atsiranda. Arbitražas būdingas maisto produktų, metalo ir vertybinių popierių rinkoms bei tarptautinei prekybai. Jo elementų yra visuose sandėriuose, siekiančiuose pelno. Šiai operacijai būdinga palyginti nedidelė ekonominė rizika. Kadangi arbitražas išlygina prekes teritorinius kainų skirtumus, todėl konkurencinėje ekonomikoje jo mastai nėra dideli.

Arbitražas taip pat gali reikšti ginčų, ypač darbo, sprendimo būdą, kai trečioji neutrali šalis – arbitras, išklauses visų ginčo daly-

vių argumentus, paskelbia nuosprendį, įpareigojantį kiekvieną iš šalių. Arbitražas daugiausiai taikomas blogiausiu atveju, kai nelyksta susitarti normaliomis derybomis.

Arenda – sutartis, pagal kurią viena pusė įgyja teisę tam tikrą laiką naudotis nuosavybe, priklausančia kitai pusei, už nustatytą fiksuotą kainą. Žemės ir patalpų nuoma (arenda) turi daugiaamžę istoriją, o pastaruoju metu nuomojami ir gamybiniai įrenginiai, lėktuvai ir automobiliai. Arenda leidžia kompanijoms išvengti didelių kapitalinių įdėjimų. Ji taip pat yra mažiau rizikinga. Šiuo metu daugelis bankų organizuoja savo lizingo kompanijas ir išnuomoja įrenginius toms firmoms, kurios negali jų nusipirkti.

Asmeninės pajamos – bendrosios individualių asmenų pajamos: darbo užmokestis ir jam prilygintos išmokos, gautos transferinės valstybės išmokos, pajamos iš verslo, iš individualios savarankiškos veiklos, gauti dividendai, palūkanos, nuomos pajamos, kapitalo prieaugio pajamos ir kt.

Asmeniniai mokesčiai – mokesčiai, kuriais tiesiogiai apmokestinamos mokėtojų pajamos atsižvelgiant į jų finansinę padėtį; svarbiausias iš jų yra pajamų mokestis.

Asmeninių pajamų mokestis – mokestis, kurio objektas – įvairios asmeninės pajamos. Įvairiose šalyse skiriasi apmokestinamųjų pajamų sudėtis, apmokestinimo vienetas, mokesčio lengvatos, mokesčio tarifas, taip pat mokesčio pavadinimas. Paprastai į apmokestinamąsias pajamas įtraukiamos pajamos, susijusios su darbo santykiais, pajamos iš savarankiškos veiklos, pajamos iš verslo įmonių, gauti dividendai, gautos palūkanos, pensijos, nuomos pajamos, kapitalo prieaugio pajamos ir kt. Asmeninių pajamų mokestis gali būti imamas apmokestinant visų šaltinių pajamas pagal bendrą tarifą arba apmokestinant įvairių rūšių pajamas pagal skirtingus tarifus. Be bendrojo pajamų apmokestinimo, gali būti ir atskiras pajamų iš kai kurių šaltinių (pvz.: dividendų, palūkanų) apmokestinimas. Apmokestinimo vienetas priklauso nuo to, ar pasirenkamas individualiųjų pajamų ar šeimos pajamų apmokestinimas.

Atlyginimas (uždarbis) – apmokėjimas už atliktą darbą, paslaugas,

patarnavimus ir kt. Atlyginama įvairiai: natūra, pinigais, suteikiant lengvatas. Atlyginimas už darbą pinigais – alga, darbo užmokestis. Atlyginimo diferencijavimas – vienodą darbą dirbančių darbuotojų atlyginimų skirtumas; kompensacija už ypatingas, nepalankias darbo sąlygas, nepatogų darbo laiką ir t. t.

Atsargos – 1. Gatavų prekių atsargos, nebaigta gamyba ir žaliavos, kurias turi įmonės. 2. Sumos, įrašomos į firmos sąskaitas numatant išlaidas, kurių gali prireikti ateityje. Įprasčiausios firmų numatomos atsargos yra skolų, dėl kurių tikrumo abejojama, atsargos, kurios sudaromos tikintis, kad kai kurie klientai nesumokės to, ką jie yra skolingi. Atsargos yra skiriamos siekiant, kad pelnas nebūtų išpūstas, įsitikinant, kad visos firmos išlaidos yra įrašytos į sąskaitą, net ir tos, kurių tikslus kiekis dar nėra žinomas. Atsargų įvertinimas – tam tikras piniginis firmos žaliavų, atsargų, nebaigto darbo ir gatavų prekių įvertinimas.

Atsargų kaupimas yra atsargų telkimas be įprastų poreikių. Jeigu atsargos telkiamos keliose tiekimo grandinės vietose, firmos gali iš anksto numatyti trūkumą, vėliau tos firmos sieks nusipirkti daugiau atsargų, negu jų reikia būtiniausiems poreikiams tenkinti. Atsargos kaupiamos daugelyje ekonominio gyvenimo sričių, pradedant vyriausybe (maisto, ginklų atsargų kaupimas) ir baigiant vartotojais, kaupiančiais maistą, degalus, laukiant kainų padidėjimo.

Atviroji ekonomika – ekonomika, kuri labai priklauso nuo tarptautinės prekybos. Eksportas ir importas yra didelis, palyginti su nacionalinio produkto dydžiu. Analizuojant ekonomiką reikia atsižvelgti į eksporto bei importo įtaką nacionaliniam produktui.

Atviros rinkos operacijos – operacijos, kurias vykdydamas centrinis bankas perka ir parduoda vyriausybės vertybinius popierius atviroje rinkoje. Jos vykdomos, siekiant padidinti arba sumažinti centrinio banko rezervus ir šitaip pakeisti pinigų pasiūlą.

Augimo tempai – santykinis ekonominio rodiklio pasikeitimas lyginamaisiais laikotarpiais.

Aukcionas – viešas unikalių ir sunkiai standartizuojamų prekių pardavimas. Parduodamą daiktą įgyja asmuo, pasiūlęs už jį didžiausią

sią pinigų sumą. Pradinė kaina – tai aukščiausia kaina, kurią pirktėjas sutinka mokėti už prekę, arba minimali kaina, už kurią pardavėjas sutinka parduoti savo prekę. Pardavėjų aukcionas – aukcionas, kuris yra organizuojamas ir vedamas pardavėjų. Kitais atvejais aukcionas gali būti organizuotas pirkėjų, kurie ieško geriausio pardavėjų pasiūlymo. Analogiškai jis vadinamas pirkėjų aukcionu. Taigi aukcionas yra prekybos metodas rinkoje, kuriam esant, kainos kinta kiekvieno sandorio metu.

Yra trys aukcionų tipai. Angliškame aukcione pradinės kainos nedidelės ir jos kyla, kol lieka vienas pirkėjas, pasiūlęs aukščiausią kainą. Olandiškas aukcionas prasideda pasiūlius aukščiausią kainą, kuri mažinama tol, kol atsiranda pirkėjas. “Tamsiame” aukcione (neakivaizdiniame) visi pirkėjai pateikia savo pasiūlymus vienu ir tuo pačiu metu ir daiktas parduodamas tam, kas pasiūlė aukščiausią kainą.

Aukso standartas – tarptautinė valiutų sistema, kurioje auksas yra šalių pinigų kiekio pagrindas ir naudojamas tarptautinei prekybai ir mokėjimų balanso trūkumui padengti. Pagal aukso standartą būdavo griežtai nustatomi valiutų kursai aukso atžvilgiu. Teoriškai aukso standartas buvo “automatiško” reguliavimo mechanizmas pašalinant šalių mokėjimų disbalansą: pinigų trūkumą padengdavo išoriniai aukso pavedimai, kurie sumažindavo šalies pinigų kiekį. Tai savo ruožtu sukeldavo šalies kainų defliaciją, importas tapdavo palyginti brangus, eksportas – pigus. Dėl to sumažėdavo importas ir padidėdavo eksportas. Perteklių padengdavo vidiniai aukso pervedimai, kurie padidindavo šalies pinigų kiekį. Tai savo ruožtu sukeldavo infliaciją. Importas tapdavo palyginti pigus, o eksportas – brangus. Dėl to sumažėdavo eksportas ir padidėdavo importas. Taip būdavo sugražinama mokėjimų balanso pusiausvyra. Šalyje gali būti naudojamas aukso standartas, jeigu laikomasi tokių pagrindinių sąlygų:

- nustatomas tam tikras savo piniginio vieneto aukso kiekis;
- pinigų pasiūla šalyje griežtai priklauso nuo jos aukso atsargų;
- neribojamas aukso eksportas ir importas.

Esant stabiliems valiutų kursams mažinamas neapibrėžtumas bei

rinka ir taip skatinama tarptautinė prekyba. Tačiau aukso standartui būdingi šie trūkumai:

- reaguojant į užsienio valiutos pasiūlos bei paklausos pokyčius, šalyje gali kilti infliacija, nedarbas ir kiti neigiami reiškiniai;
- jeigu išnaudojamos šalies aukso atsargos, aukso standartas negali būti naudojamas.

“Didžioji depresija” (1929-1933 m.) lemia aukso standarto žlugimą. Esant dideliame gamybos nuosmukiui, šalys, naudojančios aukso standartą, devalvavo savo valiutas aukso atžvilgiu, kad pagyvintų savo ekonomiką ir padidintų gyventojų užimtumą. Taip buvo pažeista pagrindinė aukso standarto sąlyga ir aukso standarto sistema žlugo.

Autarkija – situacija, kada šalis nedalyvauja tarptautinėje prekyboje, siekdama laiduoti ekonominį savarankiškumą. Paprastai tai daroma dėl politinių priežasčių arba dėl gyventojų užimtumo problemų.

Automatiniai stabilizatoriai – ūkio mechanizmo elementai, kurių veikimas savaime, be vyriausybės įsikišimo, mažina ciklinių svyravimų amplitudę. Pavyzdžiui, suma, surenkama iš mokesčių, ekonomikos smukimo metu sumažėja, o jos pakilimo metu padidėja, kartu sulėtindama gyventojų disponuojamų pajamų ir visuminės paklausos pokyčius. Palūkanų norma paprastai sumažėja ūkio smukimo metu ir padidėja esant pakilimui, nes ji priklauso nuo piniginių lėšų paklausos. Todėl kintant palūkanų normoms mažiau svyruoja investicinės išlaidos.

Automatizacija – nors šis terminas vartojamas įvairiomis prasmėmis, automatizacija paprastai reiškia darbo pakeitimą automatiniais procesais. Automatizacija paprastai siejama su technologine bedarbyste, nors tokio tiesioginio ryšio nėra, jei ji padeda didinti darbo našumą, kuris yra ekonominio augimo šaltinis.

Autoriaus honoraras – sutartinis mokestis, mokamas savininkui už patento arba autoriaus teisės už išimtinės arba neišimtinės licenzijos arba privilegijos gaminti ir parduoti, siekiant gauti pelną, suteikimą.

Autsaideriai – daugiausia vidutiniosios ir smulkiosios įmonės, neįeinančios į monopolinius susivienijimus.

B

Balansas – įmonės (juridinio asmens) finansinės atskaitomybės dokumentas, kuriame nurodomas visas įmonės turtas, savininkų nuosavybė ir išsipareigojimai. Įmonės turtas – tai ilgalaikis turtas (formavimo savikaina, nematerialusis, materialusis ir finansinis turtas, po vienerių metų gautinos sumos), trumpalaikis turtas (atsargos ir nebaigtos vykdyti sutartys, per vienerius metus gautinos sumos, investicijos ir terminuoti indėliai, grynieji pinigai sąskaitoje ir kasoje), sukauptos pajamos ir ateinančio laikotarpio sąnaudos. Savininkų nuosavybė ir išsipareigojimai – tai kapitalas ir rezervai (kapitalas, akcijų priedai, perkainojimo rezervai, rezervai, nepaskirstytas pelnas (nuostolis), finansavimas (dotacijos ir subsidijos), atidėjiniai ir atidėtieji mokesčiai (išsipareigojimų ir reikalavimų padengimo atidėjimas, atidėtieji mokesčiai), mokėtinos sumos ir ilgalaikiai išsipareigojimai, per vienerius metus mokėtinos sumos ir trumpalaikiai išsipareigojimai).

Balansinė vertė – materialiojo ir nematerialiojo turto vertė, t. y. kaina, kuria balanse įvertinamas materialusis ir nematerialusis turtas.

Balsavimas pinigais – terminas, apibūdinantis rinkos ekonomikos esmę. Gamintojai, pasirinkdami, ką gaminti, orientuojasi į tai, ką jie gali lengviausiai ir pelningiausiai parduoti vartotojams. Todėl vartotojai, pirkdami prekę, “balsuoja pinigais” už tai, ką ir kiek gaminti. Balsavimo pinigais principas sudaro vartotojų suverenumo doktrinos pagrindą.

Bankas – finansų įstaiga, telkianti iš skolintojų jų laikinai laisvas lėšas ir santaupas, teikianti kreditus, tarpininkaujanti atliekant piniginius atsiskaitymus, leidžianti į apyvartą pinigus, vertybinius popierius, atlikinėjanti su jais susijusias operacijas ir kitas funkcijas. Pagal veiklos pobūdį ir funkcijas skiriami: centriniai emisi-

jos, komerciniai, investicijų, taupomieji, specialieji (pvz.: hipotekos, užsienio prekybos) bankai.

Centrinis bankas – svarbiausia šalies bankininkystės įstaiga, kurią tiesiogiai ar netiesiogiai kontroliuoja vyriausybė, siekdama garantuoti normalias banko paslaugas. Jis reikalingas vyriausybei kaip išdo politikos įrankis. Centrinis bankas kontroliuoja pinigų kiekį, daro įtaką ekonomikoje vyraujančiai pelno normai, saugo šalies tarptautines atsargas, leidžia banknotus, prireikus stabilizuoja valiutos kurso svyravimus, neleidžia augti valstybės skolai, kritiniu atveju atlieka skolintojo vaidmenį, apskritai – tai vyriausybės makroekonomikos politikos įrankis. Komercinis bankas – tai bankas, kuriame atsiskaitoma ne grynaisiais pinigais, kuris priima pinigų indėlius iš klientų ir sudaro sąlygas taupyti ir skolintis, mokėti pervedimu. Komercinis bankas turi dvejopą tikslą – suteikti pinigų pagal pareikalavimą ir taip pat pelningai panaudoti turimus išteklius. Šie tikslai turi įtakos sudarant aktyvus: dalis laikomų išteklių likvidūs (atsarginio kapitalo norma) įskaitant grynuosius pinigus, centrinio banko indėlius, paskolas iki pareikalavimo diskonto rinkoje, įsąkytinius ir išdo vekselius. Turėdamas tokį kapitalą bankas gali patenkinti neatidėliotinus savo klientų grynujų pinigų poreikius. Taip galima išlaikyti klientų pasitikėjimą banku kaip geru savo indėlių saugotoju. Likusi banko išteklių dalis panaudojama gauti pelnui iš valstybės vertybinių popierių paketo kartu su skolomis ir kredito viršijimu. Banko indėliai paprastai yra pagrindinė visų turimų pinigų dalis.

Banknotas – šalies emisinio nacionalinio banko išleistas ir garantuotas ženklas. Banknotų apipavidalinimas – įvairios nominalinės vertės popierinių pinigų apipavidalinimo būdas, kurį naudojant pinigams suteikiama skirtinga išorė. Devynioliktame amžiuje dauguma piniginių ženklų buvo dengiami auksu, ir žmonės galėjo iškeisti savo banknotus į auksą. Šiandien daugelis vyriausybių turi tik nedideles aukso ir kitų vertybių atsargas, skirtas išpirkti valiutą, o likę piniginiai ženklai yra nepadengti.

Banko rezervai – fondai, kuriais būtinąja tvarka privalo disponuoti bankai. Yra trys banko rezervų rūšys: būtinieji, tikrieji ir pertek-

liniai. Pirmieji yra įstatymu nustatyta indėlių dalis, kurią bankas privalo laikyti savo seifuose ar indėliais centriniame banke. Būtinieji rezervai apskaičiuojami kaip rezervų normos ir indėlių sandauga. Rezervų norma yra svarbi monetarinės politikos priemonė. Tikrieji rezervai yra rezervai, kurie realiai yra banke. Pertekliniai rezervai apskaičiuojami kaip tikrųjų ir būtinųjų rezervų skirtumas.

Bankrotas – įmonės, banko arba asmens finansinė padėtis, kuriai esant jie nepajėgia apmokėti skolų ir vykdyti kitus turinius įsipareigojimus. Įstatymai paprastai numato tiksliai bankroto skelbimo tvarką (procedūrą). Pasaulinės įstatymų leidybos praktika, kuriant įmonių bankroto procedūras reguliuojančius įstatymus, yra orientuojama siekti šių pagrindinių tikslų: 1) išsaugoti įmonės veiklos tęstinumo galimybę; 2) suteikti tam tikras garantijas darbuotojams; 3) apsaugoti kreditorių interesus; 4) numatyti sankcijas įmonės administracijai už blogą valdymą. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatyme (1992) vyrauja dvi iš šių tendencijų – tai įmonės veiklos tęstinumo galimybė ir kreditorių interesų apsauga. Darbuotojų garantijos labai priklauso nuo galimybės išsaugoti įmonės veiklos tęstinumą, o sankcijos už blogą įmonės valdymą administracijai apsiriboja jos nušalinimu nuo pareigų. Pereinamuoju laikotarpiu į rinkos ekonomiką būtina numatyti specifines priemones bankrutuojančių įmonių atžvilgiu. Viena iš tokių priemonių yra įmonės sanavimas: finansiškai garantuojant valstybei ar tretiesiems asmenims, įmonei taikomos administracinės priemonės, kuriomis siekiama, kad įmonė vėl taptų moki, patenkintų kreditorių reikalavimus ir išvengtų likvidavimo. Būtina pažymėti, kad sanavimo metu teikiama finansinė parama nėra neatlygintai teikiamos piniginės lėšos. Lėšos, gautos sanavimo metu, turi būti gražintos kartu su nustatytais palūkanomis arba atiduodama dalis skolininko turto. Bankroto turtas yra skolininko turtas, kurį naudojant gali būti tenkinami kreditorių reikalavimai. Šio turto valdymas – tai administratoriaus veikla, susijusi su bankroto turto išsaugojimu, skolininko ūkinės veiklos tęsimu ir kreditorių reikalavimų tenkinimu. Praktiškai kartais pasitaiko fiktyvus ir

tyčinis bankrotai. Fiktyvus bankrotas – išankstinis, melagingas pasiskelbimas apie įmonės nemokumą, siekiant suklaidinti kreditorius, kad būtų galima gauti jų sutikimą atidėti mokėjimus ir nustatyti skolininkui palankius mokėjimo terminus arba sumažinti skolas. Tyčinis bankrotas – teismo sprendimu nustatyta įmonės administracijos, jos savininko arba steigėjų veikla, kuria siekiama išvengti visiško arba dalinio atsiskaitymo su kreditoriais.

Barteris - prekių ir paslaugų mainų sistema nenaudojant pinigų kaip tarpininko. Tai prekyba paremta natūraliais mainais. Prekės įvertinamos pagal pasaulines arba sutartines kainas siekiant laiduoti mainų ekvivalentiškumą. Barteriniai mainai paprastai vyksta tarp dviejų arba daugelio šalių. Pagrindinė šių mainų priežastis yra problemos, susijusios su valiuta, - konvertuojamos valiutos trūkumas, jos nepastovumas ir kitos.

Bedarbiai – nedirbantys, bet norintys dirbti ir ieškantys darbo darbingo amžiaus piliečiai, užsiregistravę arba ne darbo biržoje. Tai bedarbiai plačiaja prasme.

Remiantis tarptautiniais standartais bedarbiais laikomi visi asmenys, vyresni nei minimalaus amžiaus, nustatyto ekonomiškai aktyviems gyventojams, kurie apskaitos laikotarpiu: a) neturėjo darbo; b) buvo pasirengę tuoj pat pradėti dirbti; c) ieškojo darbo. Šie asmenys nebūtinai turi registruotis darbo biržoje ar gauti bedarbio pašalpa. Minėti kriterijai taikytini siekiant įvertinti individo realią padėtį.

Bedarbiai siaurąja prasme – darbingo amžiaus gyventojai, kurie dėl nuo jų nepriklausančių priežasčių neturi darbo ir užsiregistravę valstybinėje įdarbinimo tarnyboje kaip ieškantys darbo, sugėbantys ir pasirengę dirbti asmenys ir kuriems įdarbinimo tarnyba negali pasiūlyti tinkamo darbo. Bedarbio statusas suteikiamas pagal specialius įstatymus. Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas (5 straipsnis) taip apibūdina bedarbio sąvoką: “Bedarbiais laikomi nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, nesimokantys dieninėse mokymo įstaigose, užsiregistravę gyvenamosios vietos valstybinėje darbo biržoje ir pasirengę profesiniam mokymui”. Remiantis šia samprata bedarbiais laikomi tik darbo biržoje užsi-

registravę asmenys ir neįtraukiami ieškantys darbo piliečiai, kurie nesiregistruoja darbo biržoje. Tie asmenys, kurie nenori dirbti ir neieško darbo, priskiriami ne bedarbiams, bet ekonomiškai neaktyviems gyventojams.

Bendra įmonė – ūkinio-teisinio bendradarbiavimo su užsienio partneriu forma, kai sukuriama bendra gamybos bazė ir teikiamos paslaugos arba gaminama produkcija, kuri yra bendra dalyvaujančių partnerių nuosavybė. Bendrovė apibrėžiama kaip kelių asmenų susivienijimas siekiant bendro ūkinio tikslo. Skiriamos keturios bendrovių rūšys: 1) paprastoji, 2) pilnoji, 3) komanditinė, 4) apibrėžtos atsakomybės – dalyviai atsako tik savo indėliais, o pelną skirstosi atitinkamai pagal indėlius.

Vakarų ekonominėje terminologijoje vartojamos dvi mišrių įmonių sąvokos: *bendros įmonės ir mišrios įmonės*. Pirmoji sąvoka yra platesnė, nes apima daugelį tarpusavio veiklos rūšių, taip pat ir kontraktinius ryšius tarp firmų.

Apskritai *bendrų įmonių* sąvoką galima būtų traktuoti kaip tiksliai apibrėžtą ekonominio bendradarbiavimo ryšių formą, kuriai būdinga: bendras turtas, bendra veikla ir valdymas, bendras pelnas ir rizikos dalijimasis. Bendrovių apibūdinimai:

1. Paprastoji, kurios dalyviai bendrai tvarko bendrovės reikalus ir bendrai atsako kreditoriams visu įneštu turtu.
2. Pilnoji - dalyviai bendrai verčiasi koku nors verslu ir solidariai atsako kreditoriams visu savo turtu.
3. Komanditinė – dalis dalyvių yra pilnosios bendrovės bendrininkai ir atsako kreditoriams neribotai, o kita dalis – komandistai – atsako tik savo indėliais.

Dažniausiai bendrų įmonių kūrimo tikslai yra:

1. Įsigyti iš užsienio naujausią techniką bei technologiją ir operatyviai jas taikyti gamybos procese, nes tai, kas yra gaminama tradicinėmis formomis (verčiantis prekyba, įsigyjant licenzijas, perkant įrengimus ir kt.), ne visada yra geriausia, be to, ilgakai diegiama.
2. Perimti užsienio patirtį valdymo, marketingo srityje, suvienyti gamybinius pajėgumus, finansinius išteklius ir kt.

3. Didinti eksportą į užsienį, ypač gerinti jo struktūrą, panaudoti partnerio žinias ir ryšius.
4. Visapusiškai tenkinti vietinės rinkos ne tik gamybos priemonių, bet ir plataus vartojimo reikmenų bei paslaugų poreikius.
5. Partnerių tikslai gali būti nevienodi. Reikia siekti geriau pažinti partnerio šalies sąlygas, jo ryšius, siekiant patekti į partnerio šalies rinką. Vakarų partneris suinteresuotas eksportuoti į mūsų rinką ir dažnai nesuinteresuotas tą produkciją eksportuoti į užsienio rinką.

Bendrasis nacionalinis produktas (BNP) – bendra paslaugų ir gatavų prekių, kurias šalis pagamina ir pateikia per metus, pinigine išraiška, pridėdamas grynąsias pajamas iš užsienio. Paprastai BNP apskaičiuojamas trimis būdais: 1) sumuojant visų šalies gyventojų pajamas, uždirbtas už ūkinėje veikloje panaudotus veiksmus, ir netiesioginius verslo mokesčius bei pagrindinio kapitalo metinę amortizaciją; 2) skaičiuojant visumines išlaidas, kurias sudaro asmeninio vartojimo išlaidos, bendrosios privataus sektoriaus investicijos, vyriausybės pirkiniai ir grynas eksportas; 3) nustatant tam tikru laikotarpiu visose ūkinės veiklos šakose sukurtos pridėtinės vertės sumą.

Bendrasis vidinis produktas (BVP) – visų paslaugų ir prekių, pagamintų šalyje per tam tikrą laiką naudojant gamybos veiksmus neatsižvelgiant į tai, kurios šalies piliečiams tie veiksniai priklauso, pinigine išraiška. Bendrąjį šalies produktą galima apskaičiuoti trimis būdais: a) sumuojant vertes, kurias sukuria kiekviena ūkio šaka, pagamindama metinę produkciją (produkcijos apimtį metodu); b) sumuojant pajamas, gaunamas už tam tikrą metinę produkciją; c) sumuojant metines išlaidas, reikalingas pagaminti prekėms ir teikti paslaugoms (išlaidų metodu).

Bendroji agrarinė politika (BAP) – Europos Sąjungos (ES) politika žemės ūkiui ir su juo susijusioms šakoms remti. Pagrindiniai tikslai: aukštas žemdirbių pragyvenimo lygis ir produktyvus žemės ūkis. Žemės ūkiui yra padedama naudojant keturis pagrindinius būdus:

1. Apie 70-75 proc. Europos Sąjungos žemės ūkio produkcijos

didelę reikšmę turi kainų rėmimo sistema. Jos esmė: palaikyti didesnes Europos Sąjungos žemės ūkio produktų kainas negu pasaulinės rinkos kainos. Kainos reguliuojamos tais atvejais, kai kinta šalių nacionalinės valiutos kursas.

2. Siekiant padidinti importo kainas pagal vidinius kainų lygius naudojami kintamieji tarifai. Tai garantuoja, kad Europos Sąjungos produkcija gali konkuruoti su tos pačios rūšies kitų šalių prekėmis.
3. Naudojamos eksporto subsidijos, dėl to ES žemdirbiai gali sumažinti eksporto kainas ir sėkmingai konkuruoti pasaulio rinkose.
4. Duodamos dotacijos, siekiant sumoderninti ir pagerinti žemės ūkio įmones, taigi didinti jų efektyvumą.

BAP yra didžiausia ES bendrojo biudžeto sudedamoji dalis. Daugiau kaip 90 proc. BAP biudžeto pastaraisiais metais buvo išleista kainų ir eksporto subsidijoms. Nors BAP galima laikyti sėkminga, kritikai teigia, kad ji turi daug trūkumų:

- pralaimi vartotojai, nes jiems tenka mokėti nepagrįstai didesnes kainas už maisto produktus;
- blogai paskirstomi ištekliai, nes per mažai jų skiriama ilgalaimėms žemės ūkio reformoms vykdyti ir jų moderninti;
- dirbtinai didelės kainos skatina perteklinę gamybą ir lemia produktų perteklių, kurių sunku išlaikyti (sandėliuoti) ir sunku išparduoti;
- subsidinis eksportas iš ES šalių gali sukelti pasaulinę žemės ūkio produktų krizę, dar labiau apsunkinti mažiau pažengusių šalių gyvenimą.

Bendroji rinka – prekybos integracijos tarp šalių forma, kai šalys panaikina tarp savęs visus prekybos apribojimus prekėms bei paslaugoms ir nustato bendrus prekybos apribojimus kitoms pasaulio šalims. Ši rinka leidžia laisvai judėti darbo jėgai ir kapitalui. Jos tikslas – garantuoti tarptautinės specializacijos pranašumus ir taip pakelti šalių realų pragyvenimo lygį.

Susikūrus bendrąją rinką pirmiausia padidėja šalių prekybos apimtis. Prekybos plėtimas yra susijęs su išteklių persiskirstymu rin-

koje, suteikiant pirmenybę mažiausiai atsieinančios pasiūlos vietoms ir kainų sumažinimui, kuris pasidaro galimas tada, kai panaikinami tarifai ir sumažinamos gamybos išlaidos. Be to, bendroji rinka gali skatinti dinamiškus pokyčius, didinančius ekonomikos efektyvumą šiomis priemonėmis:

1. Konkurencija. Naikinant tarifus, sudaromos sąlygos efektyviai konkurencijai, nebegaminamos prekės, kurias pagaminti reikia didelių išlaidų, o tiekėjai gali pasinaudoti naujos rinkos privilegija.
2. Ūkinių operacijų plėtimu. Didesnė “sava” rinka leidžia firmoms pasinaudoti stambios ekonomikos gamybos ir paskirstymo pranašumais, sumažinti tiekimo išlaidas ir sumažinti lyginamuosius pranašumus.
3. Technologijos pažanga. Platesnės rinkos galimybės ir didesnės konkurencijos sąlygos skatina firmas investuoti ir kurti naują techniką bei gaminti prekes.
4. Investavimu ir ekonomikos plėtra. Realiųjų pajamų vienam gyventojui didėjimas, išaugusi prekyba, padidėjęs gamybos efektyvumas ir intensyvumas – viskas kartu gali garantuoti didesnę augimo apimtį ir aukštesnį realų pragyvenimo lygį. Europos Sąjunga yra vienas iš bendrosios rinkos pavyzdžių.

Bendroji sutartis dėl tarifų ir prekybos (BSTP) – tarptautinė institucija, įkurta 1947 m. ir skatinanti tarptautinę prekybą per sudertą prekybos liberalizavimo programą. Svarbiausias BSTP darbas - derybos dėl daugiašalių tarifų sumažinimo ir kvotų bei kitų netarifinių prekybos kliūčių panaikinimas.

Besivystančių šalių ekonomika – tokia ekonomika, kuri numato būdus, kaip besivystanti šalis galėtų padidinti savo gamybinį potencialą ir siekti nuolatinio savo ekonomikos augimo. Dėl besivystančios šalies ekonomikos išsivystymo lygio negalima pradėti įgyvendinti rimtas žemės ūkio ir pramonės investicijų programas. Tokioms šalims yra būdingos didžiulės žemės ūkio gamybos išsivystymo galimybės. Daugelio gyventojų pragyvenimo lygis yra minimalus arba beveik minimalus. Šalyje gaminama tik tiek, kad būtų galima patenkinti būtiniausius žmonių poreikius. Buvo ma-

noma, kad plėtojant pramonę bus persilaužta ir pasiekta nuolatinio ekonomikos augimo. Dabar daugiau dėmesio skiriama žemės ūkio našumui didinti, sutelkiant darbo jėgą ir išteklius pramonei ir paslaugų sferai vystyti. Jeigu besivystančią šalį deramai remia išvystytos šalys ir šalies žmonės turi pakankamai gebėjimų ir noro, tai yra didelė galimybė jai tapti išvystyta šalimi. Tačiau vis dėlto yra daug problemų. Pavyzdžiui, reikia išlaikyti pasiektą realų pajamų didėjimą, o tai reiškia, kad reikia kontroliuoti gyventojų skaičiaus augimą. Be to, dauguma užsienio valiutos gaunama už vartojamųjų prekių eksportą, o augant šalies pramonei – taip pat už įvairias gamybos priemones. Tačiau šiose abiejose srityse besivystančios šalys susiduria su pasaulinės ekonomikos plėtojimo problemomis, ypač nuo to laiko, kai padidėjo naftos kainos, atsirado lengvatinės sąlygos ir paplito protekcionizmas.

Besivystančių šalių ekonomikoje daugiausia dėmesio skiriama būdams, kuriais galima pasiekti ekonomikos augimo ir geriausia suderinti tai lemiančius veiksnius. Pavyzdžiui, iškyla klausimas, ar žemės ūkis turi būti plėtojamas lygiagrečiai su pramone, ar svarbiausios pramonės šakos turėtų būti plėtojamos neatsižvelgiant į kitas, ar skatinti kitų ūkio šakų vystymą. Dar viena kylanti gana prieštaringa problema – ar mažiau išsivysčiusios šalys taiko tinkamą technologiją. Daugelis ekonomistų teigia, kad geriau taikyti vidutinio lygio technologiją, o ne moderniausiąją. Siekiant, kad ekonomika pradėtų normaliai vystytis, labai svarbūs yra ir socialiniai bei kultūriniai veiksniai.

Birža – vieta, kurioje sudaromi finansiniai, prekybiniai ir kiti sandėriai. Tai akcijų, vertybinių popierių bei kitų gamybinių išteklių pirkimo ir pardavimo vieta. Biržoje kontroliuojami vertybiniai popieriai yra dalis biržoje įregistruotų vertybinių popierių, kurių pirkimą-pardavimą kontroliuoja tik biržos brokeriai. Biržos vertėiva yra vertybinių popierių biržos specialistas, rizikuojantis savu kapitalu.

Darbo birža - įstaiga, tarpininkaujanti tarp bedarbių ir darbdavių, sudarančių darbo jėgos pirkimo ir pardavimo sutartis, organizuojanti perkvalifikavimą.

Fondu birža – kreditinio kapitalo birža, kurioje perkami ir parduodami vertybiniai popieriai. Biržos kursas – vertybinių popierių, cirkuliuojančių fondų biržoje, kaina. Ji nustatoma pagal paplūkanų normos ir vertybinio popieriaus pelningumo santykį.

Prekių birža – ypatinga masiškai gaminamų, kokybiškai vienodų prekių rinkos rūšis. Prekės parduodamos ir perkamos be išankstinės nuostatos pagal nustatytus standartus ir pavyzdžius.

Biudžetas – valstybės, vietinių valdymo organų, įmonių, įstaigų, šeimos ar bet kurio asmens tam tikro laikotarpio piniginių pajamų ir išlaidų balansas. Valstybės biudžetas yra vyriausybės planuojamų pajamų ir išlaidų sąmata finansiniams metams. Biudžeto deficitas – dydis, kai metinės valstybės biudžeto išlaidos viršija pajamas. Biudžetinis finansavimas yra nemokamas biudžetinių lėšų suteikimas įmonėms, mokykloms ir organizacijoms skatinant plėsti jų veiklą. Biudžetinę politiką sudaro valstybės realizuojamos priemonės, kuriomis siekiama per biudžeto išlaidų ir pajamų santykį reguliuoti makroekonominis procesus. Biudžetinės injekcijos – terminas, apibūdinantis valstybinių priemonių, skatinančių ūkiniu subjektų aktyvumą, visumą. Biudžetinis apribojimas – tai bendroji išteklių pasiūla, kuria tam tikru laikotarpiu gali disponuoti visi vartotojai ir gamintojai. Bet kuriuo laikotarpiu bendras išteklių kiekis yra fiksuotas.

Boikotas – visiškas arba dalinis ekonominių santykių su ekonominiu partneriu nutraukimas. Paprastai skiriamos šios boikoto rūšys:

- 1) pirkėjų boikotas – pirkėjų atsisakymas pirkti kurio nors gamintojo prekes ar paslaugas;
- 2) pirminis boikotas – dirbančiųjų paskelbtas boikotas darbdaviui;
- 3) produkcijos boikotas – dirbančiųjų atsisakymas dirbti su kurio nors gamintojo pagaminta produkcija;
- 4) antrinis boikotas – neutralios šalies boikotas darbdaviui, siekiant priversti jį priimti profsąjungos reikalavimus.

Brokeris – nepriklausomas tarpininkas, vykdamas prekių ir vertybinių popierių pirkimo–pardavimo sandorius prekių ir vertybinių popierių biržose. Už savo paslaugas brokeris gauna tam tikrą nustatytą

dydžio atlyginimą. Kitaip negu agentas brokeris nepalaiko ilgalaikių prekybinių santykių su pirkėjais bei pardavėjas ir dirba pagal įsipareigojimus. Šiuolaikinėmis sąlygomis pagrindines tarpininkavimo operacijas atlieka stambios brokerinės firmos, turinčios platų filialų tinklą, palaikančios glaudžius ryšius su bankais.

Bulių rinka – terminas, apibūdinantis situaciją, kai kainos arba vertybinių popierių kursas nuolat auga, kol nepasiekia aukščiausio taško. **Bulius** – terminas, vartojamas apibūdinant biržos agentą, kuris tikisi, kad vertybinių popierių kainos augs, ir todėl superka juos norėdamas vėliau parduoti aukštesnėmis kainomis. Biržos agentas, kuris negali parduoti anksčiau pirktų vertybinių popierių aukštesnėmis kainomis, vadinamas pavargusiu (išsikvėpusiu) buliumi.

Bumas – greitas ir paprastai nestabilus ekonomikos arba jos atskirų sektorių augimas.

Burbulas/fiktyvioji firma – spekuliacijos tikslais įregistruota firma, dažniausiai negaminanti jokios produkcijos.

Būsimųjų sandorių rinka – rinka, kurioje bus sudaromos terminuotos sutartys. Būsimųjų sandorių rinkų sutartyse nurodoma prekių tiekimų data, kiekis ir kaina.

C

Centralizuotas planavimas – centralizuotas išteklių skirstymas siekiant įgyvendinti numatytus uždavinius. Jis plačiai taikomas centralizuotos ekonomikos šalyse.

Centralizuotoji ekonomika – ekonominė sistema, kurioje galutiniai rezultatai priklauso daugiausia nuo centrinių valdymo organų sprendimų, o ne nuo vartotojų pasirinkimo ar pasiūlos – paklausos veiksnių. Bet kokia ekonomika yra iš dalies valstybės reguliuojama, tačiau, kurios ekonomika centralizuota, valstybė reguliuoja visas ekonomikos sritis.

Centrinis bankas – bankas, koordinuojantis šalies pinigų sistemos funkcionavimą ir bankų sistemos veiklą.

Chroniškasis deficitas – neigiamas valstybės mokėjimų balansas (biudžetas) keletą metų iš eilės, nesant perspektyvos pagerinti jį ateityje.

Cirkuliacijos priemonė – mainų priemonė, cirkuliuojanti laisvai be papildomų dokumentų, patvirtinančių perdavimo faktą; viena iš pagrindinių pinigų funkcijų.

Č

Čekis – nustatytos formos dokumentas, pagal kurį bankas privalo išduoti tam tikrą sumą; taip pat dokumentas, išduodamas, pvz., parduotuvėje, kuriame užrašomas pirktų prekių kiekis, kaina ir bendra pirkimo suma; kai kuriose šalyse ir pridėtinės vertės mokesčio suma.

D

Dabartinė vertė – pajamų dabartinė vertė, apskaičiuota būsimajam laikotarpiui; pinigų, kurie bus gauti ateityje, dabartinė vertė. Ji apskaičiuojama pagal atitinkamą formulę, o apskaičiavimo operacija vadinama diskontavimu.

Dalinė mokesčio prievolė – prievolė, kai subjektai turi mokėti mokesť tik nuo pajamų, gautų savo šalyje. Yra dar visiška mokesčio prievolė – mokesčio subjektų prievolė mokėti mokesčius nuo visų pajamų, t. y. gautų tiek savo šalyje, tiek užsienyje.

Dalinio rezervo principas – šiuolaikinės bankų sistemos principas, pagal kurį faktiškai komerciniame banke esantis grynųjų pajamų kiekis sudaro tik nedidelę visų banko indėlių dalį. Privalomas dalinis rezervas nustatomas įstatymu ir paprastai laikomas centriname banke kaip atitinkamo komercinio banko depozitas. Įvairių rūšių depozitams nustatomas skirtingas privalomasis rezervas.

Darbas – žmogaus fizinių bei protinių gebėjimų naudojimas ekonominėms gėrybėms gaminti. Tai žmonių visuomeniškai naudinga

(suderinus asmeninius ir visuomeninius interesus) veikla, kurioje jie tarpusavyje santykiuoja gamindami ekonomines vertybes. Darbas – pirmoji ir svarbiausioji žmogaus egzistavimo ir jo tobulėjimo sąlyga. Darbo procesas apima: 1) tikslingą žmogaus veiklą, t. y. patį darbą; 2) darbo subjektą, t. y. tai, į ką nukreiptas darbas; 3) darbo priemones, kurias naudodamas žmogus veikia darbo objektą, jį keičia. Atskirai galima išskirti darbą namuose (namudinį darbą) ir darbą ne visą darbo laiką. Darbas namuose yra ypatinga darbo organizavimo forma, padedanti įsitraukti į visuomeninę gamybą ir racionaliai panaudoti darbo jėgą siekiant plėsti prekių gamybą ir paslaugų teikimą. Darbas namuose sudaro palankias sąlygas įsidarbinti gyventojams, kurie dėl šeimyninių aplinkybių, sveikatos būklės arba kitų priežasčių negali dirbti tiesiogiai įmonėje ar kitoje organizacijoje ir todėl dirba namuose. Darbas ne visą darbo laiką – tai savanoriška nuolatinio užimtumo forma pagrindinėje darbovietėje, kai darbdaviui ir darbuotojui susitarus darbo laikas sutrumpinamas ir darbo užmokestis priklauso nuo faktiškai dirbto laiko arba pagamintos produkcijos (paslaugos) kiekio ir kokybės. Lietuvoje ne visa darbo diena negali būti trumpesnė už pusę darbo dienos, o ne visa darbo savaitė negali būti trumpesnė už tris dienas per savaitę.

Darbdavys – asmuo ar firma, kuri samdo darbo jėgą prekėms gaminti ar paslaugoms teikti; viena iš darbo sutarties šalių, kuri kitai šaliai, t. y. darbuotojui, už jo darbą, tam tikrų pareigų vykdymą įsipareigoja mokėti darbo užmokestį ir garantuoja darbo sąlygas, numatytas įvairiuose norminiuose aktuose. Darbdavių sąjungos yra darbdavių susivienijimai, organizacijos, atstovaujantios jų bendriesiems interesams palaikant santykius su valstybinėmis institucijomis ir darbuotojų sąjungomis (profsąjungomis). Tai Lietuvos pramoninkų konfederacija, Lietuvos žemės ūkio bendrovių asociacija ir kt.

Darbingo amžiaus gyventojai – tai valstybės įstatymais nustatyto amžiaus žmonės, neatsižvelgiant į jų aktyvumą darbo rinkoje. Darbingas amžius – žmogaus gyvenimo laikotarpis, kai jo pragyvenimo šaltiniu turėtų būti asmeninio darbo pajamos. Žemutinė dar-

bingo amžiaus riba yra darbingo amžiaus pradžia, o aukštutinė sutampa su pensiniu amžiumi. Dauguma darbingo amžiaus gyventojų yra ekonomiškai aktyvūs. Nebūtinai tik darbingo amžiaus gyventojai yra ekonomiškai aktyvūs, nes faktiškai dirba ir kai kurie nedarbingo amžiaus gyventojai (pensininkai, paaugliai).

Iki 1995 metų Lietuvoje darbingo amžiaus gyventojais buvo laikomi 16-59 metų amžiaus vyrai ir 16-54 metų amžiaus moterys. Pagal 1994 metais priimtą naują Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pataisą nuo 2010 metų darbingo amžiaus gyventojais bus laikomi vyrai nuo 16 iki 62,5 metų amžiaus ir moterys nuo 16 iki 60 metų amžiaus. Darbingo amžiaus gyventojų nedarbo lygis – bedarbių ir darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus procentinis santykis.

Darbinis mobilumas – darbo vietos keitimas toje pačioje darbovietėje, darbovietės keitimas toje pačioje teritorijoje, o gyvenamosios vietos keitimas vadinamas teritoriniu mobilumu.

Darbinis mobilumas yra vienas iš svarbiausių rinkos ekonomikos ir darbo rinkos išsivystymo požymių. Darbinis mobilumas formuoja nacionalinę darbo rinką, kurioje apmokėjimas už vieną ir tą patį darbą maždaug vienodas visose šalyse, atsižvelgiant į skirtingas gyvenimo sąlygas.

Darbo jėgos migracija yra darbinio mobilumo forma. Darbo jėgos migracija gali būti dviejų rūšių. Pirmoji – įprastinė darbo jėgos migracija, keičiant gyvenamąją vietą. Antroji – švytuoklinė migracija, t. y. darbo jėgos mechaninis judėjimas, darbuotojams važinėjant iš namų į darbo vietą (kitame mieste, regione), nekeičiant nuolatinės gyvenamosios vietos.

Darbo apmokėjimas – atlyginimas už padarytą darbą ar dirbtą laiką. Darbo apmokėjimo fondą sudaro bendroji piniginių lėšų suma, skirta apmokėti darbuotojams už atliktą darbą, priklausanti nuo darbo kiekio ir kokybės. Darbo apmokėjimo formos yra skirtingi darbo apmokėjimo būdai, priklausantys nuo darbo pobūdžio ir specifikos. Išskiriamos dvi darbo apmokėjimo formos – laikinė ir vienetinė. Esant laikinei darbo apmokėjimo formai, darbo užmokestis skaičiuojamas už faktiškai dirbtą darbo laiką, esant

vienetinei – už faktiškai pagamintus produktus pagal nustatytus įkainius. Darbo apmokėjimo sistemos yra darbo užmokesčio skaičiavimo būdai pagal jo sąnaudas ir rezultatus. Tiek laikinė, tiek vienetinė darbo apmokėjimo formos gali turėti įvairias apmokėjimo sistemas, pvz.: laikiną paprastąją ir premijinę, vienetinę paprastąją ir akordinę.

Darbo birža (įdarbinimo tarnyba) – įstaiga, tarpininkaujanti tarp darbdavių ir ieškančių darbo piliečių, padedanti jiems įsidarbinti. Darbo birža tiria darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, veda bedarbių apskaitą, moka bedarbio pašalpa, teikia informacijos apie paklausias profesijas, atlieka jaunimo profesinį orientavimą. Greta valstybinių darbo biržų steigiasi privačios darbo biržos, kurių paslaugos yra mokamos.

Darbo biržų kontroliuojama darbo rinka yra šalies darbo rinkos dalis, kurioje darbo pasiūla ir paklausa derinama tarpininkaujant darbo biržoms. Tai vienas iš rodiklių, apibūdinantis šalies darbo rinkos išvystymo lygį.

Darbo drausmė – privalomas kiekvieno darbuotojo gamybos technologijos (technologinė drausmė) ir darbo organizavimo (socialinė drausmė) taisyklių laikymasis, t. y. savo pareigų atlikimas darbe. Laikantis darbo drausmės reikia nustatytu laiku pradėti ir baigti darbą.

Darbo intensyvumas – darbo įtampa, darbo jėgos (fizinių, protinių pastangų) eikvojimo laipsnis per laiko vienetą (darbo valandą, dieną). Tai darbo kiekis, atliktas per tam tikrą laikotarpį. Matuojamas fizinių ir protinių pastangų bei sugebėjimų visuma norint pagaminti produktą arba teikti paslaugą. Darbo intensyvumas glaudžiai susijęs su darbo humanizavimu – darbo turinio intelektualizavimu ir optimalių darbo sąlygų žmonių darbinės veiklos procese sudarymu.

Darbo ištekliai – šalies darbingi gyventojai, užimti ir neužimti, bet potencialiai galintys dalyvauti visuomeniškai naudingoje veikloje kuriant materialines vertybes ir teikiant paslaugas. Darbo išteklius apibūdina darbingų gyventojų skaičius. Darbo ištekliai yra svarbus šalies ekonominio potencialo elementas. Jiems priskiria-

mi: 1) visi darbingo amžiaus dirbantys gyventojai; 2) visi ikidarbingo ir podarbingo amžiaus dirbantys piliečiai, kaipantai: pensininkai, paaugliai, riboto darbingumo piliečiai (invalidai). Darbo ištekliai skirstomi į aktyviusius – faktiškai užimtus ir pasyviuosius – tai mokiniai, studentai, asmenys, dirbantys namų ūkyje. Darbo išteklių balansas yra rodiklių sistema, kur viename skyriuje nurodomi ištekliai pagal stambias amžiaus grupes (darbingo, iki darbingo ir po darbingo amžiaus darbo ištekliai), kitame – jų pasiskirstymas pagal nuosavybės formas ir ekonomines veiklas. Pagal darbo išteklių balansą įvertinami darbo jėgos pokyčiai per atitinkamą laikotarpį, atsižvelgiant į įsidarbinančių ir atleistų asmenų skaičiaus kitimą. Darbo išteklių planavimas - perspektyvinio darbo jėgos poreikio nustatymą, jos gausinimo ir racionalaus panaudojimo strategijos parengimas. Darbo išteklius galima planuoti įmonės, ūkio šakos ar valstybės lygiu.

Darbo jėga – fiziniai ir protiniai žmonių gebėjimai, kuriuos galima panaudoti ekonominėje ar kitoje visuomeniškai naudingoje veikloje. Darbo jėgos pagrindą sudaro žmogaus darbingumas, t. y. sveikatos būklė, žinios ir įgūdžiai, kuriuos naudojant galima atlikti tam tikro sudėtingumo ir apimties darbą. Pagal tarptautinius standartus sąvokos *darbo jėga* ir *ekonomiškai aktyvūs gyventojai* yra sinonimai. Taigi sąvoka *darbo jėga* vartojama dvejopa prasme:

- 1) kaip visuminis žmonių gebėjimas dirbti;
- 2) kaip statistinis rodiklis, apibūdinantis ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičių.

Darbo jėgos išlaisvinimas yra visuma priemonių, kuriomis perskirstomi darbuotojai dėl mokslo bei technikos pažangos ir darbo našumo augimo. Darbo jėgos kaita – nuolatinis darbuotojų skaičiaus kitimas organizacijoje priimant naujus ar atleidžiant dirbančius žmones. Šiuolaikinėmis sąlygomis labai dažnai dirbančiųjų kvalifikacija neatitinka naujų darbo proceso sąlygų. Patekus technikai ir technologijai, kartu netobulėja ir ją taikę specialistai. Atgyvenusi technika keičiama nauja, o ją taikę darbuotojai privalo kelti kvalifikaciją ar persikvalifikuoti.

Darbo kokybė – konkretaus žmogaus gebėjimas atlikti tam tikro su-

dėtingumo funkcijas ir pasiekti skirtingus rezultatus vienodomis darbo sąnaudomis ir sąlygomis.

Darbo koncentracija – darbuotojų skaičiaus didėjimas atskirose įmonėse. Kitaip tariant, tai įmonių stambėjimo procesas. Darbo koncentracijos laipsnį galima išreikšti vidutiniu darbuotojų skaičiumi, tenkančiu vienai įmonei.

Darbo laikas (tarifinis) – įstatymu nustatyta darbuotojo darbo dienos, darbo savaitės trukmė, kuri gali būti skirtinga atskiroms darbuotojų kategorijoms, įvairių profesijų žmonėms. Tai kalendorinio darbo laiko dalis, kurio reikia produkcijai pagaminti ir paslaugai suteikti. Tarptautinėje statistikoje jis vadinamas normaliu darbo laiku. Daugelyje Europos šalių darbo savaitės trukmė svyruoja nuo 36 iki 40 valandų.

Pagal tarptautinius standartus išskiriamos sąvokos: faktiškai dirbtas laikas ir įprastinis darbo laikas. Faktiškai dirbtas laikas nustatomas tik samdomiems darbuotojams. Jį sudaro: 1) faktiškai dirbtos valandos, t. y. normalus darbo laikas; 2) dirbti viršvalandžiai; 3) laikas, panaudotas darbo vietai paruošti; 4) laikas, sugaištas darbo vietoje dėl nepriklausančių nuo darbuotojų organizacinių ir techninių sutrikimų; 5) laikas, skirtas trumpalaikėms poilsio pertraukoms darbo metu.

Įprastinis darbo laikas apibrėžiamas kaip laikas, sunaudotas per tipišką savaitę arba tipišką dieną. Sąvoka įprastinis darbo laikas nuo sąvokos faktiškai dirbtas laikas skiriasi tuo, kad pirmoji vartojama nustatant tipišką laikotarpį, antroji – ataskaitinį periodą, atliekant namų ūkių darbo jėgos tyrimus.

Darbo našumas (produktyvumas) – konkretaus darbo produktyvumas. Darbo našumas matuojamas ekonominių gėrybių, sukurtų per laiko vienetą, kiekiu arba darbo laiku produkto vienetui pagaminti. Darbo našumo lygis yra svarbiausias visuomenės ekonominės pažangos rodiklis. Darbo našumas tiesiogiai priklauso nuo: 1) valdymo, darbo ir gamybos organizavimo lygio; 2) gamybos technikos ir technologijos lygio; 3) darbuotojų kvalifikacijos; 4) darbo sąlygų; 5) darbo kolektyvo santykių problemų sprendimo.

Darbo pajamos – pajamos, gaunamos iš tam tikros darbinės veiklos, užmokestis darbuotojams už atliktą darbą ir darbdavio pelnas. Ne darbo pajamos yra pelnas, gaunamas už gamtos išteklius ir už kapitalą renta, dividendai ir palūkanos. Ekonominė prasme skirtumas tarp darbo ir ne darbo pajamų yra santykinis, nes visus gamybos veiksmus galima laikyti “uždirbančiais” pajamas. Ne darbo pajamų (palūkanų, dividendų) šaltiniu dažniausiai yra investicijos – anksčiau sukauptų darbo pajamų rezultatas.

Darbo paklausa – tai visuomenės darbo jėgos poreikis darbo rinkoje, kurį norint panaudoti yra atitinkamos gamybos priemonės (darbo vietos) ir darbo apmokėjimo fondas. Paklausa yra svarbiausias darbo rinkos imlumą apibūdinantis rodiklis. Darbo paklausą plačiąja prasme apibūdina dirbančiųjų skaičius plius laisvų darbo vietų skaičius. Darbo jėgos paklausą siaurąja prasme apibūdina tokie rodikliai, kaip darbo biržose užregistruotų laisvų darbo vietų skaičius, darbdavių paraiškų dėl darbuotojų skaičius, darbo vietų vakantiškumo lygis. Teritorinėse darbo biržose kaupiama informacija apie laisvas darbo vietas pagal profesijas arba bent profesijų grupes. Be to, išskiriama darbo jėgos paklausa pagal ekonomines veiklos rūšis ir atskirus ekonomikos sektorius (valstybinis, privatus). Darbo paklausos struktūra parodo laisvų ir naujai įsteigtų darbo vietų sudėtį (procentais) pagal profesinius–kvalifikacinius, socialinius–demografinius ir kitus požymius. Asmenims, norintiems užimti konkrečias darbo vietas, keliami tam tikri profesiniai–kvalifikaciniai reikalavimai. Specialios, pvz., kvotinės darbo vietos skiriamos įdarbinti bedarbius, kurie turi daugiau galimybių įsidarbinti.

Darbo pasiūla – galinčių ir norinčių dirbti pagal samdos sutartį žmonių skaičius ir jų socialinė–demografinė bei profesinė–kvalifikacinė struktūra. Darbo pasiūlą apibūdina individų gebėjimas ir noras dirbti konkretų darbą, esant alternatyvioms darbo užmokesčio, darbo sąlygų, darbo laiko ir vietos pasirinkimo galimybėms. Darbo jėgos pasiūla – tai užimtieji asmenys ir bedarbiai. Siaurąja prasme darbo jėgos pasiūla – tik bedarbiai. Ją apibūdina absoliutiniai ir santykiniai rodikliai: bedarbių skaičius, konkurencijos

laipsnis, darbo pasiūlos intensyvumo rodiklis. Pastarasis rodo besikreipiančių į darbo biržas per tam tikrą laikotarpį piliečių procentinę santykį su darbingo amžiaus gyventojų skaičiumi.

Remiantis šiuo rodikliu galima palyginti darbo pasiūlos intensyvumą atskiruose regionuose.

Darbo jėgos pasiūla pagal tarptautinius standartus – tai gyventojai, kurie tyrimo momentu siūlo savo darbą paslaugų ir prekių gamybos sferoje, darbo laikas, kai gyventojai dirba arba galėtų dirbti apskaitos laikotarpiu, darbo intensyvumas, gyventojų profesinio pasirengimo lygis. Dauguma šių duomenų gaunama atliekant namų ūkių darbo jėgos atrankinius tyrimus, o kitus duomenis, pvz., apie darbo intensyvumą, kvalifikacijos panaudojimą, galima rasti kituose šaltiniuose.

Darbo pasiūlos struktūra rodo bedarbių kontingentą (procentais) pagal profesinius- kvalifikacinius ir socialinius-demografinius požymius, turinčius įtakos jų konkurencingumui darbo rinkoje.

Darbo pobūdis – sąvoka, reiškianti socialinę ir ekonominę visuomeninio darbo esmę tam tikru šalies išsivystymo laikotarpiu. Ji nusako tą ypatingą būdą, kuriuo darbo jėga sujungiama (ekonominė prasme) su darbo priemonėmis. Darbo pasidalijimas yra susijęs su nelygiareikšmėmis darbo rūšimis, kurias visuomenė nevienodai vertina. Dėl to atskiroms darbuotojų grupėms tenka nevienodas vaidmuo visuomeninėje darbo organizacijoje. Kokybiniai profesijų skirtumai lemia individo vietą visuomeniniame darbo pasidalijime, jo kultūrinį – techninį lygį, pajamų dydį, dalyvavimą valdyje ir pan., t. y. jo socialinį statusą.

Darbo redukcija – tai sudėtingo darbo (reikalaujančio tam tikro išsimokslinimo ir kvalifikacijos) kiekio įvertinimas paprasto darbo (nereikalaujančio jokio specialaus išsimokslinimo ir kvalifikacijos) kiekiu.

Darbo rinka – darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema, kurioje formuojasi darbo pasiūla ir paklausa bei jo kaina – darbo užmokestis. Taip darbo rinka apibūdinama kaip rinkos ekonomikos sudedamoji dalis.

Skiriama oficialioji ir neoficialioji darbo rinka. Pirmoji numato:

1) darbo pasiūlos laisvę, t. y. pasirinkimo laisvę tarp darbo ir nedarbo, laisvą profesijos ir veiklos rūšies pasirinkimą atsižvelgiant į asmeninius ir visuomeninius poreikius; 2) darbo paklausos laisvę, t. y. samdymo ir atleidimo iš darbo laisvę visiems darbdaviams, laikantis darbo įstatymų, garantuojant darbuotojų interesų apsaugą.

Svarbiausieji darbo rinkos elementai yra šie: darbo pasiūla ir paklausa, darbo rinkos konjunktūra, darbo jėgos kaina, konkurencija, infrastruktūra. Darbo rinkos sąvoka vartojama plačiaja ir siaurąja prasme, atsižvelgiant į tai, kas laikoma darbo rinkos subjektu. Darbo rinkos kaip ir kitų rinkų subjektai yra pirkėjas ir pardavėjas. Tačiau darbo rinkoje jie turi specifinį socialinį statusą. Jie santykinai kaip darbdavys (darbo jėgos pirkėjas) ir darbuotojas (specifinės prekės – darbo jėgos arba savo sugebėjimo dirbti pardavėjas). Darbo rinkos subjektai plačiaja prasme – tai darbdaviai, samdomieji darbuotojai ir bedarbiai. Darbo rinkos subjektai siaurąja prasme – darbdaviai ir potencialūs darbuotojai, siekiantys sudaryti darbo sutartis.

Darbo rinkos infrastruktūra - darbo rinkos mechanizmo funkcionavimo organizacinė institucinė forma. Ją galima apibūdinti kaip valstybinių ir nevalstybinių institucijų (įdarbinimo tarnybos, įmonių ir firmų personalo skyriai, profesinės organizacijos) sistemą, teisinių normų, reguliuojančių šių institucijų veiklą bei darbdavių ir darbuotojų tarpusavio santykius.

Įvairios infrastruktūros grandys tiria darbo rinkos konjunktūrą, darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, atlieka bedarbių apskaitą, organizuoja jų socialinę apsaugą ir mokymą bei perkvalifikavimą, padeda įsidarbinti. Išvystytos darbo rinkos šalims būdingos institucijos (profsąjungos, darbdavių asociacijos, arendatorių sąjungos), organizuojančios darbdavių ir samdomų darbuotojų bendradarbiavimą, ginant jų kolektyvinius interesus, atliekančios valstybinį tarpininkavimą (trišaliai susitarimai) socialinės partnerystės klausimais.

Darbo rinkos konjunktūra – tai darbo jėgos pasiūlos ir paklausos santykis darbo rinkoje. Ji priklauso nuo daugelio ekonominių, so-

cialinių ir politinių veiksnių. Ji gali būti perteklinė arba deficitinė, daugiau ar mažiau subalansuota ir išreikšti nevienodą atskirų socialinių grupių padėtį darbo rinkoje (struktūrinė konjunkštūra). Darbo pasiūlos ir paklausos pusiausvyra darbo rinkoje ištikrųjų retai pasiekama.

Darbo rinkos konjunkštūrą apibūdina tokie rodikliai: nedarbo lygis, konkurencijos norma ir laipsnis, įdarbinimo lygis ir norma, vidutinė nedarbo trukmė, bedarbių sudėtis pagal socialines-demografines ir profesines-kvalifikacines charakteristikas. Darbo rinkos papildymo koeficientas – per tam tikrą laikotarpį užregistruotų ieškančių darbo piliečių skaičiaus santykis su asmenų, nutraukusių per tą patį laikotarpį darbo paieškas, skaičiumi. Jis parodo darbo jėgos pasiūlos darbo rinkoje padidėjimą arba sumažėjimą per tam tikrą laikotarpį. Jei koeficiento reikšmė didesnė už 1, tai reiškia, kad naujai užregistruotų nedirbančiųjų skaičius buvo didesnis už per tą patį laikotarpį nutraukusių darbo paieškas asmenų skaičių ir atvirkščiai. Šį rodiklį patogų išreikšti procentais. Šiuo atveju jis parodo, kiek šimtui piliečių nutraukusių darbo paieškas, tenka naujai užregistruotų nedirbančiųjų.

Darbo rinkos politika – tai sudedamoji užimtumo politikos dalis. Ji lemia du svarbiausius uždavinius: 1) daro įtaką nedarbo lygiui ir trukmei; 2) socialiai apsaugo bedarbius. Šiuos uždavinius atitinka aktyvi ir pasyvi darbo rinkos politikos kryptys. Pirmoji apima valstybės socialinių ir ekonominių priemonių sistemą, kurios paskirtis – apsaugoti dirbančiuosius nuo nedarbo arba sumažinti nedarbo lygį, reguliuojant santykį tarp pasiūlos ir paklausos darbo rinkoje. Rinkos ekonomikos šalyse plačiai taikomos šios aktyvios darbo rinkos politikos priemonės:

- remiamas profesinis mokymas ir kvalifikacijų tobulinimas,
- finansinė parama esamoms darbo vietoms išsaugoti ir naujoms steigti sudėtinguose regionuose ir ūkio šakose,
- sudaromos sąlygos nevisiškam darbuotojų užimtumui (sutrumpinta darbo diena, savaitė).

Aktyvi darbo rinkos politika, kai taikoma tokia socialinė ir ekonominė strategija, kuri garantuoja efektyvumo didinimą. Pasyvi

šios rinkos politika, kai valstybės nustatytomis priemonėmis reguliuojamas kompensacinis mechanizmas ir garantuojamas draudimas nuo nedarbo. Santykis tarp šių dviejų politikos rūšių ir elementų – jų apimtis, kokybė ir efektyvumas – atskirose šalyse gali skirtis. Vienodai efektyvi gali būti tiek aktyvi, tiek pasyvi darbo rinkos politika. Tai priklauso nuo konkrečių šalies arba regiono sąlygų.

Darbo rinkos prognozavimas – moksliskai pagrįsti spėjimai apie darbo rinkos padėtį artimesnėje ar tolimesnėje ateityje, jos pagrindinių rodiklių ir parametrų pokyčius, raidos tendencijas, alternatyvius tos ar kitos padėties pasiekimo būdus ir terminus. Darbo rinkos prognozavimas grindžiamas esamos padėties analize ir raidos perspektyvų įvertinimu socialinėje, ekonominėje, demografinėje, gamybinėje, mokslo ir technikos srityse.

Darbo rinkos rodikliai yra darbo rinkos sąvokų kiekybinės charakteristikos. Kiekvienas daiktas ar reiškinytis turi kokybinį ir kiekybinį apibrėžtumą. Kokybinis apibrėžtumas (sąvoka, definicija) nusako reiškinytis esmę, kiekybinis – tos esmės kiekį: svorį, dažnumą, trukmę ir pan. Rodikliai gali būti išreiškiami natūriniais ir santykiniais dydžiais. Ne kiekvieną sąvoką kiekybiškai galima išreikšti koku nors vienu rodikliu. Juo sąvoka, abstraktesnė, tuo sunkiau ją tiesiogiai išreikšti vienu konkrečiu rodikliu. Abstraktesnės sąvokos pirmiausia išreiškiamos per kitas, konkretesnes, sąvokas, kurias jau tiesiogiai galima išreikšti konkrečiais rodikliais. Darbo rinkos atskiras savybes ir parametrus dažniausiai apibūdina gana abstrakčios sąvokos, kurių kiekybinės charakteristikos išreiškiamos ne vienu, bet keliais rodikliais.

Darbo sąlygos – gamybinių-techninių, socialinių ir organizacinių veiksnių visuma, turinti įtakos darbo procesui ir lemianti darbo jėgos sąnaudų struktūrą, apimtį ir jų atkūrimą. Santykinai galima išskirti tokias darbo sąlygas:

- ekonomines darbo (jo apmokėjimas),
- organizacines (darbo režimas, pamainingumas),
- technologines (darbo ritmas, kūrybiškumas, monotoniškumas),
- psichofiziologines (fizinė ir protinė įtampa),

- psichologines (darbo kolektyvo santykiai),
- higienines (darbo vietos estetika, temperatūra, drėgmė) ir kt.

Darbo sąlygas reguliuoja įstatymas. Darbo santykiai – darbdavio ir darbuotojo tarpusavio santykiai, kuriuos reguliuoja specialūs įstatymai, numatantys jų teises ir pareigas. Darbo sauga – specialių taisyklių ir priemonių sistema, laiduoti normalias, saugias darbo sąlygas, atsižvelgiant į darbo proceso ypatumus. Darbo sutartis – darbuotojo įdarbinimo juridinis įforminimas, reguliuojamas specialaus įstatymo. Ji gali būti terminuota, kai nurodomas jos galiojimo terminas, ir neterminuota, kai galiojimo terminas nefiksuoja-
jamas.

Darbo sutartis – darbuotojo ir darbdavio susitarimas, kai darbuotojas įsipareigoja dirbti tam tikrą darbą (atitinkanti jo profesiją ir kvalifikaciją) arba eiti tam tikras pareigas, laikydamasis nustatytos vidaus darbo tvarkos, o darbdavys įsipareigoja mokėti darbuotojui darbo užmokestį ir garantuoja darbo sąlygas, numatytas darbo įstatymuose, kolektyvinėje sutartyje, kituose teisės aktuose ar šalių susitarimu.

Nutraukus darbo sutartį ir atleidus darbuotoją iš darbo dėl priežasčių, nepriklausančių nuo darbuotojo elgesio ir darbo kokybės, sumokama kompensacija.

Darbo turinys – sąvoka, apibūdinanti konkretaus darbo specifinius požymius. Tai organizacinė-technologinė darbinės veiklos charakteristika, nusakanti atskirų operacijų nuoseklumą, fizinių ir protinių pastangų santykį darbo procese, darbo monotoniškumą arba įvairumą ir pan. Konkretaus darbo turinį lemia: darbo objektas, darbo priemonės ir darbo produktas, jų technologinio sąveikavimo būdas, kurį tiesiogiai rodo darbo operacijų visuma ir jų nuoseklumas. Darbo turinį galima nagrinėti dviem lygiais: darbo vietos lygiu ir visuomenės lygiu. Pirmąjį lygį suprantame kaip darbo operacijų, apibūdinančių individualaus darbo turinį, visumą. Antrąjį lygį – kaip įvairių darbinės veiklos rūšių, apibūdinančių visuomeninio darbo turinį, visumą.

Integraliniais darbo turinio rodikliais galima laikyti fizinių ir protinių pastangų intensyvumą, išreiškiantį darbo intelektualizavi-

mo laipsnį bei darbo socialinę prasmę. Pagal šiuos rodiklius galima išskirti tokias darbo turinio grupes:

- 1) žemo intelektualinio lygio darbas,
- 2) vidutinio intelektualinio lygio darbas,
- 3) aukšto intelektualinio lygio darbas.

Šioje darbo turinio klasifikacijoje svarbiausias kriterijus yra darbo sudėtingumas (darbuotojo kvalifikacija). Pagal šį kriterijų išskiriamos trys darbo turinio grupės: nekvalifikuotas, vidutinės kvalifikacijos ir aukštos kvalifikacijos. Norint įgyti aukštą kvalifikaciją būtinas ilgą laiką trunkantis specialus pasirengimas.

Darbo užmokestis – darbo įvertinimas pinigais, kurį sudaro pareiginė alga, priemokos, priedai ir premijos. Darbo užmokesčio išaldymas – valstybės antiinfliacinė politika, siekiant išsaugoti esamą darbo užmokesčio lygį, neatsižvelgiant į tai, ar prekių ir paslaugų kainos didėja. Dėl to mažėja darbuotojų realusis darbo užmokestis. Darbo užmokesčio minimumas – įstatymu nustatyta žemiausia darbo užmokesčio riba, galiojanti visose darbo sferose. Šiuo minimumu siekiama garantuoti minimalų pragyvenimo lygį. Darbo užmokesčio tarifas – darbo užmokestis, kurį gauna darbuotojas už normalų darbo laiką. Faktinis darbo užmokestis – tai ne tik darbo užmokestis, bet ir premijos, viršvalandžių apmokėjimas ir kt. Skiriamos šios darbo užmokesčio formos: alternatyvusis, laikinis, nominalusis, realusis, ribinis, vienetinis.

Alternatyvusis – didžiausias užmokestis, kurį gautų individas, pasirinkęs geriausią (alternatyvųjį) darbą.

Laikinis – darbo užmokesčio organizavimo forma, kai užmokestis mokamas, atsižvelgiant į dirbtą laiką ir darbuotojo pareigas.

Nominalusis – piniginis darbo užmokestis.

Realusis – prekių ir paslaugų kiekis, kurį galima įsigyti už nominalų darbo užmokestį.

Ribinis – visų darbuotojų bendro darbo užmokesčio pasikeitimas, susijęs su papildomo darbuotojo priėmimu į darbą.

Vienetinis – darbo užmokesčio organizavimo forma, kai užmokestis priklauso nuo pagamintų produktų ar suteiktų paslaugų kiekio ir kokybės.

Darbo vertės teorija – klasikinės ekonomikos teorijos specialistų sukurtas mokymas. Šios teorijos šalininkai teigia, kad prekės vertę lemia reikalingų tai prekei pagaminti darbo išteklių kiekis. Tai gi dviejų vartojamųjų prekių kainų pusiausvyros santykis yra tiesiogiai proporcingas darbo, kurio reikia joms pagaminti, santykiui. Smitas buvo pirmasis, kuris eksperimentiškai pasiūlė darbo vertės teoriją, nors pripažino, kad vertę lemia daug išlaidų: renta, darbo užmokestis ir pelnas, net jeigu darbas ir sudaro didžiausią galutinės vertės dalį. Rikardas pripažino, kad gali reikšti atsižvelgti į pelną ir rentą, tačiau tai nemenkino jo svarbiausio argumento apie santykinės vertes tarp dviejų prekių, kurias iš esmės lemia darbo užmokestis. Karlas Marksas išplėtojo Rikardo idėjas, išskaidydamas darbo vertę į tris sudedamąsias dalis: pastovųjį kapitalą (gamyboje sunaudojamas kapitalas), kintamąjį kapitalą (darbo išteklius) ir pridedamąją vertę (perteklinę vertę be darbo ir kapitalo, kurie sunaudojami gamyboje). Darbo vertės teorija į devynioliktojo amžiaus pabaigą buvo pakeista ribinio našumo paskirstymo teorija, kurioje atsižvelgiama į visų gamybos išteklių, o ne tik į darbo indėlį gamybos procese.

Darbo vieta – darbo proceso technologinė-organizacinė funkcija, kuriai atlikti reikia tam tikros profesijos, specialybės, kvalifikacijos darbuotojo ir atitinkamų darbo priemonių. Įvertinant darbo vietą atsižvelgiama į jos profesinę-kvalifikacinę charakteristiką, nusakančią profesinius-kvalifikacinius darbuotojo reikalavimus. Darbo vietų išsaugojimas yra viena iš priemonių nedarbui stabilizuoti, teikiant paramą darbdaviams – iš dalies kompensuojant darbo apmokėjimo išlaidas tiems darbuotojams, kurie dėl laikino gamybos sumažėjimo įmonėje turėtų būti atleidžiami. Kadangi toks atleidimas būtų laikinas, tiek firma, tiek įdarbinimo tarnyba suinteresuotos išsaugoti darbuotojus. Darbo vietų paklausa yra ieškančių darbo piliečių skaičius pagal jų profesinę-kvalifikacinę struktūrą, o darbo vietų rinka – tai laisvų darbo vietų visuma, lemianti potencialias bedarbių įsidarbinimo galimybes. Darbo vietų vakantiškumo lygis – laisvų darbo vietų skaičiaus procentinis santykis su sąrašuose esančių darbuotojų skaičiumi. Gali būti ap-

skaičiuojamas pagal atskiras profesijas arba artimų profesijų grupes. Jis parodo darbo jėgos paklausos intensyvumą darbo rinkoje, galima palyginti šiuo požiūriu atskirus regionus. Šio rodiklio palyginimas su darbo jėgos pasiūlos intensyvumo rodikliu parodo įtampą darbo rinkoje.

Debitorinis įsiskolinimas – juridinių ar fizinių asmenų įsiskolinimas, kuris atsiranda dėl materialiujų vertybių pateikimo ir kitų sandorių su šiais juridiniais ar fiziniais asmenimis sąlygų pažeidimo iš jų pusės (dėl finansinės ir atsiskaitymų (mokėjimų) drausmės bei teisėtumo pažeidimų), todėl laikomas nenormaliu. Debitorius (skolininkas) – fizinis ar juridinis asmuo, skolingas kitam fiziniam ar juridiniam asmeniui, arba, pvz., vekselio išdavėjas.

Deficitas – rinkos situacija, kai kurių nors resursų ar prekių paklausa ilgą laiką viršija pasiūlą, o kainos neatrodo paklausos bei pasiūlos pusiausvyros. Finansų srityje deficitas – trūkumas, nuostolis, kuris susidaro, kai išlaidos viršija pajamas. Mokamojo balanso deficitas – kada šalies užsienio išlaidos viršija pajamas iš užsienio.

Defliacija – prekių ir paslaugų bendrojo kainų lygio mažėjimas. Defliatorius – bendrojo kainų lygio indeksas, naudojamas apskaičiuoti realųjį bendrąjį nacionalinį produktą. Defliacija – tai ir pinigų kiekio, kuris viršija prekių cirkuliacijos ir mokėjimo poreikis, išėmimas iš apyvartos. Ši priemonė naudojama tik siekiant mažinti valstybės infliacijos tempus.

Dempingas – prekių pardavimo ir paslaugų tiekimo užsienio rinkose kaina, kuri gerokai mažesnė už vidaus rinkos kainą arba net už savikainą. Dempingas taikomas tokiais atvejais:

1. Siekiant įsigalėti užsienio rinkose, jis taikomas tol, kol vietiniai gamintojai pasitraukia iš konkurencinės kovos arba su jais sudaromas kontrolinis susitarimas. Po to kainos pakeliamos ir dažnai viršija iki dempingo buvusį lygį. Tai įvyksta tada, kai įmonės, taikančios dempingą, įgyja toje šalyje monopolinę ar oligopolinę padėtį.
2. Dempingas gali būti taikomas, kai įmonės siekia išplėsti gamybą, kad gautų didesnę ekonomiją dėl gamybos masto. Šiuo atveju jos, taikydamos dempingą, realizuoja rinkose tą savo

produkcijos dalį, kurios nebegali tralizuoti šalies vidaus rinkoje.

3. Įmonės dažniausiai taiko dempingą, kai nori realizuoti savo produkcijos perteklių, atsiradusį klaidingai įvertinus prekęs paklausą ir pagaminus pernelyg daug prekių.

Nustatant dempingą taikytina tokia taisyklė. Jeigu kokia nors šalis taiko žemas dempingo kainas, tai tų prekių kainų šalies viduje ir užsienio šalyse skirtumas turi būti mažesnis negu prekių transportavimo kaštai ir tai prekei nustatyto muito dydis.

Skiriamos tokios dempingo formos:

1. Gamybos kaštų arba užmokesčio nulemtas dempingas. Jis dar vadinamas socialiniu dempingu. Šiuo atveju dėl mažų išlaidų darbo užmokesčiui ir socialinėms reikmėms šalis gali parduoti prekes pasaulinėje rinkoje žemesnėmis kainomis negu jos varžovai.
2. Valiutinis dempingas grindžiamas nacionalinės valiutos perkamosios galios skirtumu šalies viduje ir užsienyje. Tokį dempingą skatina nacionalinės valiutos devalvavimas. Nuvertinus šalies valiutą, įmonės, kurių gamybos kaštai dideli, gali parduoti prekes tarptautinėje rinkoje mažmeninėmis kainomis negu pasaulinės kainos ir gauti didelį pelną.

Dempingas mažina laisvąją konkurenciją tarp tautų ir yra žalingas dempingines prekes perkančioms šalims. Todėl naudojami įvairūs būdai, kuriais užkertamas kelias svetimų šalių prekių dempingui šalies rinkoje arba iš viso uždraudžiama tokias prekes įvežti, arba nustatomos griežtos importo kvotos, arba taikant dempingą būdu įvežamos prekės apmokestinamos dideliais antidempinginiais muitais.

Depozitas – indėlis banke (piniginės lėšos ar vertybiniai popieriai), materialioji vertybė, atiduota saugoti kredito įstaigai nustatytais sąlygomis. Depozitoriumas – bankas, banko pavaldžioji įmonė ar finansų maklerio įmonė įstatymų nustatyta tvarka gavusi leidimą ir sauganti investicijų bendrovės ar pensijų fondo pinigines lėšas ir vertybinius popierius.

Depresija – verslo ciklo fazė, reiškianti ilgalaikį gamybos smukimą ar sustingimą.

Devalvacija – oficialus nacionalinės valiutos kurso sumažinimas užsienio valiutų atžvilgiu.

Dileris – tarpininkas tarp pardavėjo ir pirkėjo, vykdomas vertybinių popierių, valiutos, brangiųjų metalų ir kitas pirkimo-pardavimo operacijas savo sąskaita.

Dinaminis efektyvumas – inovacijų orientavimas siekiant geriausio rezultato. Įmonės, įdiegusios naują technologiją, sumažina gamybos kaštus ir likus ankstesnėms kainoms, gauna ekonominių pelną. Esant tokioms galimybėms visi gamintojai skatinami diegti naujas technologijas ir taip didinti visuomeninį efektyvumą.

Diskontas – skolos dokumentų (čekių, vekselių, kuponų) pirkimas prieš skolos mokėjimo terminą, atskaitant palūkanas už laiką nuo dokumento pirkimo iki skolos gražinimo dienos, taip pat pardavimo (pirkimo) kainos nuolaida. Diskontavimas – pajamų, kurios bus gautos ateityje, dabartinės vertės nustatymas. Būsimųjų pajamų dabartinė vertė yra mažesnė, nes kai pajamos bus gautos ateityje, netenkama galimybės gauti palūkanų iki to laiko, kai jos iš tikrųjų bus gautos. Diskonto norma – procentai, imami banko, diskontuojant skolos dokumentus (čekius, vekselius, kuponus) nuo sumos, kuri nustatoma iš mokėtinos jų savininkui sumos atskaitant procentus už dar nepraėjusį laikotarpį.

Disponuojamos pajamos – asmenų pajamų dalis – lėšos, kurias individas (šeima) gali laisvai naudoti arba taupyti. Tai likusi pajamų dalis sumokėjus asmeninių pajamų mokesčių ir kitus mokesčius.

Dividendas – akcinės bendrovės pelno dalis, kasmet paskirstoma tarp akcininkų po to, kai sumokami mokesčiai, atliekami atskaitymai gamybai plėsti, papildomi rezervai, išmokami procentai už obligacijas ir premijuojami direktoriai.

Dotacija – valstybinė pašalpa (piniginės lėšos) firmoms, įmonėms, įstaigoms, skiriamos tam tikroms jų išlaidoms padengti, priemonė, materialinė pagalba.

Dvigubas apmokestinimas – apmokestinimo būdas, kai nustatomi akcinių bendrovių pelno (pajamų) mokesčiai, po to tas pelnas paskirstomas dividendais akcininkams, šios pajamos vėl apmokestinamos asmeninių pajamų mokesčiu.

Dualistinė ekonomika – ekonomika, kurioje našaus kapitalo panaudojimo ir pažangios technologijos sritis egzistuoja kartu su našaus darbo jėgos panaudojimo ir netobulos technologijos sritimis. Tai tokia ekonomika, kurios pagrindinė problema, kaip pasiekti ekonomikos augimą, teikiant pirmenybę pažangioms technologijoms ir paskirstant išteklius tolygiai visose srityse. Ši koncepcija yra naudojama daugiausia besivystančiose šalyse.

E

Efektyvumas – gamybos išteklių panaudojimo lygis, garantuojantis maksimalų rezultatą. Tai siekimas gauti kuo daugiau naudos, kuo geriau vartojant ribotus išteklius. Į tokių platų efektyvumo apibrėžimą įeina trys efektyvumo tipai: alokacinis, dinaminis ir technologinis. Alokacinis efektyvumas – tai tinkamiausio prekių derinio gaminimas mažiausiais kaštais arba optimaliai paskirsčius ekonominius išteklius. Šis efektyvumas taip pat reiškia, kad naudojamas geriausias turimų išteklių derinys. Alokacinis efektyvumas yra glaudžiai susijęs su ribinio našumo principu.

Technologinis arba techninis efektyvumas – tai visiškas nuostolių nebuvimas, geriausiai naudojant turimus išteklius. Šis neefektyvumas būna tada, kai yra žemas valdymo bei vadovavimo lygis ir nepagrįstai dideli kaštai. Jei firmos veikla yra neefektyvi ir ji gamina brangesnę produkciją, tai ji nesugebės konkuruoti su techniškai efektyviomis firmomis. Taigi neefektyvios firmos turi būti išstumtos iš verslo.

Dinaminis efektyvumas pasiekiamas tada, kai inovaciniai pokyčiai įvyksta greitai ir tinkamu laiku. Konkurencija, versdama firmas įdiegti naują technologiją, lemia dinaminį efektyvumą.

Efektyvus gyventojų užimtumas – visiškas ir racionalus gyventojų užimtumas, kai nedarbo lygis yra artimas natūraliai nedarbo normai. Jis išreiškiamas ekonominiais ir socialiniais rezultatais (darbo našumo lygis, bendras nacionalinis produktas, tenkantis vienam gyventojui, realiųjų pajamų lygis, vidutinė gyvenimo truk-

mė ir kt.). Efektyvus užimtumas galimas tik normaliai funkcionuojant rinkos mechanizmui. Siekti visiško gyventojų užimtumo yra ūkinių vienetų uždavinys, o visiškas gyventojų užimtumas yra valstybinės politikos uždavinys. Susieti šias grandis į vieną sistemą turi darbo rinka, kuri pas mus tik formuojasi ir todėl neatlieka didesnio vaidmens racionaliai paskirstant darbo išteklius.

Ekonometrika – statistinių metodų taikymas ekonomikos problemoms kiekybiškai apibūdinti ir spręsti.

Ekonomika – 1. Šalies apibūdinimas remiantis bendra ekonomine veikla ir jos sudedamosiomis dalimis. Bendroji metinė ekonomikos prekių ir paslaugų vertė yra vadinama bendruoju vidiniu produktu (BVP). 2. Ūkinių gėrybių gamyba, siekiant gauti kuo daugiau turto arba įsigyti tam tikro dydžio turta su mažiausiais ištekliais.

Ekonomikos augimas – gamybos didėjimo tendencija per ilgą laikotarpį. Tai gamybinių pajėgumų padidėjimas, kurį lemia technologijos patobulinimas, naudojamų išteklių kiekybinis bei kokybinis padidėjimas. Ekonomikos augimą skatinanti politika lemia didesnę prekių vartojimą ateityje. Norint įvertinti ekonomikos augimo politiką, būtina palyginti prekių gamybos padidėjimą ateityje su dabartinio prekių vartojimo sumažėjimu. Taip mažstant spartesnis augimas ne visada yra geresnis, ypač būsimoms kartoms. Ekonominio augimo lygį parodo vienam gyventojui tenkančio nacionalinio produkto kiekis.

Ekonomikos modelis – tai supaprastinta realaus proceso ar reiškinių bei pagrindinių jo bruožų samprata. Naudojamas siekiant geriau parodyti funkcinis ekonominių reiškinių ir procesų tarpusavio ryšius. Dažniausiai jis išreiškiamas įvairiausiomis lygybėmis.

Ekonomikos objektinė struktūra – struktūra, kuri formuojama pagal ekonomikos objektus (ūkinės gėrybes). Šiuo požiūriu būdingiausia šakinė ekonomikos struktūra (pramonė, žemės ūkis, statyba ir kitos šakos). Šiuolaikiniame ūkyje ši struktūra tampa vis mažiau aktuali, nes ekonomikoje vis daugiau įsigali tarpšakiniai ūkiniai vienetai. Sustiprėjus ūkio valdymui, aktualu išskirti tokią objektinę ekonomikos struktūrą: ekonominiai duomenys – pinigai ir vertybiniai popieriai – realus turtas.

Ekonomikos subjektinė struktūra – struktūra, kuri formuojama pagal subjektus, t. y. savininkus, ekonominių sprendimų priėmėjus. Išskiriama tolygių ūkio vienetų struktūra (“atomistinė”), kai ūkinių vienetų labai daug ir jų ekonominė galia maždaug vienoda. Vėliau, atsiradus didelėms firmoms, susiformavo netolygių ir netgi hierarchinių ūkio vienetų struktūra, kuriai būdinga palyginti nedaugelio stambių firmų vyravimas daugelyje ūkio šakų.

Ekonominė ekspansija – ekonominės veiklos išplėtimas naujose rinkose ir teritorijose, ekonominės kontrolės sustiprinimas, įsiskverbimas į kitų šalių ekonomiką, siekiant pajungti ją savo ekonominiams ir politiniams tikslams.

Ekonominė gėrybė – gėrybė, kurios gamyba yra ribota, palyginti su bendra paklausa. Todėl ji turi būti normuojama. Rinkos ūkyje ekonominės gėrybės normuojamos nustatant kainas. Kadangi jų gamyba ribota, tai būtina paskirstyti įvairiose gamybos sferose naudojamus išteklius, kurie taip pat yra ekonominės gėrybės (nes riboti). Gamybos ištekliai taip pat paskirstomi naudojant kainų sistemą. Ribotumas gali būti sumažintas tik atsisakius vartoti.

Ekonominė integracija – ekonominių ryšių plėtojimo tarp valstybių procesas, kuriame vyrauja ūkinio gyvenimo internacionalizacijos svarbiausia tendencija ir įgyvendinimas per užsienio ekonominę politiką. Ekonominė integracija pasireiškia nacionalinių ekonomikos struktūrų tarpusavio ryšių stiprėjimu ir internacionalinės struktūros susidarymu.

Ekonominė intervencija – kurios nors šalies įsikišimas į kitos šalies ekonominį gyvenimą, naudojant prievartą; šalies vidaus valstybės veiksmai prekių ar pinigų rinkoje, siekiant pakeisti prekių kainą ar valiutos kursą.

Ekonominė priklausomybė – įvairių subjektų tarpusavio ekonominių santykių pobūdis. Tokiais subjektais gali būti atskiri asmenys arba jų grupės, klasės, įmonės arba jų susivienijimai, teritorijos, valstybės arba jų sąjungos, tarptautinės organizacijos. Įmonių ir organizacijų ekonominę priklausomybę lemia tarp jų esantys prekiniai-piniginiai santykiai. Kreditiniai-finansiniai santykiai lemia valstybių ekonominę priklausomybę pasaulinių ūkinių ryšių sferose.

roje. Pasaulinio darbo pasidalinimas formuoja vientisą, prieštarą pasaulį. Šiame procese svarbu garantuoti kiekvienai valstybei tarptautinį ekonominį saugumą. Taigi pasaulio ūkio sistemose negali būti pavojaus kiekvienos valstybės ekonominiam ir politiniam suverenitetui.

Ekonominė renta – gaunamų už gamybos veiksnius pajamų dalis didesnė už tų veiksmų alternatyviusius kaštus, t. y. gamybos veiksmo teikiamų pajamų ir jo reprodukcijos sąnaudų skirtumas. Sudarydama nuomos mokesčio už žemę bei kitų išteklių dalį, su tuo mokesčiu nesutampa.

Ekonominės gerovės matas – išsami ekonominės gerovės išraiška, matuojama nacionalinio produkto apimtimi, tenkančia vienam gyventojui, bei atsižvelgiama į laisvalaikį, gamtos taršą ir kitus gerovę veikiančius nepiniginis veiksmus.

Ekonominės kategorijos – sąvokos, nusakantios ekonominių santykių esmę, bendrus ūkinio reiškimo ar proceso bruožus, pasireiškiančius tam tikromis sąlygomis. Jos glaudžiai susijusios su ekonomineis dėsniais, išreiškiančiais būtinus, esminius, pastovius, pasikartojančius santykius tarp reiškinių.

Ekonominiai nusikaltimai – neteisėti, nusikalstami veiksmai ir metodai ekonomikos srityje, kai kėsinama į valstybės bei gyventojų ekonominius interesus, nuosavybę, ūkinę veiklą (taip pat neteisėtas materialiujų vertybių, lėšų bei intelektualiosios veiklos produktų valdymas ir naudojimas); prie ekonominių nusikaltimų priskiriami įvairūs turto grobimai (vagystės), turto prievartavimas, iššvaistymas, komercinis kyšininkavimas, korupcija, fiktyvi ūkinė veikla, kontrabanda, vartotojų apgaulinėjimas, prekių ir kainų klastojimas, aplaidžiai atlikta apskaita, netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimas, jų paleidimas į apyvartą, valiutinių operacijų taisyklių pažeidimas, dokumentų klastojimas, tarnybinių įgaliojimų viršijimas, taip pat pajamų slėpimas ir vengimas mokėti mokesčius.

Ekonominis horizontas – tai baigtinis laiko intervalas, kurio ribose galima pakankamai tiksliai numatyti ūkinės veiklos rezultatus. Ūkinė veikla visada orientuota į ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį. Vystantis ūkiui ekonominis horizontas tolsta.

Ekonominis liberalizmas – doktrina, ginanti maksimalų rinkų ir konkurencijos naudojimą, koordinuojant ekonominę veiklą. Valstybė atlieka tik tas funkcijas, kurias rinka negali įgyvendinti (nacionalinė apsauga, aplinkos apsauga ir kitas), bei tas funkcijas, kurios būtinos, kad įmonės ir rinkos efektyviai funkcionuotų. Pavyzdžiui, įstatymų leidimas. Įstatymdavystė turi nustatyti savininkų teises, juridiskai įteisinti antimonopolinę politiką, garantuoti, kad bus vykdomi sutartiniai įsipareigojimai.

Ekonominis pelnas – pelnas, likęs iš bendrųjų pajamų atskaičius visus kaštus, tarp jų ir alternatyvius. Kurios nors šakos įmonės, kurių pajamos didesnės už ekonominius kaštus, gauna ekonominį pelną. Tai skatina savininkus perkelti savo resursus į tą šaką, tikintis didesnių pajamų. Tuo būdu ekonominis pelnas rinkos ekonomikoje padeda numatyti resursų persikirstymą šakoms.

Ekonominis potencialas – bendra šalies ūkio galimybė gaminti tam tikrą bendrojo nacionalinio produkto kiekį, priklausantį nuo mokslo ir technikos laimėjimų, gamybinių jėgų išvystymo lygio, negamybinės sferos ir t. t. Formuoja būtinas sąlygas eksporto potencialui sudaryti.

Ekonominis skaičiavimas – vertinimas ir palyginimas, rodantis, kiek išteklių naudoja ir kokią naudą duoda vienas ar kitas veiklos būdas, kad pagal tam tikrą kriterijų pasirinkus geriausią. Jis turi įvairias formas. Pvz., komercinis skaičiavimas rinkos ūkyje, ūkiskai-ta vadinamajame planiniame ūkyje ir t. t.

Ekonominis subjektas – tai žmogus, jų grupė ar institucija, priimančys ekonominius sprendimus ir atstovaujantys turto savininko interesams. Jis gali būti individualus, grupinis ir bendras (valstybinis). Šiuolaikiniame ūkyje vyrauja grupiniai ekonominiai subjektai.

Ekonominis žmogus – tobulai racionalaus ir ekonominiu interesu besivadovaujančio žmogaus idealizuotas įvaizdis. Jeigu šis žmogus yra verslininkas – siekia tik pelno didinimo, jeigu vartotojas – tik maksimalios naudos.

Eksplicitiniai kaštai – kaštai, išleidžiami verslo įmonėse darbo užmokesčiui, palūkanoms, mokesčiams apmokėti, žaliavoms, kuriai, įrenginiams pirkti. Minėtos piniginės išlaidos yra įrašomos į

buhalterines knygas, todėl joms tinka ir buhalterinių kaštų pavadinimas.

Eksportas – prekių, technologijų, kapitalo, valiutos išvežimas į užsienį. Siekiant realizuoti juos užsienio rinkoje, paslaugų tiekimas užsienyje. Eksporto prekių nomenklatūros plėtimas vadinamas diversifikacija, o eksportuojamos produkcijos netiesioginio mokesčio sumažinimas arba visiškas panaikinimas – detaksacija. Valsybinė eksporto operacijų kontrolė, vykdoma rengiant eksporto programas, nustatant kontingentą ir išduodant licenzijas išvežti tam tikras prekes, stebint prekybą su kai kuriomis šalimis ar šalių grupuotėmis. Eksporto potencialas – ūkio gebėjimas gaminti reikiamą kiekį konkurencinių prekių užsienio rinkai; panaudotų gamtos turtų, šalies ekonominių ir gamybinių galimybių visuma, orientuota į užsienio rinkos poreikių tenkinimą. Jis apibūdinamas lanksčia infrastruktūra, kadru rengimu, galimybe greit pertvarkyti gamybą, atsižvelgiant į ekonomikos konjunktūrą.

Eksporto kvota – prekių eksporto kiekybinio apribojimo forma, nustatant didžiausią eksportuojamų iš šalies vienu ar kitų prekių per tam tikrą laikotarpį kiekį; tokį sprendimą priima vyriausybė.

Eksporto licenzija – eksporto leidimas (teisės eksportuoti suteikimas), kurį turi gauti eksportuotojas, prieš išveždamas prekes į užsienį; eksporto licenzijos taikomos, kai valstybė nori reguliuoti tam tikrų prekių eksportą, prekybos mastą su užsienio šalimis.

Eksporto (išvežamasis) muitas – muitas, mokamas už išvežamas iš šalies (jos muitų teritorijos) prekes; kadangi daugelyje šalių skatinamas eksportas, todėl eksporto muito nėra arba jis taikomas labai ribotai.

Elastinga paklausa – paklausa, kurios elastingumo koeficientas yra didesnis už vienetą. Šiuo atveju kainos pokytis, išreikštas procentais, yra mažesnis už jo sukeltą paklausios apimties pokytį, taip pat išreikštą procentais. Svarbiausi elastingos paklausos veiksniai yra: 1. Skirtingas pirmo būtinumo ir mažiau būtinų (prabangos) prekių paklausos elastingumas. Būtiniausių prekių paklausa santykinai neelastinga kainų pokyčiams. Prabangos prekių paklausos elastingumas atsižvelgiant į prekių kainas yra didesnis. 2. Pa-

klausos elastingumui daro įtaką prekės substitutų buvimas ar nebuvimas. Esant substitutams prekės paklausa elastinga atsižvelgiant į kainų kitimą. Tuo tarpu nesant substitutų prekės paklausa neelastinga. 3. Pirkėjų išlaidų dalis, skiriama tai prekei įsigyti. Tos prekės, kurioms įsigyti skiriama didelė vartotojo pajamų dalis, yra daugiau priklausomos nuo kainų pokyčių negu tos, kurioms išleidžiama nedidelė pajamų dalis. Laikas, praėjęs po kainų pakeitimo. Jo trukmė didina paklausos elastingumą.

Kitomis sąlygomis kuo didesnis yra prekės paklausos elastingumas kainai, tuo didesnes pasekmes rinkoje sukelia prekės kainos pasikeitimai. Kylant kainai didesnis prekės paklausos elastingumas mažina verslininko pajamas, tačiau pirkėjui jis yra labiau pageidautinas. Be apibūdinto paklausos elastingumo kainai dar skiriamas kryžminis elastingumas ir paklausos elastingumas atsižvelgiant į pajamų kitimą. Kryžminis elastingumas – vienos prekės paklausos priklausomybės nuo kitos prekės (substituto arba komplektinės prekės) kainos kitimo. Skiriamos dvi šio elastingumo formos: teigiamas ir neigiamas. Kryžminis elastingumas paprastai yra tada, jeigu dvi prekės yra komplektinės arba papildančios viena kitą. Organizuojant marketingą svarbu žinoti ir paklausos elastingumą atsižvelgiant į pirkėjų pajamas. Šis elastingumas – tai paklausos priklausomybės nuo vartotojo pajamų kitimo tamprumas. Tačiau šis ryšis priklauso nuo prekių paskirties. Prabangos, poilsio, ilgo vartojimo prekių perkamas kiekis sparčiai didėja augant pajamoms.

Elastinga pasiūla – pasiūla, kurios koeficientas didesnis už vienetą. Šiuo atveju kainos pokytis, išreikštas procentais, yra mažesnis už jo sukeltą pasiūlos pokytį, taip pat išreikštą procentais. Pagrindiniai elastingos pasiūlos veiksniai yra 4. 1. Laiko trukmė po kainos pasikeitimo. Tam tikras kainos pokytis turi tendenciją tuo labiau veikti rinkai siūlomą prekių kiekį, kuo daugiau laiko praėjo po kainos pasikeitimo. 2. Gamybos mastas, kuris gali būti pasiektas atitinkamoje gamybos šakoje. 3. Substitucija gaminant prekes, kuri didina pasiūlos elastingumą atsižvelgiant į kainą. 4. Prekių saugojimo galimybės ir kaštai. Ne-

gendančių ir lengvai saugomų prekių pasiūlos elastingumas atsižvelgiant į kainą didelis.

Kylant kainai verslininkui palankesnė situacija, kai pasiūlos elastingumas atsižvelgiant į kainą yra mažesnis. Šiuo atveju padidėjus prekių, siūlomos rinkai, kiekiui pakyla ir prekės kaina, lyginant su tuo, kiek ji pakiltų esant didesniai pasiūlos elastingumui. Tačiau krentant kainai verslininkui palankesnė situacija, kai prekės rinkos pasiūlos elastingumas didesnis. Šiuo atveju sumažinus kiekvieną rinkos tiekimo vienetą verslininkas patiria mažesnius nuostolius, lyginant su tuo, kokie jie būtų esant mažesniai pasiūlos elastingumui.

Elastingumas – vartojamas įvertinti paklausos ir pasiūlos pokyčius ekonomikoje. Kai norima paaiškinti elastingumą, jis apibrėžiamas kaip paklausos ar pasiūlos kiekio kitimo procentas, kainoms pakitus vienu procentu. Matematiškai apskaičiuojant jis apibrėžiamas kaip paklausos ar pasiūlos kiekio procentinio padidėjimo ir kainų procentinio padidėjimo santykis.

Absoliutus elastingumas – kai labai mažas kainų pasikeitimo procentas lemia didelį paklausos ir pasiūlos kiekio kitimo procentą. Skaitmeninis elastingumas yra begalinis.

Absoliutus neelastingumas – kai kainų kitimas neveikia paklausos ir pasiūlos kiekio kitimo.

Kryžminis elastingumas – A produkto paklausos pasikeitimo priklausomybės nuo B produkto kainos pasikeitimo rodiklis.

Santykinis elastingumas – kai kainos keičiasi mažesniu procentu negu paklausos ar pasiūlos kiekio kitimo procentas. Skaitmeninis elastingumas yra didesnis už vienetą.

Santykinis neelastingumas – kai kainų pasikeitimo procentas yra didesnis negu paklausos pasiūlos kiekio kitimo procentas. Skaitmeninis elastingumas yra mažesnis už vienetą.

Embargas – valstybės institucijų sprendimas uždrausti kai kurių prekių (vertybių) išvežimą iš šalies ar įvežimą į šalį arba visiškas prekybos su tam tikra šalimi uždraudimas, kaip papildoma vyriausybės politikos priemonė.

Engelio dėsnis – ryšis tarp vartotojo pajamų ir išlaidų elementų.

XIX a. vokiečių ekonomistas E. Engelis pastebėjo, kad didėjant pajamoms vartotojai išleidžia maistui vis mažesnę dalį.

F

Faktinės kainos – tų metų kainos. Pasirinktų kurių nors metų prekių kainas vadiname metų kainomis. Pastarosios kainos, naudojamos ir kitų metų BNP apskaičiuoti, yra sugretinamos kainos. Apskaičiuojant baigtinių prekių ir paslaugų apimtį faktinėmis kainomis, nustatomas nominalus BNP, apskaičiuojant sugretinamosiomis kainomis – realusis BNP.

Faktoringas (faktorijos operacijos) – finansavimo sistema, kuri paprastai naudojama užsienio prekyboje, kai prekių tiekėjas perleidžia faktoringo kompanijai trumpalaikius išsipareigojimus pagal prekių teikimo sandorius, o iš jos gaudamas didžiąją sumos dalį bei likusios dalies visiško sumokėjimo garantiją; taip pat banko įsigyta (nupirkta iš kliento) teisė išreikalauti klientui priklausančias skolas be teisės pateikti tam tikrais atvejais kuriuos nors reikalavimus klientui; tačiau bankas gauna už tai komisinią atlyginimą, priklausantį nuo perimtų skolų dydžio.

Fifo (pirmasis gautas – pirmasis taikytas) metodas – materialijų atsargų, tarp jų prekių, reikalingų gamybai ir skirtų perparduoti, įvertinimo metodas, kai materialiosios atsargos (prekės), pirktos anksčiausiai, pirmiausia parduodamos; taigi materialijų atsargų (prekių), likusių ataskaitinio laikotarpio pabaigoje, vertė lygi pasčiausiai pirktų materialijų atsargų (prekių) vertei.

Filipso kreivė – anglų ekonomisto A. Filipso sudaryta kreivė, apibūdinanti nedarbo lygio ir infliacijos sąveiką, t. y. priklausomybę tarp nedarbo lygio ir infliacijos pokyčių. Infliacija šioje kreivėje (jos vertikaloje ašyje) gali būti išreikšta nominalaus darbo užmokesčio kilimo tempais. Ši kreivė rodo, kad kuo mažesnis nedarbo lygis, tuo didesni infliacijos tempai, ir atvirkščiai. Remiantis šiandieniniais tyrimais, galima teigti, kad Filipso kreivė galioja tik trumpais laikotarpiais; ilgiems laikotarpiams ši kreivė yra

vertikali (t. y. ekonomikoje yra tik natūralus nedarbo lygis). Pagal Filipso kreivę galima nustatyti kiekybinę nacionalinio produkto dinamikos ir darbo užmokesčio kitimo priklausomybę.

Finansai – lėšų, priklausančių įmonei arba valstybei, visuma; taip pat šių lėšų gavimo ir panaudojimo sistema.

Finansavimas – įvairių lėšų teikimas (kreditai, vertybinių popierių išleidimas ir pan.).

Finansavimasis – įmonių veiklos finansavimasis iš savo lėšų.

Finansinė išperkamoji nuoma – išperkamosios nuomos rūšis, kai nuomos objektas įsigyjamas arba specialiai pagaminamas nuomininko pageidavimu ir išnuomojamas ilgam laikotarpiui (10-15 metų), dažniausiai numatant visišką šio objekto nusidėvėjimą. Nuomininko įmokos nustatytu nuomos laikotarpiu padengia išperkamosios nuomos bendrovės išlaidas, susijusias su turto įsigijimu, taip pat padengia palūkanas už naudojimąsi tuo turtu, nusidėvėjimo atskaitymų sumą. Be to, čia įeina premijos už riziką, atlyginimai už suteiktas paslaugas, mokesčiai, išperkamosios nuomos bendrovės pelno dalis. Pagal sutartis, numatančias dalinį nusidėvėjimą, pasibaigus sutarties galiojimui, nuomininkas atsako tik už nepadengtą nusidėvėjimą (likutinę vertę), be to, jis gali nusipirkti nuomos objektą.

Finansinės ir investicinės veiklos pajamos – įmonės (juridinio asmens), t. y. mokesčio mokėtojo, uždirbtos per atskaitinį laikotarpį – finansinius metus – pajamos, prie kurių priskiriama: gauti akcijų dividendai; pajininkai bei steigėjų gauta pelno dalis; depozitų palūkanos; obligacijų palūkanos; kredito operacijų palūkanos; pajamos iš finansinio tarpininkavimo; užsienio valiutos pardavimo pajamos; turimos užsienio valiutos kurso kilimo teigiama įtaka; kitų bendrovių akcijų ir kitų vertybinių popierių pardavimo pajamos; užsienio valiutų konversijos teigiama įtaka; kitos finansinės veiklos pajamos.

Finansinės ir investicinės veiklos sąnaudos – įmonės (juridinio asmens) per atskaitinius metus padarytos sąnaudos, susijusios su finansinės ir investicinės veiklos pajamų gavimu; prie šių sąnaudų priskiriama: sumokėtos ar mokėtinos palūkanos už kreditus;

metinė dalis sąnaudų, susijusių su kapitalo pasikeitimu, jeigu ji neįtraukta į balanso straipsnį “Kapitalo pokyčio ir įmonės formavimo savikaina”; gautinų sumų diskontavimo sąnaudos, susijusios su išduotais vekseliais, išrašytais sąskaitomis ir pan., bei su faktoringu susijusios sąnaudos; užsienio valiutų kursų pasikeitimo ir valiutų konversijos neigiama įtaka; investicinės veiklos kitose įmonėse netekimai (nurašytos sumos ir amortizacija, susijusi su investicijomis, paskolomis ir pan.).

Finansiniai metai – biudžetiniai metai: dvylikos mėnesių laikotarpis, kuriam sudaromas valstybės biudžetas, naudojamas valstybės finansų apskaitai; gali sutapti (pvz., Lietuvos Respublikoje) ir nesutapti su kalendoriniais metais (pvz.: Didžiojoje Britanijoje, Japonijoje biudžetiniai metai nuo balandžio 1 d. iki kitų metų kovo 31 d.); taip pat ūkio subjektų ataskaitinis laikotarpis.

Firma – verslo organizacija, kuri naudoja savus, skolintus arba išnuomotus gamybos veiksnius, siekdama gaminti rinkoje parduodamas prekes ir teikti paslaugas. Juridinis firmos pagrindas: a) savininkas, kai firma priklauso vienam žmogui ir yra jo valdoma, t. y. toks firmos tipas, kuris ekonomikos teorijoje yra vadinamas firma; b) partneriai, kai firma priklauso ir yra valdoma dviejų ar daugiau žmonių, kurie yra partnerystės sutarties nariai; c) akcinė bendrovė, kai firma priklauso akcininkams ir jos kapitalas yra padalytas į tam tikrą akcijų skaičių. Ekonominis firmos pagrindas: a) paprasta firma, kuri yra susijusi su vienos rūšies gamybine veikla; b) sudėtinė firma, kuriai būdingos dvi ar daugiau susijusios gamybinės veiklos rūšys; c) mišri firma, kurią sudaro daug viena su kita nesusijusių gamybinės veiklos rūšių.

Firma gali būti laikoma prekybinė organizacija, perkanti didmeninėmis kainomis produkciją ir atliekanti didmeninės prekybos funkciją. Firma taip pat gali supirkti komercines skolas iš nuolatinių užsakovų, kitų firmų (sutartine kaina, mažesne už skolų nominaliąją vertę), o paskui susitarti, kad jas atgaus.

Fiskalinė politika – visuma priemonių, kuriomis vyriausybė siekia paveikti visuminę paklausą, kad būtų sumažinti cikliniai svyravi-

mai ir išsaugotas visiškas užimtumas nespartinant infliacijos tempų. Pagrindinės fiksalinės politikos priemonės: 1) apmokestinimo normos bei sąlygos, 2) vyriausybės pirkimai, 3) vyriausybės išlaidos transferinėms išmokoms. Fiksalinė ir monetarinė politika yra pagrindiniai įrankiai, kuriais vyriausybė reguliuoja ekonomiką. Svarbiausias tikslas turi būti ne valstybinio biudžeto balansas, o gyventojų užimtumas ir pastovios kainos. Taigi būdu fiskalinė politika grindžiama valstybės finansų įtaka ekonominiams procesams.

Fiskaliniai muitai – muitai, kuriais prekės apmokestinamos siekiant padidinti valstybės biudžeto pajamas.

Fiskalinis (finansinis) stabdys – ekonomikos plėtros stabdymas padidinus mokesčius (mokesčių našta). Mokesčių padidinimas sukelia pinigų “nutekėjimą”, kuris sumažina paklausos didėjimo tempus. Vyriausybės gali panaudoti finansinį stabdį kaip savo politikos dalį, reguliariai padidindama asmeninių mokesčių normas. Jis taip pat gali būti panaudojamas automatiškai apriboti infliacijos poveikį ekonomikai.

Fizinis asmuo – individualus asmuo, veikiantis asmeniškai savo vardu; taip pat šis terminas vartojamas apibūdinant įmonę, neturinčią juridinio asmens teisių (neinkorporuota įmonė), – tai individualioji (personalinė) įmonė bei ūkinė bendrija.

Forfeitingas – finansavimo forma, kai bankas įsigyja (nusiperka iš kliento) teisę į debitorių įsipareigojimus, susijusius su prekių eksportu ir importu, be teisės tam tikrais atvejais pateikti pretenzijas klientui; bankas gauna komisinius ir premiją už riziką.

Frachtas – mokestis transporto priemonės savininkui už krovinio gabenimą; taip pat krovinų gabenimo paslauga.

Frančizas – žinomos firmos, prekių ženklų ar pavadinimo savininkės, suteikta išimtinė teisė vidaus ar užsienio mažoms įmonėms bei verslininkams parduoti jos prekes ar teikti analogiškas paslaugas, tai pat panaudoti firmos (prekių) ženklą tam tikroje vietoje ir už atitinkamą mokestį; sutartis sudaroma 2-3 metams su teise ją pratęsti (kartais ilgesniam laikui); taip pat vietinės valdžios suteikiama privilegija naudotis valstybine nuosavybe; drau-

dimo sandoryje numatyta sąlyga, leidžianti neatlyginti neviršijančių tam tikro dydžio nuostolių.

Frančizo mokestis – mokestis, kuris mokamas valstybei (JAV korporacijos moka mokesčius valstijos valdžiai) už suteiktą teisę užsiimti verslu, naudojantis valstybės nuosavybe.

Franko – prekių pateikimo sąlyga, pagal kurią pardavėjas įsipareigoja pristatyti prekes į sandoryje nurodytą vietą (uostą, geležinkelio stotį, pirkėjo sandėlį ir pan.) savo sąskaita (prekių pristatymo išlaidos kartu su draudimo išlaidomis paprastai įeina į prekęs kainą).

G

Galutinis produktas – prekės ir paslaugos, skirtos tiesiogiai vartotojui. Pavyzdžiui, duona yra laikoma galutiniu produktu, o miltų galutiniu produktu laikyti negalima.

Gamyba – prekių ir paslaugų kūrimo procesas. Gamybinė veikla yra tam tikrų technologijų seka, kurių dėka iš vieno objektų gaunami kiti objektai. Tiriant socialines ūkio problemas, gamybinėje veikloje būtina skirti darbo priemones, darbo objektus (jie sudaro gamybos priemones), darbo jėgą, darbo produktus (gamybinės veiklos rezultatus) ir techninius-organizacinius santykius, siejančius tuos elementus į gamybinę sistemą. Tai leidžia geriau paaiškinti istorinę gamybinės sistemos raidą ir išskirti jos tipus: 1) natūralinis tipas, naudojami įrankiai; 2) pramoninis, naudojamos mašinos; 3) mokslinis-techninis, naudojami automatai.

Gamybos efektyvumas – bet kokios produkcijos gamyba mažiausiais galimais tos apimties gamybos kaštais. Jis parodo, kad esant ribotiems resursams pasiekiami atitinkami gamybos tikslai. Gamybos efektyvumas išreiškiamas rezultatų ir išlaidų arba panaudotų resursų santykiu.

Gamybos funkcija – funkcinis ryšis tarp gamybos veiksmų sąnaudų ir gamybos rezultatų. Gamybos rezultatų kiekis yra sunaudoto resurso kiekio (kapitalo ir darbo sąnaudų kiekio) funkcija. Ši funk-

cija yra išreikšta fiziniais rezultatais ir sąnaudų vienetais, todėl ji yra tik prielaida atlikti ekonominę analizę. Ji parodo maksimalią produkcijos apimtį, kuri gali būti pagaminta naudojant kurį nors išteklių derinį, kai technologijos lygis nekinta. Gamybos galimybių ribą parodo grafiko kreivė, rodanti prekių gamybos alternatyvius derinius, naudojant visus išteklius ir taikant geriausią technologiją. Ji nubrėžia ribą tarp galimų ir negalimų gamybos struktūros alternatyvų.

Gamybos sąnaudos – sąnaudos, susijusios su gamybos išteklių pavertimo aukštesnės vertės prekėmis ir paslaugomis. Produktų gamybos sąnaudos – tai žaliavų, darbo užmokesčio sąnaudos, įmonės įrenginių naudojimas, nusidėvėjimas bei įmonės pastatų nuoma ir mokesčiai už apšvietimą bei šildymą.

Gamybos sąnaudos taip pat gali būti pagamintų prekių ir teikiamų paslaugų vertė, matuojama sunaudotų gamybos išteklių (medžiagų, darbo ir kt.) sąnaudomis, atmetus visokius netiesioginius mokesčius ir dotacijas.

Gamybos veiksniai – veiksniai, kuriuos firmos panaudoja kaip sąnaudas prekei pagaminti ar paslaugai teikti. Yra trys pagrindinės veiksmų grupės: gamtiniai ištekliai, darbo jėga ir kapitalas. Tam tikram produkcijos kiekiui pagaminti firmos pasirenka tokį veiksmų derinį, kad būtų galima gaminti panaudojant minimalias sąnaudas.

Gamtos ištekliai – gamtos elementai, naudojami gamybinėje ir negamybinėje veikloje ir tenkinantys žmonių poreikius. Skiriami realūs ir potencialūs gamtos ištekliai. Realūs ištekliai tokie, kurie naudojami ūkinėje žmonių veikloje jų poreikiams tenkinti. Potencialiems gamtos ištekliams priskiriami gamtos turtai, kurių dėl mokslo ir technikos pažangos lygio ar dėl kitų priežasčių šiuo metu dar negalima efektyviai eksploatuoti. Gamtos ištekliai dar skirstomi į neišsenkančius ir išsenkančius. Pastaruosius sudaro atkuriami ir neatkuriami ištekliai. Prie atkuriamųjų priskiriami augmenijos ir gyvūnijos pasauliai, dirvožemiai, o prie neatkuriamų – gyvenamoji erdvė ir naudingosios iškasenos. Taip pat dar yra skiriami išsenkantys ir neišsenkantys gamtos ištekliai. Pirmieji yra

kiekybiškai riboti ištekliai, o antrieji – kiekybiškai neriboti ištekliai.

Gamtos išteklių mokesčiai – mokesčiai už teisę naudoti (eksploatuoti) gamtos išteklius, atsižvelgiant į paimtų gamtos išteklių kiekį ir kokybę.

Gamybinė įmonė – įmonė, perdirbanti žaliavas ir medžiagas (taip pat panaudojanti komplektavimo gaminius) ir gaunanti produkciją, kurią parduoda; apmokestinimo lengvatų taikymo požiūriu ši sąvoka paprastai patikslinama atskirų mokesčių įstatymuose (teisės aktuose).

Gamybinės atsargos – žaliavos, medžiagos, pusfabrikačiai ir gatava produkcija (gaminiai, paruošti pardavimui), dar neišsiųsta klientams pagal sandorį.

Gamintojo išperkamoji nuoma – išperkamosios nuomos rūšis, kai išperkamosios nuomos sutartis sudaroma tarp nuomos objekto gamintojo ir nuomininko paprastai ilgam laikotarpiui (tai laiduoja nuolatinės pajamos iš nuomos objekto); gamintojams naudinga ir santykinai trumpesnė išperkamoji nuoma, tačiau tik tada, kai reikia tučtuojau patenkinti lėšų poreikį arba pateikti rinkai kuo daugiau prekių.

Garantas finansų ekonomikoje – tarpininkas parduodant ir paskirs-tant vertybinius popierius tarp investitorių. Jis skiriasi nuo garantinio laiško – dokumento, pagal kurį ekonominis subjektas prisi-ima tam tikrą atsakomybę. Garantuotasis sandoris yra kreditinis sandoris, kai kredito gavėjui garantuojamas įkeisto turto nelie-čiamumas net ir tada, kai sandorio laikotarpiu kreditorius turi tei-sę naudotis užstatytu turtu.

Gausos ekonomika – ekonominė sistema, kai gamyba gali visiškai patenkinti pagrindinius vartotojų poreikius. Tokioje ekonomikoje svarbiausia problema – išlaikyti paklausą, kad nesulėtėtų eko-nomikos vystymasis. Pirkėjui naudinga rinkos konjunkūra (pir-kėjų rinka) susiformuoja tada, kai prekių ir patarnavimų pasiūla viršija paklausą.

Geležinis darbo užmokesčio dėsnis – D. Rikardo teiginys, kad dar-bininkų pragyvenimo lygio augimas yra ribotas, kadangi bet koks

realiųjų pajamų padidėjimas lemia gyventojų skaičiaus didėjimą, o tai didina maisto produktų paklausą, todėl kyla kainos, kurios “ištirpdo” realiųjų pajamų prieaugį. Padidėjusi darbo jėgos pasiūla įgalina “užšaldyti” darbo užmokestį.

Geltonojo šuns kontraktas – darbo sutartis, pagal kurią darbuotojas išsipareigoja nedalyvauti profsajungų veikloje. Jeigu darbuotojas nevykdo išsipareigojimo, jis gali būti atleistas iš darbo.

Geografinė monopolija – prekybos rajonas, kuriame pardavėjas neturi konkurentų.

Gerovės ekonomika – šalis, kuri teikia visapusiškas socialinio aprūpinimo pašalpas, pavyzdžiui: valstybinių medicinos aptarnavimą, valstybės pensijas, bedarbio ir ligos pašalpas ir t. t. Gerovę paprastai parodo žmogaus fizinį, intelektualinį ir socialinių poreikių patenkinimo laipsnis. “Gerovės” programos yra vyriausybės išlaidos, skirtos išmokėti pašalpas tiems, kas savarankiškai nepajėgia gauti pajamų (invalidai nuo gimimo, vaikai). Kitaip nei socialinio draudimo išmokos, “gerovės” programų šaltinis yra bendrieji mokesčiai.

Gėrybė – realiosios tikrovės objektas, išreikštas medžiaga, energija, paslauga, informacija, ir tenkinantis žmonių poreikius. Ekonomikos teorijoje gėrybė apibūdinama, visų pirma, kaip naudingumas, sugebėjimas tenkinti tam tikrus poreikius; antra, kaip sąnaudos juos išgauti, sukurti, pateikti vartotojui. Gėrybės naudingumą lemia fizinės, cheminės ar kitos jos savybės bei veiksniai, susiję su gėrybės vartojimu. Gėrybės pagaminimo, pateikimo sąnaudas sudaro ne tik sunaudoti medžiagų, energijos, informacijos išteklių, bet ir darbo sąnaudos. Kadangi visi išteklių riboti, tad tos sąnaudos bei pačios gėrybės visada rinkos ūkyje vertinamos kainomis.

Gifeno prekė – prekė, kurios paklausa didėja kartu su kaina, o ne mažėja, kaip teigia bendrosios paklausos teorijos šalininkai. XIX amžiaus anglų ekonomistas Gifenas pastebėjo, kad pabrangus grūdams, o kartu ir duonai, jos pirkimas bei vartojimas padidėjo. Tokia situacija galima, jei daugumai žmonių ta prekė yra viena iš pagrindinių vartojamų produktų ir ją pabranginus nuskurdinami vartotojai.

Sumažėjus prekės kainai, žmonės perka didesnę tos prekės kiekį, nes siekia pakeisti šia pigia preke tas prekes, kurios yra palyginti brangios. Ta atpigusios prekės padidėjusio perkamo kiekio dalis, kuri susidaro pakeitus šia pigesne preke kitas, santykinai pabrangusias prekes, vadinama kainų pokyčio substitucijos efektu.

Kita priežastis, dėl kurios pasikeitus prekės kainai keičiasi jos perkamas kiekis, susijusi su tuo, kad kainos pokyčiai daro poveikį pirkėjų realiosioms pajamoms. Prekės kainos didėjimas mažina žmonių realias pajamas, o jos kainos mažėjimas didina realias pajamas. Ta atpigusios prekės padidėjimo perkamo kiekio dalis, kuri susidarė dėl atitinkamo realiųjų pajamų padidėjimo, apibūdinama kaip kainos pokyčių pajamų efektas. Vadinamųjų normalių prekių kainos pokyčių pajamų efektas skatina pirkėjus pirkti didesnę atpigusių prekių kiekį. Šiuo atveju kainos pokyčių pajamų efektas stiprina substitucijos efektą.

Gyvatė – terminas, vartojamas apibūdinant Vakarų Europos valiutų kursų kitimo sistemą, kai šių valiutų kursai vienas kito atžvilgiu gali kisti tik nustatytu intervalu, tuo tarpu JAV dolerio ir kitų valiutų atžvilgiu – neribotai.

Gyventojų pasiskirstymas pagal pajamas – statistinė priklausomybė, nusakanti, kokia nacionalinių pajamų dalis tenka kiekvienai gyventojų pajamų grupei.

Gyvenimo trukmės pajamos – namų ūkio (šeimos) viso gyvenimo pajamų lūkestis ir savo vartojimo realizavimas pagal tą lūkestį. Jei kyla laikinų disponuojamų pajamų svyravimų, namų ūkis išlaiko strateginę vartojimo liniją ir pajamų svyravimus kompensuoja turimu turtu. Tada namų ūkio vartojimo išlaidos yra suderintos su jų laukiama gyvenimo trukmės pajamų apimtimi, o ne su einamosiomis pajamomis. Tuo būdu asmeninis vartojimas priklauso nuo numatomo arba tikėtino per visą gyvenimą gausimų pajamų kiekio.

Globalinės problemos – šiuolaikinio pasaulio socialiniai reiškiniai ir procesai, kurie savo apimtimi ir reikšmingumu yra pasaulinio masto, susiję su gyvybiniais visų šalių ir tautų interesais. Globalinės problemas išspręsti galima tik pasitelkus bendras pasaulio vi-

suomenės jėgas. Visų globalinių problemų centras ir jungianti grandis yra žmonija ir jos ateitis.

Gražintina išperkamoji nuoma – išperkamosios nuomos rūšis, kai išnuomojamas turtas, kurį išperkamosios nuomos bendrovė įsi-
gyja iš jį pagaminusios arba jį turinčios įmonės ir kuris nėra iš-
nuomotas; tokia išperkamosios nuomos sutartis sudaroma tais at-
vejais, kai įmonei skubiai reikia papildomų lėšų, o nuomininkas
pasilieka opciono teisę, kad galėtų išpirkti nuomos objektą.

Grešemo dėsnis – dėsnis, kuris teigia, kad nuvertėję pinigai išstumia
iš cirkuliacijos visaverčius pinigus. Jei tos pačios nominalinės ver-
tės pinigai nevienodai padengti, tai daugiau padengtus pinigus
sukaups gyventojai arba jie bus naudojami atliekant tarptautinius
atsiskaitymus, o šalyje cirkuliuos mažiau padengti pinigai.

Grietinėls nugriebimas – posakis, apibūdinantis kainų strategiją,
taikomą įvertinant naują prekę. Jos esmė: naujai prekei nustato-
ma gerokai aukštesnė kaina negu konkuruojančiai. Taigi per lai-
kotarpį, kol pirkėjas išsiaiškina tikrąją prekęs vertę, firma gauna
viršpelnį. Ilgainiui tokios kainos susilygina su konkuruojančiomis.

Grynasis nacionalinis produktas (GNP) – BNP, atėmus iš jo tam
tikro laikotarpio amortizacinius atskaitymus. Tai produkcija, kuri
lieka visuomenei vartoti bei gamybiniam kapitalui išplėsti.

Grynasis pelnas – įmonės (juridinio asmens) uždirbtų bendrųjų pa-
jamų dalis, kuri lieka atėmus įprastinės veiklos sąnaudas, ypatin-
guosius praradimus bei sumokėtus mokesčius.

Grynieji pinigai – pinigai įmonės sąskaitoje ir kasoje, banko čekiai,
kiti banko dokumentai, kurių pagrindu bankas daro įrašus įmonės
sąskaitoje.

Grynojo turto mokesčiai – mokesčiai, kuriais apmokestinamas tiek
gyventojų, tiek įmonių grynasis turtas, t. y. turto vertė atėmus įsi-
pareigojimus, susijusius su jo disponavimu (žemė paprastai ap-
mokestinama atskiru mokesčiu); gyventojų asmeninis turtas pa-
prastai apmokestinamas tada, kai jo vertė (rinkos kaina) viršija
nustatytą gana aukštą ribą; šis mokestis yra reguliuojamasis, tad
tarifas paprastai būna mažas.

Grynosios investicijos – bendrosios investicijos, atskaičius iš jų pa-

grindinio kapitalo amortizacijos (amortizacinių atskaitymų) sumą. Kadangi amortizaciniai atskaitymai nusako visiškai susidėvėjusio pagrindinio kapitalo renovacijai skirtas investicijas, tai gryniosios investicijos išreiškia tą investicijų dalį, kuri sudaro grynąjį pagrindinio kapitalo prieaugį. Taigi gryniosios investicijos išplečia pagrindinį kapitalą.

Gryniosios pajamos – įmonės nuosavo kapitalo grynasis prieaugis, gautas iš ūkinės veiklos.

H

Hekšerio-Olino dėsnis – dėsnis, kuris teigia, kad gamybinių veiksnių kainos tampa vienodos pasaulinio lygio mastu, esant laisvai gamybos veiksnių prekybai. Olino pataisa nusako, kad toks kainų vienodumas gali būti tik dalinis, išskyrus atskirus atvejus.

Hierarchinė struktūra – sudėtingos sistemos struktūra, kai šią sistemą sudarančių elementų aibė suskirstyta į poaibius – įvairių lygių posistemius, kuriems būdingas vientisumas, reguliavimasis ir žemesniųjų lygių posistemiai yra pavaldūs aukštesnio lygio posistemiams.

Hiperinfliacija – labai didelių tempų infliacija, kuriai esant kainos per metus pakyla dešimtis ir net šimtus kartų. Hiperinfliacijos metu paralyžiuojama visa ekonomika, pinigai neatlieka savo pagrindinių funkcijų, klesti spekuliacija.

Hipoteka – esamojo ar būsimąjo skolinio įsipareigojimo įvykdymą apsaugantis turto įkeitimas, kai įkeisto turto savininkui paliekama nuosavybės teisė; jei nustatytu terminu kreditoriui skola negrąžinama, jis turi teisę reikalauti, kad įkeistas turtas būtų perduotas aukcione ir atlyginta jam priklausanti suma; taip pat nekilnojamojo turto užstatas įstatymų nustatyta tvarka gaunamai paskolai laiduoti; paskola, gauta įkeitus nekilnojamojo turto.

Hipotekos lakštai – hipotekos bankų ir kitų specialiųjų kredito įstai-gų leidžiami vertybiniai popieriai, pagal kuriuos laikytojai gauna nustatytą procentų metines palūkanas.

Holdingas – akcinė bendrovė, kontroliuojanti kitas bendroves (turinti kitų bendrovių akcijų kontrolinius paketus), bet paprastai neužsiimanti konkrečia gamybine veikla; mišrusis holdingas, kai bendrovė užsiima ir ūkine veikla (verslu).

Honoraras – uždarbis, gaunamas už kūrybinės veiklos metu sukurtą produkciją, pakartotinį jos išleidimą ar atlikimą bei už vertimus, kai darbas atliekamas pagal autorines sutartis.

Horizontalioji integracija – firmų, gaminančių tą pačią produkciją, susijungimas. Firmos didėjimas šios integracijos būdu gali būti naudingas, nes tada firma gali sumažinti gamybos ir realizavimo sąnaudas arba konkurentų spaudimą ir tokiu būdu padidinti firmos galimybes kontroliuoti rinką.

Horizontali integracija taip pat yra firmų polinkis specializuotis: gaminti tam tikras prekes ar jas realizuoti, o ne dalyvauti daugelio prekių gamyboje (vertikaliąją integraciją). Ji dar vadinama šonine integracija.

Sumažindama konkurenciją ir padidindama pardavėjų susitelkimą rinkoje, horizontalioji integracija gali sukelti nelabai racionalų išteklių panaudojimą ir padidinti monopolinio išnaudojimo pavojų. Taigi ji vienu metu gali sukelti ir teigiamų, ir neigiamų pasekmių.

Horizontalusis kainos nustatymas – firmų, užsiimančių vienoda ūkine veikla, pvz., gamyba arba prekyba, susitarimas dėl kainodaros. Tokie susitarimai paprastai įstatymiškai draudžiami siekiant skatinti konkurenciją.

I

Įėjimas į rinką – naujos firmos įėjimas į rinką. Firma, įkūrus naują įmonę, tuo pačiu prisideda prie rinkoje konkuruojančių tiekėjų skaičiaus. Į rinką naujai įeinama dažnai įsigyjant senosios firmos kontrolinį akcijų paketą arba susijungiant su ja.

Kliūtys, kurios trukdo naujoms firmoms įeiti į rinką:

- mažesnių sąnaudų lengvatos pripažintoms firmoms,

- stiprus vartotojų polinkis pirkti pripažintų firmų produkciją,
- pripažintos firmos kontroliuoja svarbiausias žaliavas ir rinkos prekybos įstaigas,
- įeinantiems į rinką būtini dideli kapitaliniai įdėjimai.

Ekonominės kliūtys dažnai trukdo naujoms firmoms įeiti į rinką. Todėl pripažintos firmos gali gauti papildomo pelno ir daryti įtaką išteklių paskirstymui rinkoje.

Įgaliojimas – laikinai perduota juridiskai įforminta teisė balsuoti akcininkų susirinkime. Kova dėl įgaliojimų yra kova tarp dviejų grupių dėl įgaliojimų daugumos akcinėje bendrovėje.

Indeksavimas – įstatymais arba sutartimis nustatomos priemonės, kuriomis siekiama suderinti ekonominį gyvenimą su infliaciniais procesais, eliminuojant infliacinį pajamų perskirstymą. Naudojant indeksavimą išmokant įvairias pajamas, kontraktai automatiškai koreguojami, pasikeitus kainų indeksui. Jis yra procentais išreikštas skaitinis rodiklis, apibūdinantis kainos kitimą laiko atžvilgiu.

Individuali verslo įmonė – įmonė, priklausanti vienam savininkui, kuris visu asmeniniu turtu atsakingas už sprendimus ir išipareigojimus. Tai paplitusi verslo organizavimo forma rinkos ekonomikos šalyse. Pagal skaičių tokios įmonės vyrauja daugelyje išsivysčiusių pasaulio šalių, nors jų gaminama produkcija sudaro nedidelę nacionalinio produkto dalį. Pagrindiniai individualių įmonių privalumai šie: 1) tokios įmonės lengvai steigiamos, jų veiklos nevaržo griežtas teisinis reguliavimas ir joms sukurti nereikia didelio kapitalo; 2) tokių įmonių pajamos apmokestinamos individualiųjų pajamų mokesčiu vieną kartą; 3) savininkas pats yra savo verslo šeimininkas ir turi didelę veiksmų laisvę. Tačiau šiai verslo organizavimo formai būdingi ir trūkumai: 1) ribotos individualios įmonės galimybės didinti kapitalą ir plėsti veiklos mastą, daug individualių įmonių bankrutuoja, todėl komerciniai bankai vengia joms skirti didelius kreditus; 2) individualios įmonės savininkas atlieka visas pagrindines jos valdymo funkcijas, tokiomis sąlygomis negalima pasinaudoti ta potencialia nauda, kurią gali duoti gamybos valdymo specializacija; 3) individualiam

savininkui būdinga neribota atsakomybė už savo finansinius įsipareigojimus, jis rizikuoja ne tik įmonės turtu, bet ir savo asmeniniu turtu.

Ilgalaikis materialusis turtas – turtas (objektai), kuris daugelį kartų naudojamas gamybos ir aptarnavimo procese ir, išsaugodamas savo natūralią formą, nusidėvi naudojamas ilgiau kaip vienerius metus (išskyrus žemę); įmonės (juridinio asmens) turto dalis, kuriai priskiriama žemė, pastatai, statiniai, išperkamosios nuomos bei frančizo teisės, nebaigta statyba ir kt.

Ilgalaikis turtas – įmonės (juridinio asmens) turto dalis, kuriai priskiriama: formavimo savikaina, nematerialusis turtas, materialusis turtas, ilgalaikis finansinis turtas (turtas, naudojamas ilgiau negu vienerius metus) bei po vienerių metų gautinos sumos.

Ilgas laikotarpis – mikroekonomikoje tai laikotarpis, per kurį galima pakeisti kapitalo sąnaudas, įmonėms įeiti į rinką arba ją palikti. Tik norint pakeisti technologinius įrengimus būtinas labai ilgas laikotarpis. Makroekonomikoje tai laikotarpis, kai reikia kainas, darbo sutartis, mokesčius ir lūkesčius derinti prie naujų aplinkybių. Ilgo laikotarpio visuminės pasiūlos kreivė išreiškia santykį tarp kainų lygio ir pusiausvyros realiojo BNP tuo atveju, kai visi kaštai, įskaitant ir atlyginimus, susidaro eliminavus bet koki juos keičiantį paklausos pasiūlos perviršį.

Įmonė – pagrindinis rinkos ekonomikos ūkinis vienetas, kuris perka reikiamus išteklius ir jais naudodamasis parduoda pagamintas prekes arba paslaugas. Įmonė gali turėti ne vieną, bet daug gamybinų vienetų: fabrikų, gamyklų, parduotuvių ir pan. Įmonininkas – asmuo arba firma, kuri nuomojasi patalpas ir samdo reikiamus darbuotojus, valdo verslą ir rizikuoja prarasti naudojamą turtą, bet tikisi gauti pelno. Įmonės balansas – dokumentas, kuriame paprastai pirmą metų dieną nurodomas įmonės turtas (aktyvas) ir jo šaltiniai (pasyvas). Abi balanso dalys visada yra lygios, nes bet koks įmonėje esantis turtas turi savininką. Įmonės pusiausvyra pasiekiami tada, kai įmonės ribinės pajamos yra lygios kaštams. Tada pelnas maksimalus (arba nuostoliai minimalūs), ir įmonei netikslinga keisti gamybos apimtį.

Įmonės steigėjas – fizinis ir juridinis asmuo, valstybė ar savivaldybė (pastarosioms paprastai atstovauja tam tikros institucijos), kurių pasirašytu aktu remiantis steigiama nauja bendrovė.

Įmonininkas – fizinis arba juridinis asmuo, taip pat sudarantys bendrovę (bendriją) keli fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie vadaudamiesi nuosavybės teise valdo, naudoja ir disponuoja įmonės turtu, organizuoja įmonės ūkinę ir finansinę veiklą.

Implicitiniai (netiesioginiai) kaštai – išteklių naudojimo kaštai, matuojami pajamomis, kurias galima būtų gauti naudojant tuos išteklius, geriausiu būdu. Jie nėra tiesioginiai piniginiai mokėjimai (išlaidos).

Importas – prekių ir paslaugų įvežimas iš užsienio; per tam tikrą laikotarpį iš užsienio įvežtų prekių ir paslaugų kiekis bei vertė. Viso pasaulio mastu bendras importo kiekis yra lygus bendram eksporto kiekiui. Importo licenzija – valstybės išduodamas leidimas įvežti iš užsienio tam tikras prekes, valstybei kontroliuojant importuojamų prekių rūšį ir apimtį.

Importo (įvežamieji) muitai – muitai, mokami už įvežamas į šalį (jos muitų teritoriją) prekes.

Importo kvota – prekių importo kiekybinio apribojimo forma, nustatant didžiausią importuojamų į šalį vienu ar kitų prekių per tam tikrą laikotarpį kiekį; sprendimą priima vyriausybė.

Importo licenzija – valstybės institucijų išduodamas leidimas įvežti iš užsienio tam tikras prekes (kontroliuojant įvežamų prekių rūšį ir apimtį).

Indeksas – santykinis dydis, rodantis, kaip kainos, darbo užmokesčio ar kito ekonominio rodiklio vidurkis kito per tam tikrą laikotarpį.

Indeksavimas – įstatymų, vyriausybės nutarimų arba susitarimų nustatytas įvairių pajamų (darbo atlyginimo, kitų išmokų) padidinimas, taip pat mokesčių ir rinkliavų, kurių tarifai nustatyti absoliučiu dydžiu (litas), administracinių baudų padidinimas atsižvelgiant į kainų lygio kitimą; neretai indeksavimu siekiama išsaugoti pirkėjų perkamąją galią.

Indėlis – pinigai, patikėti finansiniam tarpininkui, atidarant čekinę,

taupomąją ar kitą sąskaitą; pinigų suma sumokama prieš sandorio sudarymą, numatant, kaip ji bus panaudojama, jei sandoris neįvyktų. Indėlis *iki pareikalavimo* – neterminuotas indėlis turintis teisę bet kuriuo metu pareikalauti viso indėlio ar jo dalies išmokėjimo. Indėliai gali būti draudžiami, siekiant apsaugoti bankų indėlininkus nuo galimo įdėtų lėšų praradimo banko bankroto atveju. Indėlių “nutekėjimas” yra taupomųjų, terminuotų bei neterminuotų indėlių atsiėmimas didesniais negu įprasta mastais.

Indiferentiškumo kreivė – kreivė, vaizduojanti alternatyvias vieno do naudingumo dviejų produktų vartojimo apimtis. Kiekvienas jos taškas rodo tokį prekių rinkinį, kuris vienodai patenkina vartotojų poreikis. Vartotojas yra indiferentiškas kuriam nors konkrečiam rinkiniui. Jis siekdamas padidinti vienos prekės vartojimą, yra pasirengęs sumažinti kitos vartojimą.

Indiferentiškumo kreivių žemėlapis yra kelių kreivių pavaizdavimas tame pačiame grafike. Kiekviena kreivė vaizduoja alternatyvų vartojimo pasirinkimą, kai visos kitos sąlygos išlieka nepakitusioms. Skirtingos kreivės rodo skirtingą pajamų lygį.

Individualioji (personalinė) įmonė – įmonė, neturinti juridinio asmens teisių (visiškos turtinės atsakomybės), priklausanti pagal nuosavybės teisę fiziniam asmeniui ar pagal bendrosios jungtinės nuosavybės teisę priklausanti keliems fiziniams asmenims, t. y. priklausanti savininkui.

Infrastruktūra – gamybinių ir negamybinių ūkio šakų, aptarnaujančių visą reprodukcijos procesą ir sudarančių sąlygas šiam procesui vykti, kompleksas. Infrastruktūrą sudaro keliai, ryšiai, transportas, švietimas, sveikatos apsauga ir kitos ūkio šakos.

Inovacija – naujovė; kaip procesas – tai lėšų investavimas, įgalinantis keisti žmones, techniką, o kaip objektas – tai nauja technika, progresyvosios technologijos, sukurtos remiantis mokslo laimėjimais; naujovės būna socialinės, organizacinės ir technologinės.

Investicijos – ūkinė veikla, kurios metu ištekliai naudojami kuriant naują realų kapitalą. Bendriausia prasme investicijos yra veikla, kurios naudingumas išryškėja ne iškart, o ateityje. Investicijos yra trijų formų: 1) naujų realaus kapitalo elementų (gamybinių

pastatų, įrengimų) statyba arba montavimas; 2) naujų gyvenamųjų namų statyba; 3) gamybinių atsargų (įskaitant gatavą produkciją) padidinimas. Iš bendrųjų investicijų vertės atėmus amortizacinius atskaitymus, gaunama grynujų investicijų vertė. Atliekant finansines operacijas investicijų kategorija vartojama kita prasme – apibūdinant vertybinių popierių pirkimą. Investicijų funkcija yra investicinių išlaidų ir nacionalinio produkto gamybos apimtys priklausomybė, išreikšta matematiniumi modeliu ar grafiku. Investicijų normą parodo nacionalinių pajamų dalis, skiriama investicijoms. Investicijų tikslai yra laukiami investicijų rezultatai. Skiriami šie investicijų tikslai: augimas; augimas ir pajamos; pajamos ir augimas; pajamos, augimas ir stabilumas. Investicinė politika remiasi principais ir metodais, kuriuos valstybiniai organai naudoja skirstydami investicijas įvairioms ūkio šakoms.

Investicinė bendrovė - akcinė bendrovė, kuri sukaupia fizinių ir juridinių asmenų lėšas, viešai platindama savo akcijas, ir kurios svarbiausia veikla – investuoti sukaupias lėšas ar reinvestuoti į vertybinius popierius ir prekyba vertybiniais popieriais (vertybiniai popieriai turi sudaryti daugiau kaip 50 proc. turto vertės). Investicinėmis bendrovėmis nėra laikomi bankai, draudimo bendrovės, finansų maklerio įmonės, pensijų fondai, kitos operacijas su vertybiniais popieriais atliekančios finansinės institucijos. Investicinės bendrovės gali veikti kaip investiciniai fondai, uždarieji investiciniai fondai ar kontroliuojančios investicinės bendrovės.

Investicinė bendrovė yra laikoma investiciniu fondu, jeigu jos turimas investicijų portfelis yra diversifikuotas, o išleistos ar išleidžiamos akcijos yra išperkamosios akcijos, kurių savininkai turi teisę bet kuriuo metu grąžinti šias akcijas bendrovei ir gauti už tai proporcingą dalį jos nuosavų (grynujų) aktyvų.

Investicinė bendrovė yra laikoma kontroliuojančiąja investicine bendrove, jeigu jos turimas investicijų portfelis nėra diversifikuotas ir ji nėra išleidusi išperkamųjų akcijų.

Investicijos į žmogiškąjį kapitalą – išlaidos, kurias lemia bendrojo, specialaus ir aukštojo išsilavinimo, kvalifikacijos, sveikatos apsaugos ir bendrojo gyvenimo lygio kėlimas.

Inžiniringas – veiklos sritis, kai pagal sandorį atliekami moksliniai-techniniai darbai (inžineriniai tyrinėjimai, priešprojektiniai darbai, moksliniai tyrimai, techninių užduočių, techninio-ekonominio pagrindimo bei techninės dokumentacijos parengimas), teikiamos konsultacijos technikos, technologijos, ekonomikos ar finansų klausimais. Be to, į šią veiklą įtrauktos konsultacijos ir autorinė priežiūra montuojant statinius, derinant technologinius ir inžinerinius ir pan.

Įpėdinis – asmuo, kuris paveldi pagal įstatymą arba testamentą mirusiojo (palikėjo) turta; įpėdiniu gali būti tiek fizinis, tiek juridinis asmuo, taip pat valstybė.

Įplaukos – įmonės (juridinio asmens) gaunamos piniginės lėšos, nepaisant to, ar jo uždirbtos ar neuždirbtos (pvz., įplaukos už prenumeratą iki leidinių išsiuntimo), t. y. neatsižvelgiant į tai, ar jos pripažįstamos pajamomis ar jomis nelaikomos (per atskaitinį laikotarpį); pastaruoju atveju jos nurodomos balanse kaip įmonės įsipareigojimai.

Išankstiniai dividendai – dividendai, mokami dar nepasibaigus finansiniams metams; pagal Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymą dividendus mokėti avansu draudžiama.

Išankstinio įkeitimo sandoriai – prekių pirkimo-pardavimo sandoriai, kad prekės bus pateiktos ateityje sutartu laiku, numatant apmokėjimo terminus ir sudarymo dieną numatytas (sutartas) kainas; sudaromi taip pat perkant-parduodant vertybinius popierius.

Išaitinės pašalpos ir kompensacijos – Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatyme numatytais atvejais atleidžiamiesiems (ne dėl jų kaltės) darbuotojams garantuojamos piniginės išmokos; kai darbuotojai atleidžiami darbdavio valia (nurodytojo įstatymo nustatyta tvarka), išmokamos išaitinės kompensacijos, kai atleidžiami darbdavio iniciatyva ir kitais įstatymo numatytais atvejais išmokamos išaitinės pašalpos.

Išlaidos – įmonės padarytos per tam tikrą atskaitinį laikotarpį piniginės išlaidos, turto bei paslaugų sunaudojimas, taip pat atsiradusios skolos, susijusios su įmonės ūkine veikla; gyventojų išleistos pinigų sumos, susijusios su jų metinių apmokestinamųjų pajamų

gavimu ir numatomos įvertinti pajamų apmokestinimą reglamentuojančiame įstatyme.

Išperkamoji nuoma – tai ilgalaikė technologinių įrenginių, transporto priemonių, gamybinių patalpų nuoma (dažnai tarpininkaujama bankui), kai išperkamosios nuomos bendrovė įsigyja juos ir nuomoja tam tikram laikotarpiui (paprastai 5-15 metų), o praėjus tam laikotarpiui, nuomininkas pratęsia nuomojimo sutartį, nusiperka arba grąžina turtą (žr. taip pat *Finansinė išperkamoji nuoma, Gamintojo išperkamoji nuoma*).

Išperkamoji vertė – obligacijos vertė, kurią emitentas privalo sugrąžinti jos savininkui, pasibaigus obligacijos galiojimo laikui.

Išperkamosios nuomos sutartis – sutartis, sudaroma pagal išperkamosios nuomos sandorį; gali būti šių rūšių: 1) sutartis turint teisę nutraukti ją pirma laiko (dažniausiai sudaroma nuomojant organizacijai priklausančią techniką); 2) sutartis turint pratęsimo teisę, pagal kurią nuomininkui suteikiama galimybė vienašališkai pratęsti sutarties galiojimą, o pratęsus sutartį nuomos mokestis sumažinamas, palyginus su mokesčiu, kuris buvo imamas per pagrindinį nuomos laiką; 3) sutartis be opciono, pagal kurią nustatomi kurie nors susitarimai pasibaigus pagrindiniam nuomos laikui; 4) sutartis, sudaryta pirkti nuomos objektą pasibaigus pagrindiniam nuomos laikui; 5) sutartis, pagal kurią nuosavybės teisė atitenka nuomotojui savaime; 6) sutartis, pagal kurią dalyvaujama skirstant pardavimo pajamas; būdinga tai, kad nuomos mokestis nustatomas pastovaus dydžio visam naudojimosi nuomos objektu laikui (žr. taip pat *išperkamoji nuoma*).

Išorinis poveikis – ūkinės veiklos aplinkybių visuma, lemianti tiesiogiai nesusijusių su ta veikla papildomų sąnaudų arba pajamų atsiradimą. Gali būti teigiamas arba neigiamas poveikis aplinkiniams, už kurį pastarieji nemoka (pirmuoju atveju) arba nereikalauja mokėti (antruoju atveju). Išorinis poveikis yra tada, kai privatūs kaštai arba nauda yra nelygūs visuomeniniams kaštams arba naudai. Išorinio poveikio efekto dydis lygus skirtumui tarp visuomeninių ir individualių gamybos kaštų.

Išstūmimo efektas – reiškinys, kai dėl ekspansinės fiskalinės politi-

kos pakyla palūkanų norma, ir tai sutrukdo realizuoti tas numatomas investicijas, kurios svyruoja pagal palūkanų normas. Išsipūtimo efektas taip pat gali kilti tada, kai palūkanų norma padidėja dėl to, kad augant gamybai ir pajamoms (taigi didėjant pinigų paklausai), atitinkamai nedidėja pinigų pasiūla. Šis efektas paprastai yra deficitinio biudžeto politikos pasekmė, kai augantis valstybės vartojimas, mažėjant mokesčiams, lemia palūkanų normos augimą. Tai mažina privačių institucijų, kurios svyruoja pagal palūkanų normos kitimą, apimtį. Šis efektas gali pasireikšti, kai valstybė išstumia iš finansų rinkos privatų sektorių. Tai įvyksta esant aukštam ekonominių resursų panaudojimo lygiui. Esant žemam jų panaudojimo lygiui, pasireiškia įstūmimo arba prasiškerbimo efektas. Vyriausybės išlaidų augimas atitinkamai mažina privataus sektoriaus daromas išlaidas ir išstumia pastarąsias iš visuminių išlaidų struktūros.

Ištekliai – visa tai, kas naudojama gaminant prekes ir teikiant paslaugas. Pagrindinė jų savybė – retumas, t. y. išteklių kiekis yra ribotas, palyginti su poreikiais. Išteklių panaudojimo lygis yra gamyboje naudojamų ekonominių išteklių dalis išteklių visumoje. Ištekliai paskirstomi įvairioms ūkinės veiklos sritims, kuriose jie gali būti naudojami, atsižvelgiant į esamas kainas ir vartotojų teikiamą pirmenybę.

Įvaizdis – vyraujanti tarp firmos partnerių, pirkėjų, taip pat iš dalies ir visuomenėje teigiama (kartais ir neigiama) nuomonė (požiūris), išreiškianti firmos prekių, paslaugų, net firmos veiklos aprašymą.

Iždas – valstybės finansinių išteklių visuma; valstybė per iždą veikia kaip tam tikrų nuosavybės teisių ir interesų subjektas; tai ir vyriausybėnė įstaiga, atsakinga už valstybės finansinių išteklių valdymą.

Iždo bilietai – laisvai cirkuliuojantys iždo vertybiniai popieriai, kurių išpirkimo terminas paprastai būna nuo 1 iki 10 metų.

Iždo vekseliai – vyriausybės pasižadėjimas sumokėti vekselio savininkui nurodytą vekselįje sumą, praėjus tam tikram laikui nuo vekselio išdavimo. Perkant iždo vekselius vekselis parduodamas

už nominalią kainą, atėmus iš jos faktiškai esančią tuo metu palūkanų normą. Už vekselius palūkanos nemokamos, o yra parduodami pagal diskontuotą nominalią vertę.

J

Jungtinio pelno maksimizavimas – oligopolistų gaminamų prekių kainų kėlimas siekiant padidinti visos pardavėjų grupės gaunamą pelną.

Juodoji rinka – rinka, kurioje prekės parduodamos kaina, didesne arba mažesne negu valstybės nustatyta kaina. Juodoji rinka susidaro esant valstybės reguliuojamoms kainoms.

Juridinis asmuo – įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri turi turto, gali pagal įstatymą savo vardu įgyti turtinių bei asmeninių neturtinių teisių ir turėti pareigų, būti ieškovu ar atsakovu teisme, ūkiniame ar trečiųjų teisme; taip pat įvairūs jų dariniai (asociacijos, sąjungos, moksliniai-technologiniai parkai, draugijos ir pan.).

Juridinių asmenų pajamų (pelno) mokestis – mokestis, kurį moka į biudžetą (biudžetus) juridiniai asmenys nuo metinio apmokestinamojo pelno ar metinių apmokestinamųjų pajamų; šio mokesčio tarifas dažniausiai būna proporcingas, nors kai kuriose šalyse būna ir progresyvus; juridinių asmenų pelno ar pajamų apmokestinimą reglamentuojantys įstatymai įvairiose šalyse turi skirtingus pavadinimus (žr. tai pat *Korporacijų mokestis*).

K

Kaina – prekės vieneto piniginis vertinimas. Prekės kainos dydis priklauso nuo santykio. Laikui bėgant tobulos konkurencijos rinkos sąlygomis kainos nusistovi, paklausos ir pasiūlos kiekiai sutampa. Valstybė, kontroliuodama rinkos kainas, pažeidžia pusiausvyrą, atsiranda prekių perteklius arba deficitas. Tuomet mainomų prekių kiekį lemia tikrai prekių paklausos arba pasiūlos kiekis

atsižvelgiant į tai, kuris iš jų yra mažesnis, esant svyruojančiai kainai. Todėl valstybė rinkos ūkyje dažnai nustato ne tam tikro dydžio konkrečias kainas, o tik apriboja jų kitimą. Dažnai nustatomas darbo ir žemės ūkio produktų kainų minimumas: žemesnėmis kainomis šių prekių negalima pardavinėti. Valstybė, siekdama pagerinti pirkėjų padėtį, gali nustatyti maksimalias kainas, kurių turi laikytis pardavėjai. Kainų maksimumą prasminga nustatyti tik atsižvelgiant į senesnę negu nusistovėjusią kainą, nes kitaip rinka pati garantuotų kainų maksimumą, t. y. pasiektų jų pusiausvyrą.

Kainų diskriminacija – vienos firmos tos pačios prekės pardavimas skirtingomis kainomis, nesant kaštų skirtumo. Šiuo būdu firma siekia padidinti savo pajamas, išplėsdama prekių pardavimo apimtį, nustatydamas mažesnes kainas tiems vartotojams, kurie neperka jos prekių didesnėmis kainomis, ir padidindama kainas tiems, kurie pasirengę mokėti daugiau. Kainų diskriminacija galima tada, kai neįmanoma arba labai sudėtinga perparduoti skirtingomis kainomis parduodamas prekes. Toks ekonominis reiškinys galimas esant šioms sąlygoms:

- prekės pardavėjas turi būti monopolistas arba turėti didelę galią rinkoje, kad galėtų kontroliuoti tos prekės rinkai tiekiamą kiekį bei kainas;
- pardavėjas turi suskirstyti pirkėjus į atskiras grupes atsižvelgiant į jų galimybes pirkti tą prekę;
- pirkėjas neturi perpardavinėti prekių. Priešingu atveju kainų diskriminacija būtų sužlugdyta, todėl kainų diskriminacija daugiausia tinka paslaugoms.

Monopolisto taikomos kainų diskriminacijos pasekmės dvejopos:

- taikydamas kainų diskriminaciją, monopolistas gali padidinti savo pelną;
- esant vienodoms kitomis sąlygomis kainų diskriminaciją taikantis monopolistas gamina ir parduoda daugiau produkcijos.

Kainų diskriminacija daro nevienodą poveikį atskirų tos pačios prekės pirkėjų grupių ekonominiams interesams, todėl skirtingai jų vertinama.

Kainų indeksas – indeksas, apibūdinantis prekių rinkinio vidutinės kainos pasikeitimą per tam tikrą laiką. Vartojimo prekių kainų indeksas yra vienas iš labiausiai paplitusių statistinių rodiklių, naudojamų gyvenimo lygio dinamikai įvertinti. Apskaičiuojamas lyginant fiksuoto skaičiaus būtiniausių prekių ir paslaugų “krepšelio” vertinę išraišką įvairiais laikotarpiais.

Kainos nuolaida – kainos sumažinimas; nuolaidos taikomos parduodant prekes tiek didmeninėmis, tiek mažmeninėmis kainomis; labiausiai paplitusios šios kainų nuolaidos: funkcinės (leidžiančios kompensuoti tarpininkui jo išlaidas), kiekybinės (priklausančios nuo perkamų prekių kiekio), sezoninės (taikomos sezoninėms prekėms, perkamoms ne sezono metu), atsiskaitymų (taikomos, jei sąskaita už pateiktas prekes apmokama itin operatyviai), tikslinės (nustatomos su tam tikra paskirtimi, pvz., organizuoti konkrečią reklamą); tai kainų korekcijos įrankis.

Kainų reforma – prekių kainų nustatymo principų ir metodų pakeitimas, kai atsižvelgiant į prekių paklausą ir pasiūlą pereinama nuo valstybinių organų nustatomų prie laisvai formuojamų kainų.

Kainų palaikymas – posakis, apibūdinantis valstybės veiksmus, palaikant norimą tam tikrų prekių kainų lygį. Norėdama išlaikyti esamą kainų lygį gamybos perprodukcijos sąlygomis, valstybė gali supirkti tokias prekes ir sandėliuoti jas, atkurdama pusiausvyrą, arba subsidijuoti gamintojo nuostolius dėl krintančios kainos. Kontroliuodama kainas valstybė stabilizuoja kainų pokyčius. Paprastai naudojamas aukščiausio kainų lygio užšaldymas arba fiksavimas.

Kainų rūšys – 1) absoliuti kaina – kaina, išreikšta piniginiiais vienetais neatsižvelgiant į kitų prekių kainas; 2) biržos kaina – prekių ir paslaugų, realizuojamų biržoje, kaina; 3) didmeninė kaina – kaina, kurią nustato gamintojai, realizuodami prekes pardavėjams; 4) faktinė kaina – einamųjų metų kaina; 5) gruoniška kaina – dirbtinai sumažinta prekių ir paslaugų kaina, kol bankrutuos naujieji konkurentai, užkertanti kelią – naujesiems konkurentams ateiti į rinką (šaką); 6) kontroliuojama kaina – kaina, kurios dydį nustato valstybė arba monopolija (oligopolija); 7) limitinė kai-

na – didžiausia kokios nors produkcijos rūšies kaina; 8) mažiausia (minimali) kaina - juridiskai nustatyta minimali leistina kaina; 9) mažmeninė kaina – kaina, kuria prekės ir paslaugos parduodamos galutiniams vartotojams; 10) monopolinė kaina – monopolijų nustatomos monopoliškai didelės kainos nuosavai produkcijai ir monopoliškai mažos kainos perkamai produkcijai; 11) pasaulinė kaina – pasaulinėje rinkoje realizuojamos prekės vertės pinigine išraiška; 12) prestižinė kaina – kaina, kuri paprastai yra aukštesnė už vidutinę rinkos kainą.

Kapitalas – 1) kaip gamybos veiksnys reiškia priemones, kurios sukurtos žmonių darbu ir naudojamos produktams bei paslaugoms kurti, pvz.: mašinos, įrengimai, gamybiniai pastatai ir pan.; 2) kaip pinigai reiškia fondus, kurie skirti kapitalui, kaip gamybos veiksniumi, pirkti; 3) apskaitoje gali reikšti įmonės nuosavą kapitalą, grynąjį turto arba akcininkui priklausančią bendrovės turto dalį. Kapitalistas yra kapitalo, kaip gamybos veiksnio, savininkas.

Akcinis kapitalas – akcinės bendrovės kapitalo kiekis, kuris suformuojamas parduodant akcijas.

Finansinis kapitalas – finansiniai aktyvai (banko sąskaitos, obligacijos ir paprastosios akcijos).

Fizinis kapitalas – kapitalas, kurį sudaro gamybos priemonės, žemė ir pan.

Pagrindinis kapitalas – gamybos procese esanti kapitalo dalis, kurios vertė į produkciją perkeliama pamažu.

Realusis kapitalas – gamyboje naudojamos ekonominės gėrybės, kurios yra ankstesnės gamybos rezultatas (pastatai, įrengimai, mašinos ir pan.).

Skolinamasis kapitalas – piniginis kapitalas, kurio savininkas duoda jį kitiems asmenims nustatytam laikui su sąlyga grąžinti jį ir užmokėti už tai tam tikras palūkanas.

Kapitalizmas – politinė, socialinė ir ekonominė sistema, kuriai būdingi šie požymiai: 1) egzistuoja privati gamybos priemonių ir kito turto nuosavybė; 2) rinka teikia informacijos, atsakant į klausimus: ką, kiek, kaip ir kuo gaminti; 3) pagrindinė valstybės funkcija – garantuoti nuolatinę konkurenciją. Grynasis kapitalizmas

niekada neegzistavo, todėl tikslingiau vartoti terminą *mišrus kapitalizmas*, kuriam būdinga įvairių ekonominių požymių adaptacija.

Kapitalizmas skiriasi nuo ankstesnės ekonominės sistemos – feodalizmo – tuo, kad už atliktą darbą mokamas darbo užmokestis, o anksčiau darbas buvo prievartinis ir asmenys nebuvo skatinami našiai dirbti. Kapitalizmo sąlygomis kainų mechanizmas naudojamas kaip signalinė sistema, paskirstanti resursus tarp vartotojų. Kainų mechanizmo naudojimo laipsnis, rinkų konkurencija ir valstybinio reguliavimo lygis lemia įvairias kapitalizmo formas.

Kapitalo kokybė – kapitalo elementų techninės-ekonominės savybės. Kapitalo kokybės augimo priežastys – mokslo plėtra. Vystantis mokslui, gamybos priemonės ir technologija tobulėja, dėl to tas pats, bet fiziškai atnaujintas kapitalas teikia galimybių gauti daugiau nacionalinio produkto, skaičiuojant kapitalo vienetui. Nemažai įtakos turi ir organizaciniai gamybos procesų veiksniai – gamybos ir darbo organizavimas, marketingo ir menedžmento sistemos.

Kartelis – viena iš monopolijų formų, vienos šakos įmonininkų susivienijimas, siekiantis monopolinio viešpatavimo rinkoje ir maksimalaus pelno. Kartelio dalyviai susitaria dėl prekių realizavimo sąlygų, kainų, įmokų terminų, išlaikydami sukartelintos įmonės komercinį-gamybinį savarankiškumą ir siekdami apriboti arba panaikinti tarpusavio konkurenciją.

Kaštai – įmonės produkcijos gamybai sunaudotų išteklių piniginė suma. Bendresne prasme kaštai suprantami kaip bet kokios sąnaudos, būtinos tikslui pasiekti.

Alternatyvieji k. – prarasta nauda, lyginant pasirinktą išteklių naudojimo alternatyvą su atmesta.

Bendrieji k. – visų sąnaudų elementų, naudojamų visai produkcijai pagaminti, suma.

Ekonominiai k. – eksplcitinių ir implicitinių kaštų suma.

Eksplcitiniai (buhalteriniai) k. – aiškūs įmonės visas išlaidas rodantys kaštai.

Implicitiniai k. – išteklių naudojimo kaštai, matuojami pajamo-

mis, kurias galima būtų gauti naudojant tuos išteklius kitu, geriausiu, būdu; paprasta nauda, pasirinkus vieną variantą ir atmetus kitus.

Išoriniai (šalutiniai) k. – asmens arba įmonės veikla, kuri sukelia nekompensuojamus kaštus kitiems subjektams.

Kintamieji k. – kaštai, kurie keičiasi atsižvelgiant į gamybos apimtį kitimą.

Pastovieji k. – kaštai, kurių dydis nepriklauso nuo gamybos apimtį.

Ribiniai k. – bendrųjų kaštų pokytis pakitus gaminamų produktų skaičiui vienu vienetu.

Vidiniai k. – išlaidos, kurias padengia tie, kurie iš tikrųjų gamina (ar vartoja) prekes.

Visuomeniniai k. – neigiami išoriniai efektai, kuriuos apmoka visa visuomenė, nors pinigine forma jie sunkiai išskiriami.

Kaupimas – bet kokių vertybių pirkimas ateičiai palyginti dideliais kiekiais. Kaupimo priemonė yra viena iš pinigų funkcijų, reiškianti pinigų kaupimą būsimiems pirkimams.

Komercija – 1) prekyba; 2) veikla, kuria siekiama gauti pelno (komercinė veikla). Komercinė paslaptis yra gamybinių, prekinių ir finansinių operacijų įslaptinimas siekiant nuslėpti nuo konkurentų ir visos visuomenės įmonės (firmos) gamybinę ir finansinę politiką. Komercinė paskola yra trumpalaikis kreditas, skirtas finansuoti prekybines operacijas. Komercinio kreditavimo operacijas atlieka komerciniai bankai. Jie yra kredito įstaigos, vykdančios depozitines, kredito ir kitas finansinio tarpininkavimo operacijas.

Komercinė paslaptis – savo sumanymų slėpimas nuo kitų rinkos dalyvių, t. y. konkurentų. Todėl rinkos dalyviams dažnai tenka priimti sprendimus turint ne visą informaciją apie padėtį rinkoje. Be to, rinkoje susiduriama su vadinamąja asimetrine informacija, kai vieni sandorio dalyviai (pvz., pardavėjai) turi svarbios informacijos, kurios neturi kiti suinteresuoti asmenys (pirkėjai). Dėl komercinės paslapties varžovų elgsena rinkoje negali būti iš anksto žinoma. Konkurentai gali imtis apgaulingų veiksmų rinkoje, siekti vieno, o vaizduoti kitą. Tai iškraipo ekonominę informaciją, de-

formuoja ją. Taigi turime vadinamąją netobulą, t. y. neišsamią, asimetrinę, deformuotą informaciją rinkoje, ir tai yra vienas iš verslo rizikos veiksnių.

Komercinis bankas – tai veikianti įmonė (juridinis asmuo), kuri turi akcinį kapitalą, priima indėlius bei kitų grąžintinas lėšas, teikia paskolas bei prisiima su tuo susijusią riziką ir atsakomybę, taip pat užsiima kita įstatymų nustatyta veikla (išduoda piniginius laidavimus, garantijas ir kitus laidavimo įsipareigojimus, išleidžia mokėjimo dokumentus (čekius, akredityvus, vekselius ir kt.) ir atlieka su jais operacijas, perka ir parduoda tauriuosius metalus, išleidžia ir tvarko kreditines pinigines priemones, teikia paslaugas ir konsultacijas bankų veiklos, finansų ir kliento investicijų tvarkymo klausimais, priima saugoti iš klientų vertybes ir nuomoja klientams banko saugykloje seifų kameras vertybėms ir dokumentams saugoti ir kt.), atlieka operacijas su vertybiniais popieriais (akcijomis, obligacijomis ir pan.) ir operacijas užsienio valiuta.

Kliringas – atsiskaitymų už prekes, paslaugas ir vertybinius popierius negrynaisiais pinigais sistema, kuri paremta atsiskaitymuose dalyvaujančių šalių (kontrahentų) savitarpio mokėjimų reikalavimais bei įsipareigojimais. Naudojamas atsiskaitymuose tarp prekių ir fondų biržų narių; taip pat tarptautinių atsiskaitymų negrynaisiais pinigais forma, kai šalių (kontrahentų) įsiskolinimas viena kitai padengiamas abipusiais priešpriešiniais mokėjimų įsipareigojimais, t. y. čekiais, perlaidomis ir pan.

Know-how – progresyvosios mokslinės, techninės, komercinės ar kitos žinios, visiškai ar iš dalies neskelbtinos, nes jų turėjimas laiduoja tam tikrą pranašumą.

Kolektyvinė sutartis – susitarimas tarp darbuotojų (dirbančių pagal darbo sutartis) kolektyvo ir darbdavio dėl darbo, darbo apmokėjimo, darbo organizavimo, darbuotojo saugos, darbo ir poilsio bei kitų socialinių ir ekonominių sąlygų; nustatant darbo apmokėjimo ir organizavimo sąlygas paprastai numatomos tarifinių atlygių, pareiginių algų, priedų, priemonių, kitų lengvatų ir kompensacijų, darbo užmokesčio indeksavimo, darbo apmokėjimo ir

skatinimo sistemos bei formų, uždarbio išmokėjimo tvarkos bei atskaitymų, normavimo ir kitos nuostatos.

Komanditinė (pasitikėjimo) ūkinė bendrija – įmonė, kurios turtas priklauso bendrosios dalinės nuosavybės teise tikriesiems nariams ir nariams komanditoriams, veikiančiams bendros firmos vardu; ji neturi juridinio asmens teisių, o jos turtas neatskirtas nuo bendrijos tikrųjų narių turto.

Komandinė ekonomika – socialinė–ekonominė sistema, kurioje ištekliai paskirstomi remiantis centralizuotai priimamais sprendimais. Didžiąją galutinių rezultatų dalį lemia valstybės organų sprendimai, o ne vartotojų pasirinkimas bei pasiūlos ir paklausos veiksniai.

Komunizmas – utopinė visuomenės politinė ir socialinė–ekonominė sistema, kuri tapatinama su visuomenine gamybos priemonių nuosavybe, beklase visuomenės struktūra ir visuomenės išnykimu. K. Marksas glaustai suformulavo komunizmo idėją: “Iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal poreikius”. Komunizmas – tai centro planuojama ekonomika, kai strateginius sprendimus dėl gamybos ir paskirstymo priima vyriausybė, o kainų sistema, būdinga privačios gamybos ekonomikos rinkai, nustumiami į šalį. Šalys, kuriose vienaip ar kitaip priimta komunistinė sistema, buvo TSRS ir jos Rytų Europos sąjungininkai, Kinija ir kitos šalys.

Konkurencija – situacija rinkoje, kai esti pakankamai daug smulkių pirkėjų ir pardavėjų arba keletas stambių pardavėjų, t. y. konkurentų (oligopolija). Konkurencinėje kovoje galimi du svarbiausi atvejai. Pirma, kai vartotojų (pirkėjų) rungtyniavimas skatina geresnį gamintojų darbą, aktyvina jų pastangas ir tarpusavio konkurenciją. Normalioje rinkoje šis atvejis vyrauja. Antra, kai vartotojų, t. y. pirkėjų, pernelyg aštri tarpusavio konkurencija rinkoje slopina gamintojų konkurenciją, jos intensyvumą ir efektyvumą. Šios konkurencijos paaštrėjimas pagal savo neigiamas pasekmes tolygus gamintojų konkurencijos susilpnėjimui: abu mažina ūkinės veiklos efektyvumą. Nors gamintojų tarpusavio konkurencija naudinga vartotojams, patys gamintojai neretai ieško būdų, kaip

riboti savo konkurenciją. Pirkėjų tarpusavio konkurencija naudinga prekių gamintojams: skatina kainų kilimą ir mažina vartotojų reiklumą gamintojams. Todėl esant monopolijos sąlygoms prekių gamintojai linkę siekti dvejojo tikslo – riboti savo konkurenciją ir skatinti pirkėjų tarpusavio konkurenciją. Pagrindiniai veiksniai, veikiantys įmonių konkurenciją pagamintų prekių realizavimo rinkoje bei jos efektyvumą: įmonių dydis ir galia rinkoje, įmonių susitarimų buvimas arba nebuvimas, reklama, vadinamosios nesąžiningos konkurencijos metodų taikymas, prekybos įmonių konkurencinė padėtis rinkoje. Šiuolaikinėmis sąlygomis labai svarbūs vadinamieji išoriniai arba tarptautiniai konkurencijos veiksniai. Pagrindiniai iš jų šie: absoliutūs ir santykiniai įmonių pranašumai gaminant tam tikrą produkciją užsienio rinkai, užsienio prekybos liberalizavimo laipsnis, užsienio rinkų įvairovė, valiutų kursų lygis bei jo kitimas. Ypač svarbu atsikratyti monopolinės energetinių ir žaliavinių išteklių priklausomybės nuo atskiros užsienio rinkos, nes negali pasirinkti tiekėjų, nėra tinkamų sąlygų efektyviai konkurencijai.

Kooperacija – 1. Darbo organizavimo forma, kai prekių ir paslaugų gamintojai dalyvauja tame pačiame arba skirtingame, tačiau tarpusavyje susijusiame, darbo procese. 2. Įstatymu pagrįstas pastangų ir išteklių sutelkimas įgyvendinant jos dalyvių bendrus tikslus.

Kooperatyvas yra grupės fizinių arba juridinių ir fizinių asmenų (narių) savanoriškai įsteigtas ūkio subjektas, skirtas tenkinti narių ekonominius, ūkinius ir socialinius poreikius, veikiantis narių iniciatyva ir rizika.

Koncernas – darinys, jungiantis savarankiškas akcines bendroves, kurias sieja bendri interesai, licencinės sutartys, bendros mokslinių tyrimų ir gamybinės technologinės programos, glaudi kooperacija. Koncernai kuriasi remiantis dalyvavimo sistema. Tai įgalina kapitalo savininką, įsigijusį kitų akcinių bendrovių kontrolinius akcijų paketus, valdyti jų kapitalą, sukurti visą pavaldžiųjų bendrovių piramidę (vienai akcinei bendrovei supirkus kitų (pavaldžiųjų) akcinių bendrovių kontrolinius akcijų paketus, o

šioms – trečiųjų ir t. t.). Koncernui vadovauja didžiausia akcinė bendrovė arba specialiai koncernui valdyti sukurta akcinė bendrovė (holdingas).

Koncesija – teisė naudotis esamu ar numatomu sukurti valstybės ar savivaldybės turtu, kuri pagal sutartį suteikiama organizuoti tam tikrą ūkinę veiklą.

Koncesijos atlygis – koncesijos sutartyje nustatytas piniginis ar kitokios formos (prekių perdavimas, paslaugų teikimas ir kita) koncesininko atlygis koncesijos suteikėjui už teisę naudotis koncesijos sutartyje nustatytais koncesijos objektais.

Koncesijos objektai – Lietuvoje tai valstybei ar savivaldybei priklausantys objektai (dėl kurių yra sudaroma koncesijos sutartis):

- kontinentinis šelfas ir ekonominė zona Baltijos jūroje;
- žemės gelmės, valstybinės reikšmės vidaus vandenys, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai;
- valstybės įmonės, nenumatytos privatizuoti koncesijos galiojimo laikotarpiu;
- valstybei pagal nuosavybės teisę priklausantys pastatai, statiniai, įrenginiai, transporto ir kiti objektai, nenumatyti privatizuoti koncesijos galiojimo laikotarpiu;
- savivaldybėms pagal nuosavybės teisę priklausantys objektai ir įmonės, nenumatyti privatizuoti koncesijos galiojimo laikotarpiu.

Koncesijos objektu gali būti ir numatomas sukurti objektas. Valstybės žemė nėra koncesijos objektas.

Koncesijos sutartis – rašytinė sutartis, pagal kurią koncesijos suteikėjas sutartyje numatytomis sąlygomis koncesininkui tam tikram laikui atlygintinai perduoda teisę naudotis įstatymu nustatytais koncesijos objektais.

Konsorciumas – laikinas, savanoriškas nepriklausomų įmonių susibūrimas konkrečioms uždaviniais spręsti, stambiais projektams ar programos įgyvendinti. Lietuvos Respublikoje konsorciūmai gali būti steigiami pagal bendrosios jungtinės veikos sutartį arba kaip tikroji ar komandinė (pasitikėjimo) ūkinė bendrija.

Konsulinis mokestis – mokestis, imamas už Lietuvos Respublikos

užsienio reikalų ministerijos Konsulinio departamento, diplomatinų atstovybių ir konsulinių įstaigų užsienyje teikiamas konsulinės paslaugas, atliekamus notarinius veiksmus ar išduodamus juridinę galią turinčius dokumentus. Šį mokesį moka užsienio ir Lietuvos Respublikos juridiniai asmenys, užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos piliečiai, asmenys, neturintys pilietybės. Mokesčio tarifo dydžiai nustatomi absoliučia suma arba procentais nuo sutartyje nurodytos sumos, palikimo sumos ir pan.

Korporacijų mokestis – mokestis, kuriuo apmokestinamos ribotosios turinės atsakomybės įmonės (juridiniai asmenys), pirmiausia akcinės bendrovės. Mokesčio objektas – visos korporacijos pajamų rūšys; kai kuriose šalyse korporacijų kapitalo prieaugio pajamos apmokestinamos atskiru mokesčiu. Korporacijų apmokestinimas priklauso nuo to, kaip sprendžiama dividendų dvigubojo apmokestinimo problema: ar taikomas dvigubasis dividendų apmokestinimas, ar dvigubasis apmokestinimas mažinamas apmokestinant korporacijas bei akcininkus, ar dvigubojo apmokestinimo išvengiama apmokestinant vien korporacijas arba vien akcininkus. Pažymėtina, kad apmokestinimo dydis priklauso ne tiek nuo mokesčio tarifo, kiek nuo šalyje priimtose mokesčio bazės ir numatytų mokesčio lengvatų. Mokesčio bazės dydžiui didelės įtakos turi: leidžiamų ilgalaikio turto nusidėvėjimo atskaitymų dydis (pvz., ar leidžiama taikyti pagreitinto nusidėvėjimo skaičiavimo metodus), ar leidžiama mokėtojams iš pelno (prieš apmokestinimą) sudaryti tam tikrus rezervus (pvz., atidėjimus beviltiškomis skoloms, galimiems nuostoliams padengti, rizikos ir pan.), ar leidžiama įmonės nuostolius padengti praėjusių metų pelnu, ar leidžiama reprezentacinės išlaidas (visas arba jų dalį) priskirti prie sąnaudų, ar leidžiama atsižvelgti ir į filialų veiklos rezultatus.

Kotiravimas – vertybinių popierių kurso nustatymas fondų biržoje, prekių kainų nustatymas prekių biržoje; užsienio valiutos kurso nustatymas.

Kreditas – komercinis pasitikėjimas, kurį kreditorius išreiškia arba tiesiogiai (skolindamas pinigus), arba netiesiogiai (parduo-

damas prekes ir teikdamas paslaugas į skolą). Paprastai prekės ir pinigai skolinami už palūkanas. Bankas pinigus skolina tam tikriems tikslams. Kredito bilietai yra išdo arba banko beprocentiniai skoliniai įsipareigojimai, pakeičiantys pinigus. Kredito draudimas yra draudimo rūšis, kai kreditorius apdraudžia išduodamus kreditus nuo galimo skolų negražinimo. Kredito kokybė – kredito charakteristika, įvertinanti jo įtaką produkcijos cirkuliacijai. Kredito kokybė laikoma aukšta, kai kreditas paspartina produkcijos judėjimą apyvartos kanalais ir netampa tolesnių spekuliacijų objektu.

Taigi kreditą sudaro piniginiai ištekliai, suteikiami siekiant gauti palūkanų (procentų) paprastai fiksuotą terminą. Kreditas gali būti suteikiamas ir netiesiogiai, parduodant prekes į skolą.

Kreditinė linija – juridškai įformintas banko ar kitos kredito įstaigos įsipareigojimas suteikti kreditą tam tikram klientui atitinkamą laikotarpį.

Kreditinė rizika – rizika, susijusi su imančio kreditą fizinio ar juridinio asmens įsipareigojimų sumokėti pagrindinę paskolos sumą ir palūkanas neįvykdymu.

Kredito kortelė – banko garantijos forma, jo suteikiama galimybė klientui atsiskaityti už įsigyjamas prekes ir gaunamas paslaugas negrynaisiais pinigais; dažniausiai tai plastikinė kortelė, kuri turi kodą.

Kredito norma – tam tikras procentas nuo kredito sumos, gaunamas kreditoriaus kaip palūkanos.

Kreditorinis įsiskolinimas – (įsiskolinimas kreditoriui) tai įmonės laikinai pritrauktos piniginės lėšos, gražintinos atitinkamiems juridiniams ar fiziniams asmenims; įsiskolinimas, kuris atsiranda dėl materialiujų vertybių pateikimo ir kitų sandorių su šiais juridiniais ar fiziniams asmenimis sąlygų pažeidimo (dėl įmonės padarytų finansinės ir atsiskaitymų (mokėjimų) drausmės pažeidimų), laikomas nenormaliu. Kol įmonė nepažeidžia sąskaitų apmokėjimo ir įsipareigojimų vykdymo terminų, įsiskolinimas laikomas normaliu. Kreditorius – fizinis ar juridinis asmuo, suteikiantis kreditą, kad gautų palūkanas (dažniausiai reikalaudamas

garantijų), arba turintis teisę gauti apmokėjimą už prekes ar paslaugas, pateiktas išsimokėtinai, t. y. į skolą.

Kredito unija – kooperatiniais pagrindais įsteigta kredito įstaiga (juridinis asmuo), telkianti asmenines gyventojų lėšas, turint tikslą teikti kredito paslaugas, padėti vystyti smulkujų verslą, pagelbėti ūkininkams. Paskolos teikiamos tik kredito unijos nariams ir tik įstatuose numatytiems poreikiams tenkinti; Lietuvos Respublikoje licencijas kredito unijų veiklai išduoda Lietuvos bankas.

Kreivė – 1) Filipso kreivė – kreivė, rodanti infliacijos lygio ir nedarbo lygio priklausomybę (kuo didesnė infliacija, tuo mažesnis nedarbas ir atvirkščiai); 2) gamybos galimybių kreivė – kreivė, rodanti prekių gamybos alternatyvius derinius, naudojant visus išteklius ir taikant esamą technologiją; 3) indiferencijos (abejingumo) kreivė – kreivė, vaizduojanti visus dviejų prekių derinius, kurie vienodai patenkina pirkėjų norus; 4) Lefero kreivė – kreivė, vaizduojanti mokesčių normos ir iš mokesčių gaunamų pajamų ryšį; 5) laužta paklausos kreivė – kreivė susidaranti dėl to, kad įmonės kainų kitimą reaguoja ne tik pirkėjai, bet ir kitos įmonės pardavėjos (esant oligopolinei rinkos struktūrai); 6) Lorenzo kreivė – kreivė, vaizduojanti šeimų pasiskirstymą pagal pajamas ir rodanti socialinę nelygybę; 7) paklausos kreivė – geometrinė paklausos modelio interpretacija, vaizduojanti prekės paklausos ir kainos tarpusavio priklausomybę.

Krizė – verslo ciklo fazė, kuriai būdinga: santykinai ilgai trunkantis didelis nedarbas, gamybos apimtys mažėjimas, dėl to didelės dalies gamybinių pajėgumų nepanaudojimas. Konkrečių “standartinių” kiekybinių parametrų krizė neturi. Kartais siūloma krize laikyti tokią ekonomikos būklę, kai nedarbas siekia ar viršija 10 proc. ir trunka ne mažiau kaip dvejus metus.

Kursas – kaina, kuria biržoje perkamos ir parduodamos akcijos, obligacijos ir kiti vertybiniai popieriai; popierinių pinigų kursas yra jų išraiška aukso ar kitų šalių valiuta.

Kvota – leistinas kurių nors prekių įvežimo ar išvežimo kiekis. Tai administracinė priemonė, apribojanti produkcijos gamybą arba prekybą.

L

Labdara – pinigų ar kitų vertybių perdavimas kitam ekonominiam subjektui, nereikalaujant jų gražinimo arba apmokėjimo. Labdaros bendrovė yra nekomercinė bendrovė, sukurta teikti labdarą. Labdaros fondas yra finansinis nekomercinės organizacijos veiklos pagrindas, sukuriamas iš labdaringų įnašų.

Lietuvos Respublikoje labdara – tai savanoriška ir neatlyginama materialinė šalpa arba nemokamas paslaugų teikimas siekiant šelpiti asmenis (kuriems to reikia), labdaros ir *Carito* organizacijas, fondus, religijos centrus ir vienuolijas (teikiančias labdarą ir paramą asmenims), lietuvių bendruomenes, esančias užsienyje, nukentėjusius dėl karo ar gaivalinių nelaimių, ekologinių katastrofų, užkrečiamų ligų epidemijų ir padėti įsidarbinti (steigiant darbo vietas arba perkvalifikuojant darbo netekusius socialiai remtinus asmenis). Fiziniais ir juridiniams asmenims, davusiems labdarą, gali būti taikomos pajamų (pelno) mokesčio lengvatos.

Labdaros ir paramos fondas – neturinti narių ne pelno organizacija, kurios veiklos tikslai yra labdara arba (ir) parama mokslo, kultūros, švietimo, meno, religijos, sporto, sveikatos apsaugos, socialinės globos ir rūpybos, aplinkos apsaugos ir kitoms Labdaros ir paramos įstatymo nustatytoems sritims.

Lagas – laiko intervalas tarp dviejų tarpusavyje susijusių ekonominių reiškinių. Pvz., laikotarpis, kurio reikia, kad būtų galima visiškai patenkinti asmenų poreikius, gaminant paklausias prekes. Investicinis lagas – laikotarpis, kuriam praėjus investicijos pradedama duoti rezultatų.

Laiko preferencija – siekis turėti gėrybę dabar, o ne ateityje. Laiko preferencija yra natūralus žmogaus noras. Jos teorija yra visuma teiginių, susijusių su dabartinio individų gėrybių vartojimo pirmenybe būsimojo vartojimo atžvilgiu.

Laikotarpis – 1) ilgas – laikotarpis, per kurį kinta visi gamybos ištekliai, ateina į rinką naujos įmonės arba jos išeina; 2) labai ilgas – laikotarpis, per kurį kinta visi gamybos ištekliai ir techno-

logija; 3) trumpas laikotarpis, per kurį nekinta vienas ar daugiau išteklių; 4) labai trumpas laikotarpis, per kurį nesikeičia nei vienas gamybos išteklius.

Laisvoji ekonominė zona – ūkinei ir finansinei veiklai skirta šalies teritorijos dalis, kurioje yra įstatymų nustatytos ūkio subjektams specialios ekonominės ir teisinės funkcionavimo sąlygos; joje taikomas preferencinis režimas; atleidžiama nuo muitų ir kitų mokesčių; dažniausiai sukuriama jūrų ir oro uostuose ar kitose vietose, patraukliose kuriuo nors požiūriu užsienio investuotojams.

Laisvoji užsienio prekybos zona – šalies teritorijos dalis, kurioje numatomos užsienio prekybos lengvatos, pvz.: muitų, mokesčių, užsienio investicijų ir kt.

Laisvosios konversijos kliringas – atsiskaitymų valiutos pagal kliringą rūšis (pagal susidarančio saldo padengimo būdą), kai didesnis negu leistino dydžio saldas apmokamas laisvai konvertuojama valiuta.

Laisvosios prekybos zona arba asociacija – grupės šalių sukuriamą ekonominę erdvę be jokių muitų ar kitų barjerų, bet kiekviena šalis turi teisę įvesti muitus, importuojant iš šalių, nepriklausančių šiai zonai ar asociacijai.

“Laisser FAIRE” (palikite mus vienus) – požiūris, kad valstybė į ekonominę veiklą turi visai nesikišti arba tas įsikišimas turi būti minimalus.

“Laisvos gėrybės” – gėrybės, kurių yra pakankamai ir todėl jos gali būti nenormuotai vartojamos.

Laisvoji prekyba - valstybės nesikišimo į tarptautinę prekybą politika, kuri vyksta pagal tarptautinį darbo pasidalinimą ir palyginamojo pranašumo teoriją. Tokia politika padeda efektyviai paskirstyti pasaulinius resursus ir maksimizuoti pasaulines pajamas. Laisvoji prekyba labai retai buvo kokios tai šalies praktikuojama, nekalbant jau apie visą šalių sandraugą. Valstybė gali kištis į tarptautinę prekybą dėl neekonominių priežasčių, pavyzdžiui, dėl nacionalinio saugumo užtikrinimo arba dėl socialinių priežasčių (valstietijos arba varguomenės palaikymo), arba dėl ekonominių priežasčių. Pastarosioms priskiriama: svarbiausių pramonės šakų

apsauga nuo importo, jaunų šakų apsauga, palankių prekybos sąlygų sudarymas ir importo iš šalių, kuriose mokami gyventojams maži darbo užmokesčiai, apsauga.

Laisvoji rinka – rinka, kurioje nėra valstybinio kišimosi (reguliavimo) ir netrukdomai veikia paklausos ir pasiūlos jėgos. Tokios rinkos nėra nė vienoje šalyje.

Liberalizmas – socialinė-politinė srovė, susiformavusi kapitalizmo vystymosi pradžioje kovojant už žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Laisvė buvo suprantama kaip privačios verslininkystės ir prekybos laisvė, valstybės įtakos ekonomikai ribojimas. Skiriamas politinis, ekonominis ir dvasinis liberalizmas.

Šiuo metu vystosi neoliberalizmas – doktrina, kurią demokratijos, laisvosios konkurencijos, privačios verslininkystės principais. Neoliberalistai mano, kad laisvosios konkurencijos mechanizmas negali būti garantuotas automatiškai. Jie pripažįsta, kad norint įveikti disproporcijų ekonomikoje krizę, infliaciją reikia, kad įsikištų valstybė ir būtų sudarytos palankios sąlygos funkcionuoti normaliam rinkos mechanizmui įveikti socialinius sukrėtimus ir išspręsti socialinius uždavinius.

Licencijų mokestis – mokestis už leidimus, suteikiančius teisę užsiimti licencijuojama veikla.

Licencinė sutartis – sutartis tarp licenciaro ir licenciato dėl išimtinės teisės naudotis patentu (kartais ir know-how) perdavimo.

Licenzija – sutartimi įforminamas leidimas pasinaudoti išradimu, naujingu modeliu ir kitais mokslo bei technikos laimėjimais juridiniams asmenims. Licenzijos įsigijimas yra komercinis sandėris. Licenzijų pardavimas yra viena iš pelningiausių operacijų, įgalinančių gauti pelną be papildomų kapitalo įdėjimų. Licenzija yra svarbi kovos už rinką forma, padedanti sumažinti tyrimo ir konstravimo išlaidas, pažangios technologijos diegimo terminus. Pagrindinės licenzijų rūšys: grįžtamoji, išimtinė, neišimtinė (papras-toji), paketinė, pilnutinė ir priverstinė. Valstybė reguliuoja licenzijų išdavimą, siekdama: 1) padidinti valstybės pajamas; 2) garantuoti atitinkamus standartus ir pakelti kokybės lygį; 3) riboti ekonominių subjektų veiklą visuomenei žalingose srityse; 4) ap-

saugoti vidaus rinką nuo nepageidaujamo poveikio iš šalies. Privačiame sektoriuje licenzijos naudojamos produkcijai apsaugoti nuo konkurencijos.

Lietuvos Respublikos įmonė – pagal Lietuvos Respublikos įstatymus įsteigta ir veikianti įmonė, kurios registravimo vieta ir buveinė yra Lietuvos Respublikoje; joje gali būti užsienio kilmės kapitalo.

Lietuvos Respublikos nacionalinis biudžetas – Lietuvos Respublikos valstybės ir vietos savivaldybių biudžetų suvestinė.

Lietuvos Respublikos biudžetas – centralizuotas finansinių išteklių fondas, kuriame sukaupiama ir perskirstoma dalis Lietuvos nacionalinių pajamų. Biudžeto pajamos sudaromos iš mokesčių pajamų, kurias sudaro pajamų mokestis, pelno mokestis, pridėtinės vertės mokestis, akcizai, žemės mokestis, tarptautinės prekybos ir sandorių mokesčiai bei kiti mokesčiai, ir nemokesčių pajamų (pajamos, gaunamos iš valstybės nuosavybės, baudos ir pajamos iš konfiskacijų bei kt.). Sukaupti finansiniai ištekliai naudojami bendroms valstybėms reikmėms finansuoti, t. y. bendram valstybės valdymui, krašto apsaugai, viešajai tvarkai ir visuomenės apsaugai, švietimui, sveikatos apsaugai, socialinei apsaugai ir rūpybai, butų ir komunaliniam ūkiui, sveikatingumui, rekreacijai, kultūrai ir religijai, kuro ir energijos teikimo paslaugoms, transportui ir ryšiams ir kt.

Lietuvos Respublikos valstybinė biudžeto sistema – sistema, kurią sudaro savarankiškas valstybės biudžetas, savarankiški vietos savivaldybių biudžetai ir valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas.

LIFO (paskutinis gautas - pirmasis parduotas) metodas – materialiujų atsargų, tarp jų prekių, reikalingų gamybai bei skirtų perparduoti, įvertinimo metodas, kai materialiosios atsargos (prekės), pirktos paskiausiai, parduodamos pirmiausiai; taigi materialiujų atsargų (prekių), likusių ataskaitinio laikotarpio pabaigoje, vertė lygi anksčiausiai pirktų materialiujų atsargų (prekių) vertei.

Likvidumas – vertybinių popierių arba materialiujų vertybių pavertimo (be didelių nuostolių, iš anksto numatyta kaina) gryniaisiais

pinigais galimybė; įmonių, bankų gebėjimas laiku atsiskaityti su partneriais.

Likvidumo laipsnis – įmonės, banko apyvartinių aktyvų ir trumpalaikių įsipareigojimų santykis.

Likvidusis turtas – įmonės turtas, kurį greitai ir be nuostolių (ar su minimaliais nuostoliais) galima paversti grynaisiais pinigais.

Lobizmas – bet koks būdas susivienyti su valdžios atstovais atitinkamos politikos propagandai. Tai paprastai nedidelių, gerai organizuotų grupių sugebėjimas suvienyti lėšas ir jėgas norint gauti informacijos ir siekiant politinės įtakos, kad būtų sėkmingai realizuoti tų grupių asmeniniai interesai vyriausybiniuose programose. Kaip bet kuri programa, lobizmas turi alternatyvią vertę. Jis yra glaudžiai susijęs su reprezentacine demokratija, įgalinančia įgyvendinti programas, tarnaujančias mažumos interesams. Be lobizmo, pirmojo ir svarbiausiojo tokios demokratijos bruožo, pastarajai būdingi dar du bruožai:

- egzistuojanti įstatymų leidėjų praktika parduoti savo balsus (logrollingas),
- susiformavusi įstatymų leidėjų tendencija veikti savo, o ne rinkėjų asmeniniais interesais.

Lošimų teorija – dabartinio ekonomikos mokslo metodas, nustatantis optimalią elgsenos strategiją, kai susiduriama su konfliktinėmis situacijomis. Konfliktinė situacija laikoma tokia situacija, kurioje susiduria priešingos jėgos, siekiančios skirtingų interesų. Norint išnagrinėti konfliktinę situaciją, sukuriamas supaprastintas, formalizuotas jos modelis, vadinamas žaidimu. Lošimų teorija ieško paralelių tarp lošimo partnerių elgsenos ir firmų arba žmonių mažose grupėse elgsenos. Oligopolinėje rinkoje įmonės gali priiminėti sprendimus vadovaudamosi panašiais principais kaip lošėjai, nes jos, kaip ir pastarieji, veikia neapibrėžtomis, kintančiomis sąlygomis. Taigi lošimų teorija nagrinėja kolektyvinių sprendimų priėmimo procesą, kai dviejų ar daugiau sprendimus priimančių subjektų interesai nesutampa.

Lupikautojas – subjektas, skolinantis kapitalą už palūkanų normą, viršijančią maksimalias įstatymų numatytas ribas.

Lyginamasis pranašumas – pranašumas, kurį įgyja gamintojas, gamindamas tik tam tikrą produktą.

Lyderystė kainodaroje – oligopolinių įmonių panašaus dydžio kainų nustatymas, nors dėl to nesusitariama. Viena įmonė (kainų lyderis) nustato naują kainą tikėdamasi, kad kitos įmonės paseks jos pavyzdžiu. Joms gali būti naudinga nustatyti tokią pačią kainą.

M

Mainai – 1. prekių ir paslaugų pirkimo-pardavimo aktas, atliekamas per rinką arba natūriniais mainais; 2. priemonė finansuoti prekių ir paslaugų pirkimą rinkoje.

Mainų priemonė – pinigų ypatybė, leidžianti žmonėms įkainoti prekes bei paslaugas ir jas mainyti, naudojant pinigus kaip visuotinį matą, o ne mainyti tiesiogiai vieną prekę į kitą.

Makleris – prekybos agentas, kurio pagrindinė veikla yra pirkti ir parduoti akcijas tiesiog vertybinių popierių biržoje. Jis gauna pajamas atsiradus skirtumui tarp kainos, už kurią jis akcijas perka, ir kainos (didesnės), už kurias akcijas parduoda. Atsižvelgdamas į tai, ar vertybiniai popieriai pinga, ar brangsta, makleris nustato savo vertybinių popierių pirkimo ir pardavimo kainas. Šitaip makleris prisideda prie vertybinių popierių rinkos kūrimo.

Makroekonomika – ekonomikos šaka, tirianti bendrąją ekonomikos veiklą. Atliekant makroekonominę analizę tiriama ekonomika kaip visuma ir ekonominis gyvenimas plačiąja prasme. Makroekonomika – tai mokslas apie strateginius, lemiamus nacionalinio produkto gamybos ir paskirstymo, nedarbo ir kainų veiksnius. Makroekonominiai reiškiniai lemia šalies laimėjimus arba nesėkmes. Valstybė daro poveikį ekonomikos vystymuisi per ekonominę politiką – išlaidas, mokesčius, pinigų cirkuliaciją.

Marketingas – kokios nors konkrečios rinkos poreikių valdymo procesas, t. y. realių vartotojų poreikių nustatymas ir tų poreikių patenkinimas per susijusias gamybos, paskirstymo, kainų nustatymo ir skatinimo funkcijas. Pagrindinės marketingo priemonės –

konkurencijos kryptys, kuriomis firmos reklamuoja savo produktus klientams ir galimiems vartotojams: prekių ir paslaugų apipavidalinimas, kokybė, kainos, reklama, įpakavimas, paskirstymas, pardavimas ir priežiūra. Kiekviena kryptis turi būti plėtojama kaip atskira bendrojo marketingo sistemos dalis ir negali būti viešai atskirta, pvz., kainos negali būti nustatomos nepaisant požiūrio į prekes ir skatinimo politikos.

Masto ekonomija – vidutinių produkcijos vieneto kaštų mažėjimas, sąlygojamas gamybos apimties augimo. Šis efektas atsiranda dėl ribinių kaštų mažėjimo, kurį lemia specializacija, efektyvesnis pagrindinio kapitalo panaudojimas ir t. t. Masto ekonomija dar vadinama masinės gamybos efektu. Masinė gamyba yra identiškos produkcijos gamyba dideliais kiekiais, leidžianti standartizuoti operacijas, automatizuoti gamybą ir mažinti vienetinius kaštus. Mažiausia efektyvi gamybos apimtis yra mažiausias įmonės dydis, reikalingas masto ekonomijai gauti.

Mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis – dėsnis, kuris teigia, kad kiekvienas per tam tikrą laikotarpį papildomai suvartojamos konkrečios prekės vienetas sąlygoja vis mažesnę naudos padidėjimą vartotojui, t. y. kiekvieno papildomo vieneto ribinis naudingumas mažėja. Taigi mažėjantis ribinis naudingumas yra ekonominė situacija, kai kiekvienas papildomas prekės ar paslaugos vienetas teikia vartotojui vis mažesnę naudingumą.

Mažiausia kaina – minimali kaina, už kurią gali būti parduodama prekė. Jeigu valstybės nustatyta minimali kaina yra mažesnė už pusiausvyros kainą, tai ji nėra veiksminga, nes bus prekių trūkumas, ir rinkoje nusistovės pusiausvyros kaina. Jeigu nustatyta minimali kaina aukštesnė už pusiausvyros kainą, tai rinkoje susidarys šios prekės perteklius.

Mažiausiojo mokesčio taisyklė – vadinamoji mažiausios mokesčio sumos ir maksimalaus jo atidėjimo taisyklė. Tai mokesčių įmokų (už konkrečias operacijas ir konkrečią veiklą) dydžio mažinimas, kuo vėliau sumokant mažiausią galimą mokesčio sumą ir nenusižengiant mokesčius reglamentuojantiems įstatymams.

Mažiausių kaštų taisyklė – tam tikros gamybos kaštai yra minima-

lūs, jeigu kiekvieno iš sunaudotų išteklių ribinio produkto ir atitinkamo ištekliaus vieneto kainos santykiai yra kiekybiškai vienodi, t. y. jeigu piniginis vienetas, išleistas kuriai nors iš išteklių rūšių, duoda vienodą ribinį produktą. Pastarasis yra papildomas produktas, gautas vienu vienetu padidinus tam tikrą gamybos išteklių (kintamų) sąnaudas, kai kitų gamybos sąnaudos yra pastovios. Ribinis produktas išreiškiamas fiziniais vienetais, todėl jis kartais vadinamas ribiniu fiziniu produktu. Mažėjančio ribinio produkto dėsnis teigia, kad kiekvieno gamybinio ištekliaus sąnaudų vieneto ribinis produktas mažėja, kai to ištekliaus sąnaudos didėja, kitų gamybinių išteklių sąnaudoms esant pastovioms. Šis dėsnis taikomas bet kuriam gamybiniam ištekliui, bet netaikomas visam įmonės gaminamos produkcijos diapazonui. Taip yra todėl, kad iš pradžių didinant tam tikro gamybinio ištekliaus sąnaudas jo ribinis produktas gali didėti. Bet peržengus tam tikrą ribą, didinant bet kurį gamybinių išteklių gaunamas vis mažesnis rezultatas negu ankstesnių to gamybinio ištekliaus vienetų rezultatas. Įmonės kaštų minimizavimas yra viena iš svarbiausių pelno maksimizavimo sąlygų. Įmonė gauna maksimalų pelną, gaminama tokį produkcijos kiekį, kuriam esant ribinės pajamos lygios ribiniams kaštams. Norint maksimizuoti įmonės pelną, samdomojo darbo kiekis turi būti toks, kad darbo užmokesčio lygis arba darbo kaina būtų lygi ribinėms darbo pajamoms. Taigi įmonė maksimizuoja pelną, jeigu ji naudoja tokį gamybinių išteklių derinį, kuriam esant kiekvieno gamybinio ištekliaus kaina lygi jo ribiniam produktui arba jo ribinėms pajamoms ir kuris užtikrina minimalius kaštus.

Mažmeninės kainos palaikymas – susitarimas neparduoti prekės už mažesnę negu susitarta kainą. Mažmeninių kainų indeksas – rodiklis, rodantis mažmeninių kainų kitimą. Paprastai prabangos prekių kainos neįtraukiamos skaičiuojant mažmeninių kainų indeksą.

Mažoji įmonė – įmonė, atitinkanti šalyje priimtus priskyrimo mažosioms (smulkiojo verslo) įmonėms kriterijus (visuotinai pripažintų priskyrimo kriterijų nėra); labiausiai paplitęs kriterijus – darbuo-

tojų skaičius; taip pat taikomi ir kiti kriterijai, pvz.: metinė apyvarta, metinės pajamos; daugelyje šalių mažąja įmone laikoma tokia įmonė, kurią valdo savininkas ir kurioje nėra sudėtingos organizacinės valdymo sistemos; taikant minėtus kriterijus, neretai atsižvelgiama į tai, kuriam sektoriui priklauso įmonė; kai kuriose šalyse dar išskiriama mikroįmonių (kai įmonėje dirba tik šeimos nariai) kategorija; mažosioms įmonėms paprastai teikiama valstybinė parama, pvz.: gaunant kreditus, valstybės subsidijas, valstybės užsakymus, numatant mokesčių lengvatas.

Menedžmentas (vadyba) – gamybos valdymo ir koordinavimo veikla, kurios principai taikomi, siekiant optimizuoti išteklių naudojimą, padidinti gamybos efektyvumą ir gauti pelno.

Mikroekonomika – ekonomikos šaka, nagrinėjanti firmų ir kitų ūkio subjektų elgseną rinkos ūkio sąlygomis, prekių ir paslaugų kainų bei kiekio nustatymą. Ji tiria, kaip negausūs ekonomikos ištekliai paskirstomi atsižvelgiant į pasirenkamus tikslus ir siekia nustatyti, ar racionaliai panaudojami ištekliai.

Minimalus gyvenimo lygis (MGL) – minimalus lėšų, būtinų dirbančio žmogaus darbingumui palaikyti, dydis, išreiškiantis žemutinę pragyvenimo lygio tam tikrame visuomenės raidos etape ribą (pagal minimalų vartojimo biudžetą).

Mišrioji ekonomika – sistema, kurioje konkuruojančios privačios įmonės derina savo veiklą su valstybiniu reguliavimu. Nors resursų alokacija siekiant alternatyvių tikslų nustatoma individualiais veiksmais per kainų mechanizmą, valstybė nustato visuminį gamybos lygį per pinigų – kredito ir biudžetinę politiką, taip pat veikia pajamų paskirstymą per progresyviuosius mokesčius ir socialinę įstatymdavystę. Kai kuriais atvejais valstybė gali kontroliuoti strategines ekonomikos šakas. Toks privačios ir valstybinės kontrolės mišinys būdingas daugeliui išsivysčiusių kapitalistinių šalių, kai vienas problemas sprendžia privatūs gamintojai ir vartotojai, o kitas – valstybė.

Mišrusis muitas – muitas, apskaičiuojamas pagal mišrų muito tarifą, nustatytą derinant advaliorinį (vertybinį) ir specifinį tarifus.

Modelis – tikrovės dalies apibūdinimas, norint numatyti galimas po-

kyčių pasekmes. Ekonomikoje dažniausiai taikomi matematiniai tikrovės aprašymo modeliai, naudojant loginio ryšio, ekstrapoliacijos ir kitus konstravimo būdus.

Mokesčiai – įstatymų nustatyti individualių asmenų, įmonių ir kitų ūkio subjektų privalomieji mokėjimai. Mokesčiai yra svarbus valstybės finansų politikos įrankis. Sąvoka *mokestis* vartojama ir kita prasme, pvz.: mokesčiai už butų, komunalines paslaugas (iš tikrųjų tai šių paslaugų teikimo kaina), mokesčiai už patento arba autoriaus teises. Valstybė naudoja mokesčius įvairiems tikslams:

- pakeisti pajamų ir turto paskirstymą,
- kontroliuoti išlaidų lygį ir paskirstymą ūkyje,
- kontroliuoti importo ir eksporto apimtį.

Išsivysčiusių šalių patyrimas rodo, jog didelę reikšmę mokesčiams turi jų dydžio ir mokesčių įplaukų tarpusavio priklausomybė: didinant mokesčių normas iki tam tikros ribos didėja mokesstinės įplaukos. Peržengus tą ribą, t. y. didinant mokesčių normą mažėja iš jų gaunamos įplaukos, nes imamas slopinti ūkio subjektų ekonominį aktyvumas, jie verčiami vengti mokesčių mokėjimo.

Pajamų ir pelno mokesčių paskirtis – tolygiai paskirstyti pajamas. Jie gali būti naudojami kaip ekonominio stabilizavimo priemonė. Be to, šie mokesčiai mažai veikia prekių ir paslaugų kainų kitimą ir yra parankesni mokesčių įplaukų elastingumo požiūriu. Vidutinis pajamų mokestis apskaičiuojamas nustatant bendros mokesčių sumos ir bendrųjų pajamų santykį. Didėjant pajamoms, didėja asmeninių pajamų mokestis. Todėl pajamų mokestis yra progresyvinis. Esant labai didelėms pajamoms, progresyvumas beveik išnyksta ir mokesčiai tampa beveik proporcingi, t. y. pastovūs. Jei pajamų mokesčio procentas mažėja didėjant pajamoms, toks mokestis vadinamas regresyviu. Neigiamas pajamų ir pelno mokesčių bruožas tas, kad jie neskatina kapitalo kaupimo ir taip stabdo investicinį procesą. Pridėtinės vertės mokestis yra neutralus, nes nepriklauso nuo individo turtinės padėties. Jis beveik neturi įtakos mokėtojo finansinei elgsenai, jo pasirinkimui tarp to, ką vartoja šiandien ir ką vartos ateity, nepažeidžia mokėtojo intereso dirbti, taupyti, neveikia investicinio pro-

ceso. Sunku išvengti šio mokesčio. Tačiau jis gali lemti mokesčių sistemos regresyvumą. Dabartiniu metu didžiausia mokesčių dalis tenka pridėtinės vertės mokesčiui.

Nors pridėtinės vertės, pajamų ir pelno mokesčiai tebėra pagrindinis pajamų šaltinis, tačiau gerokai padidėja socialinio draudimo įmokos, skiriamos socialinėms garantijoms ir bedarbystės pašalpų mokėjimui. Šias įmokas moka juridiniai bei fiziniai asmenys, darbdaviai, apdrausti valstybiniu socialiniu draudimu. Mokesčio objektas – apskaičiuotas apdraustųjų darbo užmokestis ir jam prilygintos su darbo santykiais susijusios pajamos. Jei asmens pajamos yra mažesnės nei minimalus darbo užmokestis, įmokų dydis skaičiuojamas nuo minimalaus darbo užmokesčio dydžio.

Mokesčio bazė – pinigų suma įvertintas apmokestinamasis objektas, kai pagal Mokesčio įstatymo nustatytą tvarką taikomas mokesčio dydis (tarifas).

Mokesčio deklaracija – mokesčio apskaičiavimo dokumentas, kurį mokesčio mokėtojas arba mokesčių skaičiuojantis asmuo turi užpildyti ir pateikti mokesčio administratoriui Mokesčio įstatymo nustatyta tvarka.

Mokesčio elementai – kiekvienam mokesčiui būdingi elementai: mokesčio subjektas, mokesčio objektas, apmokestinimo vienetas, mokesčio tarifas (norma), mokesčio lengvatos, mokesčio suma.

Mokesčio ėmimo būdas – viena iš mokesčių apibūdinančių sąvokų; gali būti tiesioginis mokesčių ėmimas (iš pajamų) ir netiesioginis (per kainas).

Mokesčio įsipareigojimai – mokesčio suma (dydis), kurią būtina sumokėti valstybei; nustatoma pagal mokesčio subjekto apmokestinamosioms pajamoms ar apmokestinamajam pelnui įstatymo nustatytą Mokesčio tarifą.

Mokesčio įstatymas – Lietuvos Respublikos įstatymas, kuris nustato mokesčių, rinkliavą ar kitą įmoką į valstybės (savivaldybės) biudžetą; jam prilyginami Mokesčių administravimo įstatymas ir tarptautinės sutartys, nustatančios apmokestinimo taisykles, jei šios sutartys yra ratifikuotos Lietuvos Respublikoje.

Mokesčio įstatymo aplenkimas – mokesčio mokėtojo veiksmai sie-

kiant nemokėti mokesčio (jį sumažinti), nepažeidžiant mokesčio įstatymo.

Mokesčio lengvata – mokesčio mokėtojui įstatymo nustatytos išskirtinės apmokestinimo sąlygos, dėl kurių reikia mokėti mažesnę mokesčių arba mokesčio mokėjimo terminas atidedamas ir mokesčių galima sumokėti per keletą kartų.

Mokesčio naštos nešėjas – formaliai (ir juridiskai) neatsakingas už mokesčio sumokėjimą fizinis ar juridinis asmuo, tačiau pagal įstatymo numatytą mokesčio perkėlimo sistemą jis – tikrasis mokėtojas.

Mokesčio objektas – visa tai, kas apmokestinama: įvairių rūšių pajamos, pelnas, prekės ir paslaugos, įvairių rūšių turtas.

Mokesčio permoka – mokesčio mokėtojo arba mokesčių apskaičiuojančio asmens sumokėta per didelę mokesčio suma Mokesčio įstatymo nustatyta tvarka (mokesčio permoka laikoma ir per didelę mokesčio suma, kurią patikrinimo metu nustato mokesčio administratorius).

Mokesčio subjektas – juridiskai atsakingas už mokesčio mokėjimą (įvardytas Mokesčio įstatyme) fizinis ar juridinis asmuo; mokesčio subjektas ne visada sutampa su mokesčio naštos nešėju (tai pirmiausiai pasakytina apie vartojimo mokesčius).

Mokesčio tarifas – mokesčio dydis apmokestinimo vienetui. Tarifas nustatomas atsižvelgiant į mokesčio vertikaliojo ir horizontaliojo teisingumo principą ir kitas nuostatas, taip pat į mokesčio objekto pobūdį; gali būti pastovus (kai apmokestinimo vienetui nustatoma absoliuti mokesčio suma) ir procentinis (kai apmokestinimo vienetui nustatoma mokesčio suma, išreikšta procentais). Be to, procentinis tarifas gali būti proporcingas arba progresyvinis; progresyvinis tarifas gali būti sudarytas pagal paprastą progresiją (numatant vis didėjančią tarifo dydį visam mokesčio objekto dydžiui) arba pagal sudėtingą progresiją (numatant mokesčio objekto skirstymą į dalis (intervalus) ir skirtingus, paprastai vis didėjančius tarifo dydžius kiekvienai vis didesnių pajamų daliai).

Mokesčių administravimas – valstybinė administracinė-teisinė valdymo sistema, būtina renkant mokesčius, kurią formuojant atsi-

žvelgiama į šiuos kriterijus: patogus mokėtojams atsiskaitymas, veiksmų apibrėžtumas, atsiskaitymo paprastumas, mokesčių surinkimo išlaidų minimizavimas.

Mokesčių amnestija – visiškas arba dalinis atleidimas nuo įstatymais nustatytų sankcijų už vengimą mokėti mokesčius arba mokesčio sumos sumažinimą, kai mokesčio mokėtojas pats apie tai praneša mokesčių administravimo institucijai. Mokesčių amnestijos tvarka nustatoma įstatymu. Gali būti numatomas ne tik atleidimas nuo sankcijų (baudų, delspinigių), bet ir nuo dalies nesumokėtų mokesčių (išskyrus socialinio draudimo įmokas).

Mokesčių klasifikavimas – mokesčių grupavimas pagal įvairius požymius: apmokestinimo objekto giminiškumą (pajamų ir pelno, socialinio draudimo, turto, prekių ir paslaugų ir t. t.), mokesčių ėmimo būdą (tiesioginiai ir netiesioginiai), mokesčių tarifų pobūdį (proporcingi, progresyviniai ir t. t.) ir pan.

Mokesčių konsultantas – auditorius ar kitas atitinkamą kvalifikaciją turintis asmuo, konsultuojantis mokesčių klausimais: mokesčio atskaitomybės sudarymo, pajamų deklaravimo, mokesčių įstatymų laikymosi, vengimo mokėti mokesčių ir kt.

Mokesčių kriterijai – mokesčių teisingumas ir efektyvumas (ar mokesčiai užkerta kelią visuomenės požiūriu nepageidautiniams veiksams). Mokesčių teisingumas suprantamas kaip “horizontalus” ir “vertikalus” teisingumas bei apmokestinimo naudingumas. “Horizontalus” teisingumas – toks apmokestinimo kriterijus, kai vienodomis sąlygomis funkcionuojantys subjektai apmokestinami vienodai. “Vertikalus” mokesčių teisingumas – apmokestinimo kriterijus, grindžiamas tuo, kad subjektai, funkcionuojantys skirtingomis ekonominėmis sąlygomis, apmokestinami skirtingai, atsižvelgiant į visuomenės nuostatas. Mokesčių efektyvumą apibūdina mokesčių naštos kriterijus, pagal kurį bendra apmokestinimo našta lygi mokesčių dydžiui bei papildomam apmokestinimui. Papildoma mokesčių našta atsiranda dėl ekonominių subjektų elgesio pasikeitimo, nulemta mokesčio. Kuo mažesnė papildoma mokesčių našta, tuo tobulesnė mokesčių sistema. Mokėjimo pajėgumo principo esmė tokia: didesnius mokesčius mo-

ka tie, kurie gauna didesnes pajamas arba turi daugiau turto (tačiau neaišku, kiek daugiau moka turtingesnieji).

Mokesčių mokėtojų boikotas – mokesčių mokėtojų nepasitenkinimas pernelyg dideliais mokesčiais, atsisakant juos mokėti.

Mokesčių multiplikatorius – bendrojo nacionalinio produkto pokytis, kurį sukelia valstybės išlaidų pasikeitimas dėl mokesčių pakeitimo.

Mokesčių našta – visų šalies mokesčių mokėtojų sumokėtų mokesčių (rinkliavų, įmokų, atskaitymų ir pan.) suma.

Mokesčių neutralumas – 1) situacija, kai mokesčiai neveikia prekių kainų ir palyginti mažai veikia rinkos jėgas; 2) situacija, kai nesusidaro papildoma mokesčių našta. Mokesčių neutralumas pastebimas, kai mokesčiai nustatomi nepriklausomai nuo pajamų, kainų bei kitų apmokestinamų objektų.

Mokesčių norma – 1) reali – mokamų mokesčių sumos ir bendrųjų pajamų santykis; 2) ribinė – kiekvieno papildomo apmokestinamo objekto vieneto dalis, kuri sumokama mokesčiais.

Mokesčių perkėlimas – tiesioginio mokesčių mokėtojo dalies arba visos mokesčio sumos (naštos) perkėlimas kitiems rinkos dalyviams, pvz., apmokestinus prekės pardavimą, jos pardavėjas padidina kainą ir taip mokestis arba jo dalis perkeliama prekės pirkėjui (jeigu dėl kainos padidėjimo nesumažėja prekės pardavimo apimtis).

Mokesčių politika – valstybės priemonės, naudojamos mokesčių srityje. Tai sudedamoji valstybės fiskalinės politikos dalis.

Mokesčių prieglobstis – šalis arba jos teritorija, kuri pritraukia užsienio juridinius ir fizinius asmenis mažais mokesčiais arba visiškai atleidžia nuo mokesčių. Be to, šios šalys nesudaro apmokestinimo sutarčių su kitomis šalimis, o tai užsienio investuotojams garantuoja, kad informacija apie jų kapitalą ir pajamas nebus perduota šalių, kuriose jie yra rezidentai, mokesčių institucijoms, ir tai jiems leidžia nemokėti dalies mokesčių savo šalyje.

Mokesčių reforma – esminis šalies mokesčių sistemos pertvarkymas, įgyvendinant vyriausybės fiskalinę politiką.

Mokesčių rūšys – 1) akcizo mokesčiai – specialūs mokesčiai, mo-

kami parduodant tam tikras prekes, nustatomi kaip prekių ar paslaugų kainos dalis; 2) apyvartos mokesčiai – mokesčiai, mokami nuo parduodamų prekių arba paslaugų sumos; 3) asmeninių pajamų mokesčiai – mokesčiai, nustatyti asmenims, gaunantiems darbo pajamas ir nuosavybės pajamas; 4) degresiniai mokesčiai – mokesčiai, kurių procentinis dydis, didėjant apmokestinamojo objekto apimčiai, vis mažiau didėja; 5) implicitiniai mokesčiai – valstybės gerovės programoje numatytos pašalpos sumažinimas, padidėjus šeimos pajamoms vienu piniginiu vienetu; 6) neigiami pajamų mokesčiai – pajamų apmokestinimo sistema, kada šeimos, turinčios mažesnes pajamas negu nustatytas minimalus dydis, gauna specialias vyriausybės priemokas; 7) netiesioginiai mokesčiai – mokesčiai, nustatomi prekei ar paslaugai ir mokami to individo, kuris ją turi ar perka; jų formos: akcizas, prekybos mokestis, turto mokestis; 8) progresyviniai mokesčiai – mokesčiai, kuriais iš didesnes pajamas gaunančių žmonių imama didesnė procentinė pajamų dalis; 9) regresyviniai mokesčiai – mokesčiai, kurių procentinis dydis mažėja didėjant pajamoms; 10) tiesioginiai mokesčiai – mokesčiai, nustatomi asmenims bei kitiems subjektams atsižvelgiant į jų pajamas arba turta, taip pat migracijos mokesčiai.

Mokesčių sistema – kiekvienai valstybei būdinga tarpusavyje susijusių, vienas kitą lemiančių mokesčių visuma, nustatyta sprendžiant apmokestinimui keliamus uždavinius, taip pat vyriausybės apmokestinimui keliamus uždavinius; ji išreiškia vyriausybės socialinę, ekonominę ir fiskalinę politiką.

Mokesčių vengimas – mokesčių mokėtojų pastangos išvengti mokesčių neteisėtu būdu: sąmoningas tikrosios apmokestinamųjų pajamų ar pelno sumos slėpimas (sumažinimas), kitos mokesčio administratoriaus apgavystės.

Mokestinės pajamos – šalies biudžeto pajamų dalis, kurią sudaro mokesčiai. Pagal Tarptautinio valiutos fondo (TVF) klasifikaciją išskiriamos šios mokestinių pajamų grupės: 1) pajamų, pelno ir kapitalo prieaugio mokesčiai, 2) socialinio draudimo įmokos; 3) darbo išteklių mokesčiai, 4) turto mokesčiai, 5) vidaus prekių ir paslaugų mokesčiai (pridėtinės vertės mokestis, akcizai ir kt.),

6) tarptautinės prekybos ir sandorių mokesčiai (eksporto, importo mokesčiai ir kt.), 7) kiti mokesčiai.

Mokestinis kreditas – išskaitymai iš apskaičiuoto mokesčio (mokesčio įsipareigojimų sumos), kai norima išvengti dvigubojo apmokestinimo (mokėtojui leidžiama iš mokesčio įsipareigojimų sumos išskaičiuoti užsienyje sumokėtus mokesčius), kai atsižvelgiama į tam tikras investicijas ir pan.

Mokestinių įplaukų produktyvumas ir elastingumas – apmokestinimo principas, kurio esmė – laiduoti pakankamas pajamas valstybės išlaidoms padengti (produktyvumas) ir sukurti tokią mokesčių sistemą, kuriai būdingas įplaukų elastingumas, t. y. kurioje, neįvedus naujų mokesčių ir nepadidinus esamų mokesčių tarifų, mokestinės įplaukos didėja sparčiau negu nacionalinės pajamos.

Mokestis – Mokesčio įstatymu mokesčio mokėtojui nustatyta piniginė prievolė valstybei, kad būtų gauta pajamų valstybės (savivaldybės) funkcijoms vykdyti.

Mokslinis-technologinis parkas – viena ūkio subjektų susibūrimo organizacinių formų, dažniausiai įkuriama siekiant integruoti į bendrą veiklą mokslo tyrimų, techninius-inovacinius, technologinius bei pramoninės gamybos pajėgumus.

Mokumas – įmonės, banko gebėjimas laiku apmokėti įsipareigojimus, taip pat ir ilgalaikius; apmokestinime mokumas – tai fizinio ar juridinio asmens galėjimas mokėti mokesčius.

Monopolija – rinkos struktūra, kai gamybos šakos apimtį kontroliuoja vienas pardavėjas arba jų grupė, priimanti suderintus sprendimus, kai nėra pakaitalų monopolininko gaminiui ir kai yra pasunkėjęs įėjimas į rinką, t. y. įėjimo kliūtys tokios didelės, kad naujoms firmoms neįmanoma patekti į rinką. Esant monopolijai viena ar kelios įmonės gali pasiekti didelius gamybos mastus. Tačiau monopolinių gamybos šakų kaštai gali būti didesni negu konkurencinių šakų. Monopolistai gali turėti tikslų, kurie prieštarauja kaštų minimizavimui. Kadangi monopolijos neturi konkurentų ir yra apsaugotos nuo konkurencinių jėgų, tai jos gali skirti mažiau dėmesio gamybos efektyvumo didinimui. Išlaidos monopo-

lijai išsaugoti – tai dar viena priežastis, kuri gali lemti didesnius monopolinės įmonės kaštus ir didesnę efektyvumo kritimą. Įvertinant monopolijų žalą bei naudą, labai svarbu apibūdinti jų poveikį mokslo ir technikos pažangai. Nors monopolijos turi daugiau lėšų siekti šios pažangos nei konkurencinės įmonės, tačiau jų suinteresuotumas kurti naują techniką bei produkciją yra nedidelis. Monopolistas gali slėpti naują techniką, jeigu ji spartina jo naudojamų įrenginių visišką nusidėvėjimą. Tačiau apskritai technikos naujovės naudingos monopolijoms. Šios naujovės yra viena iš kliūčių, trukdančių naujoms įmonėms patekti į monopolistinę šaką. Šiuo atveju technikos pažanga vertinama kaip jėga, padedanti palaikyti bei išsaugoti monopolizmą. Monopolijoms viešpataujant visuomenė bus mažiau pasiturinti, net jeigu monopolija diegs naujoves, kadangi naujovių teikiama nauda gali nekompensuoti monopolijų žalos visuomenei.

Monopolinė konkurencija – rinkos struktūra, kurią sudaro daug pardavėjų ir laisvas įėjimas į rinką, bet kiekviena įmonė gamina šiek tiek skirtingas prekes ir gali kontroliuoti (veikti) kainas. Monopolinė konkurencija yra konkurencijos ir monopolijos derinys, kadangi ji turi daug konkurencijos elementų ir palyginti nežymią monopolinę galią. Pagrindiniai šios konkurencijos bruožai:

1. Santykinai didelis įmonių, tiekiančių rinkai panašią, bet nevienodą tam tikros rūšies produkciją, skaičiaus šakoje. Todėl kiekvienai įmonei tenka nedidelė rinkos dalis ir ji turi ribotas galimybes kontroliuoti rinkos kainas.
2. Produkto diferenciacija, įgyjanti įvairias skirtingas formas.
3. Naujų įmonių įėjimas į monopolinės konkurencijos šaką palyginti lengvas, nors yra tam tikrų kliūčių patekti į monopolinės konkurencijos šaką.

Esant monopolinei konkurencijai įmonės gamina mažiau produkcijos lyginant su efektyviausios gamybos apimtimis, nes įmonių gamybiniai pajėgumai nevysiškai panaudojami. Taip susidaro vadinamieji monopolinės konkurencijos kaštai arba nuostoliai dėl jos buvimo. Tačiau šiai konkurencijai būdinga produkto diferenciacija rodo, kad pirkėjai turi didelį pasirinkimą įvairių to paties

produkto atmainų, o tai leidžia geriau tenkinti įvairius vartotojų poreikius. Didžiulė prekių įvairovė išsivysčiusiose rinkos ekonomikos šalyse liudija, kad monopolinė konkurencija yra perspektyvi ir tenkina įvairius poreikius.

Monetarinė politika – valstybės rengiamų bei realizuojamų priemonių ir veiksnių visuma, siekiant reguliuoti ekonominius procesus kontroliuojant pinigų kiekį ir palūkanų normą. Pagrindinės monetarinės politikos priemonės yra atviros rinkos operacijos, privalomojo rezervų normos ir diskonto normos nustatymas. Monetarizmas yra ekonomikos teorijos srovė, kurios atstovai teigia, jog pinigų kiekis yra pagrindinis veiksnys, lemiantis ūkinio aktyvumo lygį, todėl pinigų kiekio reguliavimas yra veiksmingiausia priemonė veikti makroekonominius procesus. Monetarizmo doktrinos šaknys – klasikinė ekonomikos teorija. Monetarizmas neigia keinsizmo doktriną, teigdamas, jog pagrindinė valstybinės valdžios ekonominė funkcija yra užtikrinti nuolatinį pinigų kiekio didėjimą, o tai ir lemia tolygų ekonomikos augimą, be to, fiskalinės politikos priemonės, kuriomis veikiama makroekonominiai procesai, yra neefektyvios ir gali padidinti ūkio nestabilumą, nes pažeidžia jo savaiminio reguliavimo galią.

Monopolijos rūšys: – 1) abipusė monopolija – rinkos situacija, kai kurio nors gamintojo prekės ar paslaugos vyrauja tam tikroje rinkoje; 2) grynoji monopolija – rinkos situacija, kai visos šakos pasiūlą kontroliuoja vienas gamintojas (jei nėra substituto); 3) natūrali monopolija – rinkos situacija, kai dėl masto ekonomijos ir kitų veiksnių yra pigiau gaminti vienoje, o ne keliuose firmose (natūralios monopolijos – geležinkelis, paštas, komunalinių paslaugų įmonės ir pan.); 4. teisinė monopolija – monopolija, pripažinta ir saugoma įstatymo siekiant išvengti nesąžiningos konkurencijos ir suteikti gamintojams, autoriams, išradėjams galimybę naudotis savo pastangų vaisiais.

Muitai – mokesčiai, imami už importuojamas prekes. Kitaip negu tarifai, muito mokestis yra naudojamas pirmiausiai kaip priemonė vyriausybei gauti pelną, o ne būdas apsaugoti šalies gamintojus nuo užsienio konkurencijos. Muitai apmokestinamos prekės,

gabenamos per valstybės sieną. Skiriamos įvairios muitų formos: 1) importo maitas, kurį moka užsienio gamintojas, įveždamas prekes į tam tikrą šalį; 2) eksporto maitas, kurį moka šalies gamintojas, išveždamas prekes į užsienį; 3) tranzitinis maitas, kuriuo apmokestinamos prekės, vežamos iš vienos valstybės į kitą per trečiosios valstybės teritoriją. Muitai nustatomi arba už prekę atsižvelgiant į jos kainą procentais, arba už kiekvieną prekę vieneta, neatsižvelgiant į prekę kainą.

Dėl muitų taikymo sumažėjus šalies eksportui gali būti ribojamas ir jos importas iš kitų šalių. Tose šalyse gali kristi gamybos lygis ir išsilaisvinti gamybiniai ištekliai. Be to, gamyba sumažėja būtent tose šalyse, kurių pranašumas – atitinkamos produkcijos gamyba. Kitaip tariant, muitai tiesiogiai skatina gamybą neefektyvių šakų (apsaugotų maitais), kurios neturi pranašumo – šios produkcijos gamybos. Taigi muitai lemia neracionalų gamybos išteklių perskirstymą tarp atskirų šakų. Mažindami tarptautinę prekybą, jie galiausiai mažina pasaulinės gamybos apimtį, nes trukdo tarptautinei gamybos specializacijai, skatinančiai efektyvų gamybinių išteklių naudojimą.

Taikant maitus nepanaudojamos visos tarptautinės prekybos valstybinio reguliavimo priemonės. Be muitų, vyriausybė gali daryti poveikį šiai prekybai taikydama prekių importo arba eksporto kvotas, licenzijas ir kitas priemones: nepagrįstus prekių kokybės reikalavimus importuojant jas į tam tikrą šalį, nepagrįstai didelį biurokratizmą muitinės darbe, eiles muitinėse ir t. t. Tokios kliūtys stabdo tarptautinę prekybą ir dar vadinamos paslėptais muitų tarifais.

Muitinės deklaracija – pareiškimas arba veiksmas (paprastai išvardijant deklaruojamas prekes), turintis muitinės nustatytą arba muitinei priimtina pavidalą, kuriuo pateikiama muitinei reikalinga informacija apie muitinės procedūrai pateikiamas prekes (daiktus).

Muito tarifas – mokesčio (muito) norma, kuria remiantis nustatomas muito už eksportuojamas ir importuojamas prekes dydis. Kai šis dydis nustatomas procentais nuo prekę kainos, jis vadinamas advalioriniu (vertybiniu). Kai šis dydis nustatomas tvirta norma

prekės matavimo vienetui, jis vadinamas specifiniu. O kai šis dydis nustatomas derinant advaliorinį ir specifinį maito tarifus, jis vadinamas mišriu (pvz., maito tarifas už importuojamas cigaretes – 30 proc., bet ne mažiau kaip 10 litų už 1000 vnt.).

Maitų politika – valstybės mokesčių politikos, susijusios su užsienio prekybos reglamentavimu per maitus, dalis.

Maitų rūšys pagal prekių ir krovinių pobūdį: eksporto (išvežamieji), importo (įvežamieji), sezoniniai. Maitų rūšys pagal maito apskaičiavimo metodą (maito tarifą): advalioriniai (vertybiniai), specifiniai ir mišrieji. Maitų rūšys pagal šalies ekonominius interesus: specialieji, antidempingo, kompensaciniai, fiskaliniai, protekciniai (apsaugos), preferenciniai, išlyginamieji, retorsiniai, statistiniai.

Maitų tarifai – susistemintas per valstybės sieną gabenamų prekių apmuitinimo (maito) normų rinkinys. Jį sudaro apmuitinamų prekių sąrašas, jų klasifikacija, maitų normos, neapmuitinamų, taip pat draudžiamų įvežti, išvežti ir tranzitu gabenti prekių sąrašai. Maitų tarifai paprastai sudaromi laikantis pasaulyje pripažintų maitų tarifų formavimo principų bei normų.

Multiplikatorius – skaičius, rodantis kiek kartų daugiau pasikeičia vienas kintamasis (BNP, pinigų pasiūla, importas), pasikeitus kuriam nors išoriniam kintamajam (vyriausybės išlaidoms, investicijoms, mokesčių normai, banko privalomojo rezervo normai) vienu vienetu. Investicijų multiplikatorius apibūdina galutinį BNP padidėjimą, investicijas padidinus vienu piniginiu vienetu. Tipiškame multiplikatoriaus modelyje investicijų (arba vyriausybės išlaidų) multiplikatorius yra didesnis už 1, nes pradinis visuminių išlaidų padidėjimas sukelia kitų išlaidų padidėjimą. Taigi multiplikatorius išreiškia priklausomybę tarp išlaidų ir produkcijos, kai išlaidoms pasikeitus vienu vienetu, produkcijos dydis pasikeičia daugiau negu vienetu. Multiplikatorius rodo, kaip palyginti nedideli verslo pokyčiai vienoje verslo sferose, perėję į kitas verslo sferas, tampa dideliais pokyčiais.

Multiplikatoriaus efektas būdingas ne tik investicinėms išlaidoms, bet ir kitiems visuminių išlaidų elementams: vartotojų išlaidoms,

valstybės išlaidoms, prekėms ir paslaugoms pirkti, išlaidoms importo produkcijai. Veikiant multiplikatoriaus efektui, nedidelis išlaidų padidėjimas gali duoti daugkartinį (multiplikuotą) nacionalinio produkto prieaugį. Antra vertus, nedidelis išlaidų sumažėjimas lemia taip pat multiplikuotą nacionalinio produkto sumažėjimą.

Multiplikacijos reiškinys pagrįstas tuo, kad ekonomikai būdingi pasikartojantys išlaidų ir pajamų srautai, kai vienu ūkinių subjektų išlaidos tampa kitų ūkinių subjektų pajamomis. Be to, pajamų pokytis lemia atitinkamą vartojimo ir taupymo pokytį. Taigi pirminis išlaidų pasikeitimas lemia tam tikrą grandininę išlaidų reakciją, kuri sukelia multiplikuotą nacionalinio produkto apimties pasikeitimą.

Norint logiškai pagrįsti multiplikacijos efektą, vartojamos sąvokos *ribinis polinkis vartoti* ir *ribinis polinkis taupyti*. Ribinis polinkis vartoti – tai vartojimo pokyčio ir jį lemiančio pajamų pokyčio santykis, o ribinis polinkis taupyti – taupymo pokyčio ir jį lemiančio pajamų pokyčio santykis. Kuo didesnis ribinis polinkis vartoti arba mažesnis ribinis polinkis taupyti, tuo didesnis išlaidų multiplikatorius.

N

Nacionalinė skola – nesumokėta vyriausybės skola, neigiamas valstybės pajamų ir išlaidų balansas. Nacionalinė skola yra nuolatinis ekonomistų ginčo objektas, nes ji daro įtaką ekonominiam vystymuisi. Neigiamo balanso šalininkai teigia, kad socialinių garantijų, visuomeninių patarnavimų egzistavimas bei efektyvi fiskalinė politika galimi tik biudžeto deficito sąlygomis. Oponentai tvirtina, esą neigiamas balansas dar labiau skatina valstybės išlaidų, nepadengtų pajamomis, augimą, nepageidaujamą pajamų paskirstymą.

Nacionalinės pajamos – visuomenės pajamos, kurias organizacijos, firmos ir individai gauna darbo užmokesčio, palūkanų, pelno bei

rentos pavidalu, atskaičiuojamus mokesčius. Jos apskaičiuojamos iš bendrojo nacionalinio produkto atėmus kapitalo amortizacinius atskaitymus ir mokesčius. Tai grynasis nacionalinis produktas, gautas atėmus iš bendrojo nacionalinio produkto netiesioginius mokesčius ir pridėjus subsidijas bei kitokias išmokas.

Nacionalinis turtas – per atitinkamą laikotarpį sukurtų materialinių vertybių ir naudojamų gamtos išteklių, esančių šalies teritorijoje, visuma.

Nacionalizacija – privačios nuosavybės pavertimas valstybine, dažniausiai be savininko sutikimo bei kompensacijos už atimtą turtą.

Namudinis darbas – gamybinio darbo, kurį žmonės atlieka savo namuose, dalis. Šį terminą netinka vartoti kalbant apie kai kurių profesijų žmones, nuolat dirbančius namuose (pvz., apie rašytoją).

Namų ūkis – asmenys, drauge gyvenantys ir bendrai tvarkantys ūkio reikalus. Valstybės finansų požiūriu (kaip vientisas ūkis, kaip ekonomikos ir finansų sektorius) – tai visuma šalies fizinių asmenų rezidentų (įskaitant personalines įmones, ūkines bendrijas), disponuojančių didžiąja dalimi gamybos išteklių (pagrindiniai – žemė (gamtos ištekliai), darbo jėga ir kapitalas), už kuriuos gautas pajamas jie išleidžia vartojimo prekėms bei paslaugoms.

Natūrali oligopolija – padėtis rinkoje, kai dėl technologinių priežasčių tam tikros įmonės gamybos kaštai sumažėja tik esant didelei gamybos apimčiai. Tuomet kelios tokios įmonės pateikia visą prekių rinkos pasiūlos apimtį mažiausiais vidutiniais bendraisiais kaštais. Įmonių skaičiui didėjant, kiekvienos iš jų gamybos apimtis (rinkos dalis) mažėja, o vidutiniai kaštai auga, todėl netikslinga papildomoms įmonėms įeiti į rinką. Įmonių skaičiui mažėjant, jų rinkos dalis didėja, bet kartu didėja ir vidutiniai kaštai. Dėl šios priežasties oligopolinė rinka nemonopolizuojama, bet ilgą laiką vyrauja keli stambūs gamintojai.

Natūralus nedarbo lygis – nedarbo lygis, atsirandantis esant galimam (potencialiam) BNP. Jį sudaro “tekamasis” (frikcinis) bei struktūrinis nedarbas. Šis nedarbo lygis egzistuoja darbo užmokesčio pusiausvyros sąlygomis, t. y. tada, kai numatomi infliacijos tempai sutampa su faktiniais infliacijos tempais.

Naudingumas – charakteristika, apibūdinanti prekės ar paslaugos vartojimo teikiamą naudą, malonumą ir pan. Naudingumo rūšys: 1) bendrasis naudingumas – tam tikro prekių ir paslaugų kiekio teikiamas pasitenkinimas; 2) ribinis naudingumas – bendrojo naudingumo pasikeitimas, sunaudojus papildomą prekės ar paslaugos vienetą.

Nedarbas – tai rinkos ekonomikos šalims būdingas socialinis reiškinys, kurio esmė ta, kad dalis šalies gyventojų, galinčių ir norinčių dirbti samdomąjį darbą, neturi darbo. Pagal tarptautinius standartus statistinis nedarbo apibrėžimas vartojamas kalbant apie asmenis, kurie: a) neturėjo darbo, b) norėjo dirbti, c) ieškojo darbo.

Nedarbo lygis – bedarbių skaičiaus procentinis santykis su ekonomiškai aktyvių gyventojų arba darbingo amžiaus gyventojų skaičiumi. Pagal tarptautinius standartus nedarbo lygis – bedarbių skaičiaus procentinis santykis su ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiumi.

Nedarbo mastas – šalies, regiono darbingo amžiaus gyventojų, norinčių dirbti, nedarbo kiekybinė charakteristika. Tam tikrame laiko intervale nedarbo mastą apibūdina trys parametrai: a) kiek žmonių tapo bedarbiais, b) kiek kartų žmogus tampa bedarbiu, c) kiek laiko jis būna bedarbiu.

Bedarbių skaičius arba nedarbo lygis neparodo, koks yra nedarbo mastas. Vidutinis nedarbo lygis gali reikšti labai įvairų nedarbo mastą. Kuo daugiau bedarbių ir kuo dažniau žmonės tampa bedarbiais, kuo ilgesnė vidutinė nedarbo trukmė, tuo didesnis nedarbo mastas.

Nedarbo rūšys (atmainos) – nedarbo reiškimosi formos, priklausančios nuo nedarbą sukeliančių priežasčių ir jo trukmės. Pagal priežastis, sukeliančias nedarbą, skiriamos tokios nedarbo rūšys: 1) frikcinis (laikinis, einamasis, konjunktūrinis) nedarbas, 2) struktūrinis nedarbas, 3) technologinis nedarbas, 4) ciklinis nedarbas, 5) stagnacinis nedarbas, 6) paslėptasis nedarbas. Pastaruoju metu vis dažniau kalbama apie nedarbą, būdingą tam tikroms socialinėms-demografinėms grupėms, pvz.: jaunimo nedar-

bas, moterų nedarbas, intelektualinis nedarbas (specialistų su aukščiau išsilavinimu) ir pan.

Nedirbantys asmenys – asmenys, neturintys darbo, užsiregistravę darbo biržoje nepaisant to, ar jie turi bedarbio statusą, ar ne. Prie nedirbančių priskiriami ir darbo biržose užsiregistravę pensinio amžiaus asmenys. Darbo biržoje užsiregistravę piliečiai skirstomi į ieškančius darbo, turinčius bedarbio statusą ir ieškančius darbo, bet neturinčius bedarbio statuso. Pastariesiems priklauso pensininkai ir darbo ieškantys dirbantys piliečiai, kurie nori keisti darbovietę arba ieško papildomo darbo. Visi nedirbantys darbingo amžiaus piliečiai registruojami kaip bedarbiai ir skirstomi į gaunančius bedarbio pašalpą ir negaunančius jos.

Nekilnojamas turtas – gyventojui ar įmonei priklausantys gyvenamieji namai, butai, sodo nameliai, pastatai ir statiniai, kuriems nustatyta valstybinė teisinė registracija (žemė taip pat yra nekilnojamas turtas, visada apmokestinamas).

Nelegaliojo darbo kategorijos – nelegaliai dirbančių asmenų grupės. Galima išskirti šias nelegaliai dirbančių asmenų kategorijas:

1. Dirbantys tik neoficialiojoje darbo rinkoje asmenys, nesudarę darbo sutarties.
2. Oficialiai dirbantys asmenys, kurių oficialus darbo užmokeskis yra gerokai mažesnis už faktiškai gaunamą. Socialinio draudimo įmokos mokamos tik už dalį darbo užmokesčio (oficialųjį).
3. Dirbantys oficialiojoje ir neoficialiojoje darbo rinkoje vienu metu asmenys, gaunantys iš neoficialiosios darbo rinkos nemažą pajamų dalį.
4. Komersantai ir smulkūs verslininkai (nesamdomi darbuotojai), kurie neoficialiai užsiima prekyba arba kita individualia darbine veikla ir nemoka nustatytų mokesčių.
5. Nelegaliai dirbantys asmenys, kurie teritorinėse darbo biržose užsiregistravę kaip bedarbiai.
6. Laikinai nelegaliai dirbantys asmenys. Šios kategorijos žmonėms neoficialusis darbas nėra nuolatinis pragyvenimo šaltinis (atsitiktinai arba sezoniniai darbai).

7. Nelegaliai dirbantys neturintys pilietybės asmenys. Ši neoficialiojo užimtumo forma Lietuvoje nėra paplitusi. Nelegalus užsienio piliečių darbas būdingas Vakarų Europos valstybėms.
8. Fiktyvūs dirbantieji – oficialiai nedirbantys asmenys, už kuriuos oficialiojoje rinkoje “dirba” tik socialinio draudimo pažymėjimai, t. y. dirba kiti asmenys.
9. Fiktyviai užregistruoti dirbantieji – asmenys, dirbantys oficialiojoje darbo rinkoje kito vardu, naudojantys svetimą socialinio draudimo pažymėjimą.

Nematerialusis turtas – įmonės (juridinio asmens) ilgalaikio turto dalis, kuriai priskiriama: tyrimo ir plėtojimo darbų savikaina, įgytos teisės (patentinės licencijos, patentai, *know-how*, prekių ženklai, naudingieji modeliai ir pan.), prestižas, informacijos apdorojimo sistemos, programinė įranga bei iš anksto apmokėtos sąnaudos. Ilgalaikis nematerialusis turtas įvertinamas pagal likutinę vertę, skaičiuojant amortizaciją (kaip daroma ir vertinant materialiojo turto nusidėvėjimą, tik taikomas tiesioginio proporcingumo metodas).

“Nematomoji ranka” – A. Smito 1776 m. paskelbtas principas, pagal kurį privačios naudos siekiantį asmenį rinkos sistema skatina tarnauti visuomenei (rinka geriausiai sureguliuoja paklausą ir pasiūlą).

Neoficialioji darbo rinka – šalies darbo rinkos dalis, kurioje darbo jėga perkama ir parduodama nesudarant darbo sutarties, ignoruojant darbo santykius reguliuojančius įstatymus. Neoficialioji darbo rinka dažnai vadinama juodąja darbo rinka.

Neoficialusis užimtumas – darbuotojų samdymas nesudarant darbo sutarties arba pažeidžiant jos sąlygas. Asmenys, dirbantys neoficialiai, nemoka įstatymais numatytų pajamų (pelno) mokesčių ir socialinio draudimo įmokų. Skiriamos dvi neoficialiojo užimtumo rūšys: visiškas ir dalinis. Visiškas užimtumas – toks užimtumas, kai darbuotojas dirba nesudaręs su darbdaviu darbo sutarties, o darbdavys savo verslo nėra užregistravęs ir nemoka jokių su darbo pajamomis susijusių mokesčių. Dalinis neoficialusis užimtumas – toks užimtumas, kai darbuotojas ir darbdavys yra sudarę

darbo sutartį, o pastarasis užregistravęs darbinę veiklą, bet nuslepia dalį gaunamų pajamų, taip sumažindamas mokamus mokesčius ir socialinio draudimo įmokas. Dar viena nelegalaus užimtumo forma – individualiai dirbantys asmenys, kurie visiškai nemoka mokesčių nuo gaunamų pajamų arba dalį jų nuslepia.

Neoficialiojo užimtumo negalima tapatinti su neoficialiųjų darbo rinka (plačiaja prasme tai neoficialiai dirbantys ir ieškantys nelegalaus darbo asmenys).

Nepasirengę darbo rinkai bedarbiai – bedarbiai, turintys labai menkas galimybes konkuruoti darbo rinkoje: 1) neturintys profesinio pasirengimo, 2) turintys nepaklausią profesiją ar veiklos praktiką vietos darbo rinkoje; 3) turintys ilgesnę kaip vienerių metų darbo pertrauką (nutraukę darbą pagal profesiją ar veiklos praktiką).

Ne pelno organizacija (įmonė) – ūkio subjektas, užsiimantis labdarą, valstybės socialiniu ir ekonominiu plėtojimu ar kita visuomenei naudinga veikla, kuria nesiekama pelno. Dažniausiai tai kultūros ir švietimo, mokslo ir studijų, sveikatos apsaugos ir socialinės rūpybos, kūno kultūros ir sporto bei religinės organizacijos.

Nepusisavvyra – ekonomika arba tam tikros prekės rinka, nesanti pusisavvyros būsenoje. Rinkoje ji reiškiasi kaip paklausos ir pasiūlos apimčių neatitikimas. Ribinis naudingumas šiuo atveju nėra lygus ribiniams kaštams.

Neteisėta veikla – veikla, kurią draudžia šalies įstatymai. Yra dvi neteisėtos veiklos rūšys: 1) veikla, kuri yra uždrausta, pvz.: prekyba narkotikais, vagystės, prostitucija (kai kuriose šalyse) ir pan., 2) veikla, kuri yra leistina, tačiau atliekama neteisėtu būdu, pvz.: nelegalus imigrantų darbas, prekyba be licenzijos, samdomasis darbas nesudarant darbo sutarties ir pan.

Netiesioginiai mokesčiai – mokesčiai, nustatomi per kainų sistemą (kaip kainos dalis). Kitaip nei tiesioginiai mokesčiai, netiesioginiai mokesčiai tiesiogiai nesusiję su mokėtojo pajamomis (turtu); galutinis (tikrasis) netiesioginio mokesčio mokėtojas yra vartotojas. Netiesioginiais mokesčiais laikomi akcizai, pridėtinės vertės mokestis, valstybės fiskalinio monopolio mokestis, muitai. Specifine netiesioginių mokesčių forma yra darbdavių

privalomojo socialinio draudimo įmokos (įtraukiamos į produkcijos savikainą).

Netiesioginis reguliavimas – monetarinė ir fiskalinė politika bei kitos netiesioginio reguliavimo priemonės, skirtos ekonomikai sureguliuoti remiantis tam tikrų jos dalyvių motyvacijomis ir skatinant jų veiksmus. Netiesioginis reguliavimas atliekamas darant poveikį rinkos pasiūlos ir paklausos mechanizmui.

Netradicinės užimtumo formos – ypatingos darbo režimo ir organizavimo formos, ypač palankios gyventojams, kurie dėl riboto darbingumo arba kito, pagrindinio, užsiėmimo (individualios veiklos, mokymosi ir pan.) negali dirbti visą darbo dieną arba negali dirbti įmonėje, organizacijoje. Labiausiai paplitusios netradicinės užimtumo formos: savanoriškas darbas ne visą darbo dieną, savaitę (atitinkamai mažesnis darbo užmokestis), darbas namuose, lanksti darbo diena (darbo grafikas), antraeilės pareigos ir kt.

Nevisiškas paslėptasis darbuotojų užimtumas – tai analitinė kategorija, išreiškianti neteisingą, neracionalų darbo jėgos paskirstymą ir panaudojimą, neatitikimą tarp darbuotojo profesinio-kvalifikacinio pasirengimo ir jo atliekamam darbui keliamų reikalavimų. Tokio užimtumo bruožai: mažos darbuotojų pajamos, nevisiškas kvalifikacijos panaudojimas, mažas darbo našumas.

Nevisiško paslėptąjo darbuotojų užimtumo analizė atliekama remiantis specialiais tyrimais, ekspertų vertinimais, darbo laiko ir atskirų darbo operacijų trukmės tyrimu ir pan.

Nevisiškas užimtumas – situacija, kai gaminant tam tikrą produktą arba teikiant tam tikrą paslaugą dalyvauja daugiau darbuotojų, nei to reikalauja ekonominis ir technologinis tikslingumas. Dėl to neracionaliai, neefektyviai naudojama darbo jėga, mažėja darbo intensyvumas, našumas. Nevisiškas darbuotojų užimtumas dažnai vadinamas paslėptuoju nedarbu, kadangi darbuotojai, dirbantys ne visą darbo dieną (savaitę) arba esantys priverstinėse atostogose, oficialiai laikomi dirbančiais, nors faktiškai jie yra daliniai bedarbiai (kai dirba sutrumpintą darbo dieną, savaitę) arba visiškai bedarbiai (kai yra priverstinėse atostogose). Nevisišką užimtumą galima apibūdinti kaip sąvoką, reiškiančią neracionalų

(neefektyvų) darbo jėgos panaudojimą. Pagal tarptautinius standartus skiriamas nevisiškas matomasis ir paslėptasis užimtumas.

Nevisiškas matomasis darbuotojų užimtumas – priverstinis darbo laiko trumpinimas, kai dirbtas laikas trumpesnis negu įstatymo numatytas darbo laikas. Jis reiškiasi priverstiniu darbuotojo darbo laiko sutrumpinimu, atitinkamai mažinant užmokestį, taip pat priverstinėmis neapmokamomis arba iš dalies apmokamomis atostogomis. Kai kuriose šalyse tokiais atvejais darbuotojų patirti nuostoliai sumažinus jiems darbo užmokesčius iš dalies kompensuojami iš specialių užimtumo fondų. Nevisiškas matomasis darbuotojų užimtumas kartais vadinamas daliniu nedarbu, o taip užimti darbuotojai – daliniais bedarbiais.

Nevisišką matomąjį užimtumą apibūdina šie rodikliai: asmenų, užimtų ne visą darbo dieną, bet norinčių dirbti ir ieškančių darbo visai dienai bei savaitei, skaičius; sutrumpinto darbo laiko trukmė (tai nustatyto darbo laiko ir faktiškai dirbto laiko skirtumas; įmonių, kuriose darbuotojų užimtumas nevisiškas matomasis, dalis bendrajame įmonių skaičiuje; prarastų darbo dienų skaičius; dalinių bedarbių dalis bendrajame darbuotojų skaičiuje.

Pagal tarptautinius standartus nevisiškas matomasis užimtumas būdingas visiems samdomiesiems darbuotojams ir dirbantiems savo įmonėse. Jie dirba trumpesnę negu nustatyta darbo laiką ir ieško papildomo darbo, pasirengę tuoj pat pradėti dirbti. Taigi nevisiška matomąjį užimtumą galima nustatyti remiantis trim kriterijais: 1) darbo trukmė trumpesnė nei normalus darbo laikas, 2) tokia darbo trukmė darbuotojui yra priverstinė, 3) būtina aktyvi papildomo darbo paieška ir pasirengimas tuoj pat pradėti dirbti. Nevisišką matomąjį darbuotojų užimtumą apibūdina 2 rodikliai: a) nevisiškai užimtų darbuotojų skaičius, b) nevisiško matomojo užimtumo mastas, nustatomas pagal laiko vienetų (dienų, valandų) skaičių.

Nulinė (ne visa) darbo diena – sutrumpinta darbo diena įmonėje, kai darbuotojams mokamas atlyginimas už sutrumpintą darbo dieną, nors įmonė realiai ekonomiškai nefunkcionuoja arba beveik nefunkcionuoja, yra ties bankroto riba. Pirmaisiais metais po Vo-

kietijos susivienijimo ne visa darbo diena buvusioje VDR buvo laikomas “nulinis darbas”. Šios šalies faktiškai dirbantieji buvo bedarbiai, nors statistinėje apskaitoje jie priskiriami prie dirbančių ne visą darbo dieną. Dabartiniu metu taip yra ir Lietuvoje.

Nuolatiniai darbuotojai – asmenys, priimti į darbą nenurodant darbo sutartyje jos galiojimo termino. Tokie asmenys priimami nuolatiniam darbui ir įtraukiami į įmonės dirbančiųjų sąrašą. Tai įmonės darbuotojai, kurie daro didžiausią įtaką jos veiklai.

Nuolatiniai gyventojai – žmonės, gyvenantys tam tikroje teritorijoje neatsižvelgiant į tai, ar apskaitos momentu jie yra tame mieste arba kaime, kuriame nuolat gyvena. Tai viena iš pagrindinių gyventojų surašymų ir einamosios gyventojų apskaitos kategorijų. Pagal 1989 metų gyventojų surašymą prie nuolatinių gyventojų buvo priskirti asmenys, kurie atvyko į tam tikrą teritoriją mokytis arba dirbti ilgesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui. Kategorija nuolatiniai gyventojai vartojama įvertinant gyventojų ekonominį aktyvumą ir nustatant darbingo amžiaus gyventojų skaičių darbingo rinkoje.

Nuosavybė – žmonių tarpusavio santykiai tam tikrų objektų atžvilgiu, visada susiję su ekonomine nauda ir atsakomybe. Tai istoriškai susiformavę santykiai ekonominių gėrybių pasisavinimo ir naudojimo procese. Skiriamos šios nuosavybės formos:

- 1) asmeninė nuosavybė – asmeninio vartojimo reikmenų nuosavybė;
- 2) bendroji (visuomeninė) nuosavybė – nuosavybė, kuri priklauso visiems lygiomis teisėmis;
- 3) privati nuosavybė – nuosavybė, kuria disponuoja atskiri asmenys arba privačios firmos.

Nuosmukis – verslo ciklo fazė, kai mažėja BNP bei ekonominis ūkinių subjektų aktyvumas ir kainos smarkiai mažėja. Nuosmukį lemiantis atotrūkis (recesinis tarpsnis) yra BNP apimtis, kuria pušiausvyros BNP yra mažesnis už potencialųjį. Nuosmukio infliacija – situacija, kai ekonominis nuosmukis vyksta kartu su infliacija. Ji dar vadinama stagfliacija.

Nusidėvėjimas – ilgalaikio materialiojo turto vertės sumažėjimas, jos dalį sistemiškai perkeliant į produkcijos vertę.

Nusidėvėjimas (amortizacija) pagal mokestinę atskaitomybę – įmonės ilgalaikio materialiojo (nematerialiojo) turto nusidėvėjimas (amortizacija), apskaičiuotas pagal mokesčių įstatymų nustatytą tvarką. Šiuo rodikliu remiantis galima apskaičiuoti apmokestinamąjį pelną (apmokestinamąsias pajamas). Jis gali skirtis nuo nusidėvėjimo (amortizacijos), apskaičiuoto pagal finansinės atskaitomybės sudarymo principus, nurodant turto vertę įmonės balanse.

Nusidėvėjimas (pagal finansinę atskaitomybę) – ilgalaikio materialiojo įmonės turto nusidėvėjimas, įvertintas pagal priimtą finansinės atskaitomybės sistemą (nurodant turto vertę balanse). Jo dydis gali nesutapti su nusidėvėjimo suma, gauta skaičiuojant apmokestinamąsias pajamas (pelną), kuri nustatoma mokesčių įstatymų nustatyta tvarka.

Nusidėvėjimo skaičiavimo metodai, taikomi įvertinant ilgalaikio materialiojo įmonės turto nusidėvėjimą: 1) tiesiogiai proporcingas (tiesinis) metodas, 2) produkcijos metodas, 3) metų skaičiaus metodas, 4) dvigubasis (mažėjančios vertės) metodas. Pastarieji du metodai taikomi įvertinant greitesnį nusidėvėjimą. Jie netaikomi įvertinant pastarosios turto dalies, t. y. pastatų, statinių ir kt., nusidėvėjimą.

O

Obligacija – vertybinis popierius, kurio savininkas įsipareigoja periodiškai mokėti nustatyto dydžio palūkanas, o atėjus nustatytai datai – gražinti už obligacijas sumokėtus pinigus (išpirkti obligaciją). Obligacijas išleidžia valstybės bei municipalinės institucijos, bankai, bendrovės.

Okano dėsnis – empirinė priklausomybė, pagal kurią realiojo BNP 2-3 proc. pokytis siejamas su 1 proc. nedarbo pokyčiu priešinga kryptimi.

Oligopolija – rinkos struktūra, kurioje tėra keletas tarpusavyje konkuruojančių įmonių. Jų elgseną sąlygoja tarpusavio priklausomy-

bė. Pavyzdžiui, viena įmonė negali keisti savo prekių kainų, neatsižvelgdama į tai, ar kitos įmonės seks jos pavyzdžiu, ar ne. Šiai rinkos struktūrai būdinga: a) daug firmų ir daug pirkėjų, b) vienarūšės arba skirtingos prekės, c) sunkus įėjimas į rinką.

Oligopolininkai vengia kainų konkurencijos, nes kainų skirtumas lengvai išlyginamas, o produkcijos skirstymą sunkiau kartoti. Jie paprastai konkuruoja vienas su kitu, taikydami įvairią produkcijos skirstymo strategiją (reklamą, pardavimo skatinimą, naujų prekių gamybą), kadangi tai padeda išsaugoti ir padidina pelną. Skirstant produkciją, galima daugiau prekių parduoti esamomis kainomis, o papildomos išlaidos gali būti “perduodamos” vartotojams. Mėginant teikti pirmenybę vienai prekęs rūšiai, pasunkėja naujų firmų įėjimas į rinką.

Oligopolija yra pati aukščiausia monopolinės rinkos forma:

- produkcijos lygis pats žemiausias, žemesnis už išlaidų mažinimą,
- neveiklias firmas susilpnina nenoras konkuruoti kainomis,
- skirtumo konkurencija padidina tiekimo išlaidas,
- numatomos kainos, didesnės už mažiausias tiekimo išlaidas.

Be to, reikėtų atsižvelgti į masto poveikį pramonės šakos išlaidų bei kainų sumažinimui ir oligopolinės konkurencijos svarbą diegiant naujoves bei kuriant naujus produktus.

Oligopsonija – rinka, kurioje tėra tik keli pirkėjai. Tai tarpinė rinka tarp tobulos pirkėjų konkurencijos ir monopsonijos.

Opcionas – biržoje tai yra privilegija (išimtinė teisė), įgyjama sumokant tam tikrą mokestį; taip pat pasirinkimo galimybė vienai šaliai atlikti arba neatlikti finansinės ar prekybinės operacijos dabar arba kada nors ateityje pagal numatytas sąlygas; akcinės bendrovės darbuotojų privilegija įsigyti papildomų akcijų pagal nominalią jų vertę.

Opciono ypatybė yra ta, kad pirkėjas įsigyja ne prekę, o tik teisę įsigyti ją ateityje. Skiriamos dvi opcionų formos: sutartys prekę perkant ir sutartys prekę parduodant. Opciono turėtojas (pirkėjas) turi teisę pirkti prekę iš to asmens, su kuriuo pasirašė sutartį. Ši teisė galioja tam tikrą laikotarpį. Savo ruožtu opciono parda-

vėjas privalo parduoti šią prekę (vertybinius popierius), jeigu opciono turėtojas to pareikalaus.

Opciono reikšmė parduodant prekę yra ta, kad opciono turėtojas turi teisę parduoti prekę sutarta kaina ir numatytu laiku asmeniui, su kuriuo jis sudarė opciono sutartį. Savo ruožtu šis asmuo privalo pirkti šią prekę, jei opciono turėtojas to reikalauja.

Optimalus gyventojų skaičius – šalies gyventojų skaičius, kuriam esant sukuriama didžiausios nacionalinės pajamos vienam gyventojui. Optimalaus gyventojų skaičiaus koncepcija neišvengiamai suponuoja ekonomikos sampratą: ekonomika esant per dideliame gyventojų skaičiui ir ekonomika, kai gyventojų skaičius nepakankamas. Pirmuoju atveju darbuotojų prieaugis sumažina nacionalinio produkto kiekį vienam gyventojui, antruoju – gyventojų prieaugis tą kiekį padidina. Tai priklauso nuo gyventojų skaičiaus ir nacionalinio produkto augimo tempų santykio. Vienoms pasaulio šalims būdingos problemos, susijusios su per dideliu gyventojų skaičiumi, kitoms – problemos, susijusios su nepakankamu gyventojų skaičiumi. Tiek vienos, tiek kitos šalys vykdo atitinkamą demografinę politiką.

Optimalus pajamų paskirstymas – pajamų paskirstymas tarp individų, turinčių vienodą ribinį naudingumą, kai visiems tenka vienoda pajamų dalis.

Optimalus vartojimas – vartojimo reikmenų struktūra, užtikrinti optimalų vartojimą (atsižvelgiant į pajamas).

Optimizavimas – ekstremalių tikslo funkcijos reikšmių apskaičiavimas, naudojamas sprendinių priėmimo procese. Optimalusis sprendinys yra sprendinys, maksimizuojantis arba minimizuojantis tikslo funkciją, pvz., pelno maksimizavimas arba sąnaudų minimizavimas. Terminas *optimizavimas* taip pat vartojamas apibūdinant veiklą, kurios dėka nors sistema tampa geriausia (optimali).

Organizacinė struktūra – ekonominės sistemos vidinių ryšių, užtikrinančių efektyvų tos sistemos funkcionavimą, struktūra. Skiriamos vertikalios, horizontalios, linijinės, funkcinės, linijinės-funkcinės ir matricinės struktūros.

P

Pagyvėjimas – verslo ciklo fazė po krizės ar depresijos, kai gamyba pradeda augti. Atnaujinami nusidėvėję įrengimai, didėja užimtumas, pajamų ir vartojimo išlaidos. Pagerėja realizavimo ir pelno perspektyvos.

Pagrindiniai fondai – gamybos procese dalyvaujanti kapitalo dalis, kurios vertė į produkciją perkeliama palaipsniui. Pagrindiniai fondai dar vadinami pagrindiniu kapitalu.

Pagrindiniai kaštai – kaštai, nulemti gamybos apimties. Dar vadinami kintamaisiais kaštais.

Pajamos – darbo užmokesčio, dividendų, palūkanų ar kita forma asmenų, įmonių arba visuomenės gaunami pinigai. Pajamų rūšys:

- asmeninės pajamos – visuma pajamų, įskaitant transferines išmokas, kurias faktiškai gauna šeima prieš sumokėdama asmeninių pajamų mokesčių;
- bendrosios pajamos – pajamos, gautos sudauginus parduotų produktų skaičių ir jų kainą;
- disponuojamos pajamos – asmeninių pajamų, atskaičius mokesčius, dalis, liekanti individui vartoti arba taupyti;
- grynosios pajamos – pajamos, gautos iš bendrųjų pajamų atskaičius mokesčius;
- privilegiuotos pajamos – pajamos, neapmokestinamos pajamų mokesčių;
- nacionalinės pajamos – visų gamybos veiksmų pajamos, gaunamos darbo užmokesčio, palūkanų, pelno ir rentos formomis, apskaičiuojamos iš bendrojo nacionalinio produkto atskaičius amortizacinius atskaitymus bei mokesčius;
- nominaliosios pajamos – visos pajamos faktinėmis tam tikro laiko kainomis;
- realiosios pajamos – nominaliosios pajamos, pakoreguotos atsižvelgiant į infliaciją;

- ribinės pajamos – bendrųjų pajamų pasikeitimas pardavus papildomą prekę vienetą;
- vidutinės pajamos – pajamos už vieną produkto vienetą.

Pajamų ataskaita (apyskaita) – dokumentas, kuriame parodomos piniginės įplaukos (pajamos) ir kaštai, susiję su įmonės ūkine veikla tam tikru laikotarpiu (dažniausiai kalendoriniais metais).

Pajamų efektas – prekės paklausos kitimas, sukeltas vartotojo realiųjų pajamų kitimo, santykinėms prekių kainoms nepakitus. Pajamų-laisvalaikio efektas – rinkos situacija, kai, išaugus pajamoms iki tam tikro lygio, keičiasi vartojimo preferencijos ir laisvo laiko vertinimas. Paprastai didesnės pajamos leidžia individams turėti daugiau laisvo laiko.

Pajamų infliacija – infliacijos tipas, kurią lemia tam tikros grupės asmenų, dalyvaujančių ekonominiame procese, darbo užmokesčio padidėjimas, atitinkamai didinantis ir jų gaminamos produkcijos kainą. Pakilus prekių kainoms, sumažėja pajamų perkamoji galia, todėl kiti dirbantieji taip pat priversti siekti didesnio darbo užmokesčio, o tai savo ruožtu lems jų gaminamos produkcijos kainų kilimą ir kitų asmenų pajamų perkamosios galios sumažėjimą ir t. t.

Pajamų mokesčiai – mokesčiai, kuriais apmokestinamos gyventojų ir ekonominių subjektų pajamos. Paprastai pajamų mokestis būna progresyvinis. Valstybė pajamų mokesčiu apmokestina gyventojus, įmones ir kitas komerciniais pagrindais dirbančias organizacijas.

Pajamų palaikymas – socialinė-ekonominė politika, vykdoma siekiant sumažinti nedarbo didėjimo multiplikatyvų efektą. Didėjantis nedarbas sukelia tokią įvykių seką ekonomikoje: augant nedarbui, mažėja mokinio paklausa, o tai lemia prekių bei paslaugų paklausos sumažėjimą; mažinamos gamybos apimtys, todėl papildomai atleidžiami darbuotojai ir t. t. Viena iš pajamų palaikymo priemonių – nedarbo pašalpos, kurios padeda palaikyti laikinai nedarbančių asmenų mokiąją paklausą rinkoje, o tai savo ruožtu užkerta kelią didėjančiam ekonominiam nusikalstamumui.

Pajamų perskirstymas – vyriausybės priemonių visuma, kuria sie-

kiama tolygiau paskirstyti pajamas visuomenėje ir kiekvienam jos nariui garantuoti pragyvenimo lygio minimumą.

Pajamų politika – valstybės ekonominio reguliavimo tiesioginės priemonės, kuriomis siekiama reguliuoti visas pajamas, pvz., darbo užmokestį ir kt. Šia politika siekiama sumažinti infliaciją.

Pakaitalai (substitutai) - viena kitą pakeičiančios prekės. Naudojant vieną substitutą, mažėja kito naudingumas ir paklausa. Dvių pakaitalų paklausos kryžminis elastingumas paprastai yra teigiamas.

Pakankama konkurencija – monopolinės galios apribojimas, paliekant pakankamo dydžio įmones, kad būtų gaunama masto ekonomija. Pakankama konkurencija – praktinė tobulos konkurencijos, kuri realiai nepasiekiamo, alternatyva.

Pakilimas – verslo ciklo stadija, kada nacionalinio produkto apimtis yra didžiausia ir pasiekia potencialaus nacionalinio produkto lygį. Atsiranda įtampa darbo rinkoje, gali atsirasti deficito požymių ir medžiagų bei žaliavų rinkoje. Tolesnis gamybos augimas tampa nebeįmanomas be didesnių investicijų. Kadangi investavimas vyksta tam tikrą laiką, padidėjusi paklausa pirmiausiai sukelia produkcijos kainų didėjimą.

Paklausa – ekonominė kategorija, įvardijanti prekių ir paslaugų apimtį, kurią pirkėjai norėtų įsigyti. Paklausos dėsnis – hipotezė apie paklausos ir kainos ryšį, teigianti, kad dėl aukštesnės kainos paprastai sumažėja prekių kiekis, kurį vartotojai norėtų pirkti, kitoms sąlygoms esant lygioms. Paklausos elastingumas kainoms yra santykinis paklausos ir kainos pasikeitimas, rodantis, kaip pasikeis paklausa, kainoms išaugus arba sumažėjus vienu procentu. Paklausos elastingumas pajamoms – santykinis paklausos ir pajamų pasikeitimas, rodantis, kaip pasikeis paklausa, pajamoms pakitus vienu procentu. Paklausos infliacija parodo kainų augimą dėl paklausos pertekliaus. Paklausa riboja ekonominį augimą tada, kai pernelyg padidėjusi kaupimo norma riboja paklausą, kuri savo ruožtu mažina gamintojų galimybes realizuoti produkciją. Taigi paklausa yra pirkėjo poreikis išspręsti kurią nors problemą prekių ar paslaugų dėka. Šis poreikis pa-

grįstas pirkėjo mokes galimybėmis. Skiriama paklausa rinkoje, o pastaruoju metu – ir potenciali rinkos paklausa. Paklausos pobūdis ir apimtis lemia tai, kokį marketingo tipą pasirenka firma. Pagrindiniai paklausos kitimo veiksniai yra šie: pirkėjų piniginių pajamos, komplementarių (komplektinių) prekių arba substitutų kainos, vartotojų skonis arba preferencijos, pirkėjų skaičius rinkoje, numatomi rinkos pokyčiai. Paklausos kreivė yra prekių kiekiu, kurį pirkėjai nori ir gali pirkti, esant atitinkamai kainai, grafikas. Paprastai kainos atidedamos vertikaliajoje koordinatinių sistemos ašyje, o prekių kiekis – horizontalioje. Paklausos modelis – lentelė, kurioje pateikti tam tikros prekės, kurią pirkėjai norėtų įsigyti, esant alternatyvioms kainoms, kiekiai. Paklausos prisotinimas yra prekių ir paslaugų paklausos augimo sulėtėjimas arba visiškas paklausos nesikeitimas, didėjant pajamoms. Skirtingų paklausų prekių prisotinimas nevienodas. Švedų ekonomistas L. Tornkvistas visas prekes suskirstė į pirmojo būtinumo (fiziologiniams poreikiams tenkinti), antrojo būtinumo (socialiniams poreikiams tenkinti), prabangos prekes. Augant pajamoms, atsiranda galimybė pirkti antrojo būtinumo ir prabangos prekes. Pirmosioms dviem prekių grupėms būdingas paklausos prisotinimas.

Paklausos formos – 1) agreguota (visuminė) – individualių paklausų visuma, visuminės numatomos išlaidos šalies ūkyje per tam tikrą laikotarpį; 2) darbo paklausa – darbuotojai, kurie gali būti pasamdyti tam tikru momentu nekintant sąlygoms; 3) elastinga paklausa – paklausa, kurios elastingumo koeficientas yra didesnis už vienetą; 4) išvestinė – gamybos veiksnių paklausa, priklausanti nuo prekių, kurios gaunamos atsižvelgiant į tuos veiksnius, paklausos; 5) negatyvi paklausa – tokia situacija, kai visa rinka ar didelė jos dalis atmeta siūlomą prekę ar paslaugą; 6) perteklinė paklausa – kiekis, kuriuo paklausa didesnė už pasiūlą, esant tam tikrai rinkos kainai; 7) potenciali paklausa – situacija, kai daugelis pirkėjų pirktų prekę, kuri patenkintų atsiradusį poreikį, bet tokių prekių rinkoje dar nėra.

Palūkanos – pinigų suma, kuri mokama už naudojamą skolintais

pinigais. Tai atlyginimas kreditoriams už atsisakymą vartoti ir už prisiimtą riziką skolinant pinigus.

Palūkanos už valstybės ar savivaldybės kapitalo naudojimą – Lietuvos Respublikoje imamas mokestis, kurį moka valstybės ir savivaldybių įmonės nuo įregistruoto įmonės įstatinio kapitalo.

Palūkanų norma – skolinamojo kapitalo kaina; skolos dalis procentais, rodanti, kokia pinigų dalis, didesnė už pradinę skolos sumą, turi būti sumokėta. Yra skiriamos šios palūkanų normos: 1) grynoji – palūkanų norma, kuri būtų vyraujanti, jeigu rinka būtų pušiausvyros būsenoje, nebūtų rizikos, o visos paskolos būtų skirtos vien produktyvaus kapitalo investicijoms; 2) nominali – palūkanų norma, išreikšta tiriamųjų metų piniginiiais vienetais, neatsižvelgiant į infliaciją; 3) reali – palūkanų norma, išreikšta pinigais (nominali palūkanų norma, koreguota atsižvelgiant į kainų kitimą).

Panelinis tyrimas – specifinis apklausos metodas, kurio esmė ta, kad periodiškai (po nedidelės, kelių mėnesių pertraukos) apklausiama ta pati arba labai panaši žmonių (rinkos subjektų) grupė. Tai gali būti pirkėjai, darbdaviai, darbuotojai, bedarbiai ir kt.

Papildoma mokesčių našta – ekonomikos efektyvumo mažėjimas, atsirandantis dėl ūkių subjektų elgesio pasikeitimo, kurį lemia mokesčiai, pvz.: vartojimas sumažėja įvedus ar padidinus galiojantį mokestį; kai mokesčiai verčia gyventojus pakeisti savo elgseną (“iškreipia” jų pasirinkimus), tai ir yra papildoma mokesčių našta.

Papildoma poilsio pertrauka – darbo dienos (pamainos) metu skirtas laikas pailsėti, kurio trukmė įskaitoma į darbo laiką. Lietuvos Respublikos socialinės ir darbo apsaugos ministerijos parengtuose *Darbo dienos poilsio režimo bendruosiuose nuostatuose* teigiama, jog papildoma poilsio pertrauka gali būti:

- trumpa – 5 minučių pertrauka,
- vidutinės trukmės – 10 minučių pertrauka,
- ilga – 15 minučių pertrauka.

Papildomas darbas (užsiėmimas) – nuolatinį darbą turinčio darbuotojo papildomas darbas pagal kontraktą, darbas antraeilėse pareigose arba užsiėmimas individualia darbine veikla. Papildomu užsiėmimu dažniausiai siekiama padidinti pajamas.

Papildomos užimtumo garantijos (PUG) – Lietuvos Respublikos *bedarbių rėmimo įstatymo* tam tikroms gyventojų grupėms numatyti privalumai, naudojantis darbo biržos teikiamomis paslaugomis (įdarbinimas, profesinis mokymas, perkvalifikavimas ir pan.). Papildomos užimtumo garantijos taikomos darbo biržose užregistruotoms labiausiai socialiai remtinų piliečių grupėms – jos įdarbinamos ir pripažįstamos aktyviomis darbo rinkos politikos priemonėmis pirmiausiai. Lietuvos Respublikos *bedarbių rėmimo įstatymo* 8 straipsnyje išskirtos šios bedarbių grupės, kurioms taikomos PUG: jaunimas iki 18 metų amžiaus; moterys, auginančios vaikus iki 14 metų amžiaus, arba vieniši vyrai, auginantys tokius pat vaikus; riboto darbingumo asmenys, invalidai; asmenys, kuriems iki senatvės pensijos liko mažiau nei 5 metai; asmenys, grįžę iš įkalinimo vietų.

Pareto optimalumas – toks išteklių išdėstymas, kai nebegalima pagerinti nė vieno vartotojo padėties, nepabloginus bent vieno kito vartotojo padėties.

Parodomasis (prestižinis) vartojimas – vartojimas, kurio tikslas yra padaryti išpuodį aplinkiniams. Šį terminą pirmasis pradėjo vartoti JAV ekonomistas ir sociologas T. Veblenas (1857-1929).

Pasaulinė ūkio sistema – šalių nacionalinių ūkių kompleksų visuma, susijusi su kapitalu, prekių, darbo jėgos ir valiutinių išteklių tarptautiniu judėjimu. Nacionalinių ūkių tarpusavio bendradarbiavimo materialinis pagrindas yra tarptautinis darbo pasidalijimas.

Pasirengę darbo rinkai bedarbiai – bedarbiai, turintys pakankamai geras galimybes konkuruoti darbo rinkoje. Jiems priskiriami: 1) turintys paklausią vietos darbo rinkoje profesiją; 2) turintys paklausią vietos darbo rinkoje veiklos praktiką; 3) turintys ne ilgesnę kaip vienerių metų darbo pagal profesinį pasirengimą ar veiklos praktiką pertrauką

Pasiūla – prekių kiekio, kurį pardavėjai nori ir gali parduoti, ir kainos, už kurią ta prekė gali būti nupirkta, ryšys. Kiti veiksniai, tarp jų ir laikotarpio trukmė, laikomi nekintamais. Šis ryšys išreiškiamas matematine lygtimi, lentele arba grafiku (pasiūlos kreive).

Pasiūlos kitimas, kitaip nei pasiūlos apimties kitimas, kurį sukelia prekės kainos kitimas, vyksta neatsižvelgiant į tai, ar kaina kinta. Grafiškai tai vaizduojama taip: pasiūlos kreivė pasislenka (perkeliamą) į dešinę arba į kairę. Tą pasislinkimą sąlygoja veiksnių, kurie brėžiant pačią pasiūlos kreivę buvo laikomi pastoviais, pokyčiai. Pagrindiniai veiksniai yra šie: technologija, išteklių kainos arba gamybos veiksnių kaštai, kitų prekių kainos, pardavėjų rinkoje skaičius, pardavėjų prognozės apie galimus kainų pasikeitimus rinkoje. Pasiūlos elastingumas kainoms yra santykinis pasiūlos ir kainos pasikeitimas vienu procentu. Pasiūlos infliacija rodo kainų augimą dėl pasiūlos mažėjimo, kurį sukelia nederlius, katastrofos, krizės ir pan. Pasiūla riboja ekonominį augimą tada, kai nepakankama kaupimo norma riboja pasiūlos kreivės kilimą, kartu ribodama vartojimo augimą gamybos perspektyvoje. Pasiūlos dėsnis: prekių pasiūlos kiekis kinta paprastai kainai kintant. Prekės kainai didėjant pasiūlos kiekis didėja, o kainai mažėjant – mažėja.

Paslauga – kokia nors ekonominė veikla (draudimų, bankų, kirpyklų ir pan.), kuri tiesiogiai arba netiesiogiai padeda tenkinti žmonių poreikius; plačiąja prasme (kaip priimta marketinge) – tai prekių rūšis.

Paslaugų sritis – ekonomikos dalis, teikianti įvairias buitines ir ūkinės veiklos paslaugas (kirpyklos, turizmas, transportas, mažmeninė prekyba, bankai, draudimas ir pan.). Paslaugų sritis, iškase-
nų gavyba, žemės ūkis ir pramonė sudaro ekonomiką.

Paslėptasis darbo užmokestis – užmokestis paprastai aukštesnis negu darbo sutartyse numatytas, mokamas norint išlaikyti kvalifikuotus darbuotojus, kai nedarbo lygis yra žemas. Be to, tokiu būdu darbdavys ir darbuotojas siekia sumažinti valstybinio socialinio draudimo įmokas ir pajamų mokestį.

Paslėptasis nedarbas – viena iš nevisiško darbuotojų užimtumo formų. Jis paplitęs tose veiklos srityse, kur darbuotojų daugiau negu technologiniu ir organizaciniu požiūriu jų reikia, kad būtų pagamintas produktas arba suteikta paslauga. Dėl to neefektyviai panaudojama darbo jėga, mažėja darbo intensyvumas ir našumas.

Viena iš dažniausių pasitaikančių paslėptojo nedarbo rūšių yra biurokratinis valstybės valdymo aparatas.

Specifinę paslėptojo nedarbo atmainą sudaro žmonės, galintys ir norintys dirbti, tačiau nesiregistruojantys įdarbinimo tarnybose ir todėl nepatenkantys į bendrą bedarbių skaičių. Dažniausiai nesiregistruoja tie bedarbiai, kurie neturi teisės gauti bedarbio pašalpos arba kurių įsidarbinimo galimybės yra menkos.

Paslėptasis nedarbas buvo plačiai paplitęs socialistinėje, vadina- mojo visiško užimtumo ekonomikoje. Darbą, kurį sėkmingai ga- lėjo atlikti vienas žmogus, dažnai dirbdavo du ar trys darbuoto- jai. Rinkos ekonomikai tai nepriimtina ir šalintina, o dėl to atsiras daugiau bedarbių.

Pašalpos (transferiniai mokėjimai) – nacionalinių pajamų paskirs- tymo forma, siekiant garantuoti socialines garantijas (pensijas, draudimus dėl nedarbo, motinystę ir pan.).

Patentas – išskirtinė valstybės suteikta teisė išradėjui naudoti savo išradimą tam tikrą laikotarpį. Ši teisė gali būti parduota arba pa- skolinta kitam.

Paternalizmas – abstrakčiąja prasme valstybės kišimosi į individo pajamų naudojimą politika. Prisiimdama pareigą užtikrinti indi- vidui tam tikras paslaugas bei patarnavimus, valstybė priversta apmokestinti individo pajamas. Taip ji varžo individo asmeninių pajamų paskirstymo galimybę, primesdama savo valią.

Paveldėjimo mokestis – mokestis, kuriuo apmokestinamas paliki- mą gavęs asmuo. Dar vadinamas palikimo mokesčiu.

Pelnas – 1) sąvoka, paprastai vartojama skirtumui tarp pajamų ir išlaidų gamyboje nusakyti; 2) mikroekonomikoje – skirtumas tarp pajamų už parduotas prekes ir panaudotų išteklių vertės, apskaičiuotas kaip alternatyviniai kapitalo kaštai, toks pelnas vadinamas ekonominiu pelnu; 3) makroekonomikoje pelnui ne- priskiriamos palūkanos už skolintą kapitalą, bet priskiriamos pajamos už nuosavą kapitalą; pelnas makroekonomikoje yra eko- nominio pelno (kaip jis suprantamas mikroekonomikoje) ir nu- osavo kapitalo alternatyviųjų kaštų suma. Skiriamos šios pelno rūšys:

1. Bendrasis pelnas – pardavimo kainos ir buhalterinių kaštų skirtumas.
2. Ekonominis (grynasis) pelnas – bendrųjų pajamų ir ekonominių kaštų skirtumas arba pelnas, didesnis už normalųjį pelną.
3. Netikėtas pelnas – pelno padidėjimas dėl netikėto rinkos sąlygų pasikeitimo.
4. Nepaskirstytas (akumuliuotas) pelnas – bendrovės pelno dalis, kurios ji nepaskirsto savo akcininkams, o pasilieka sau (įmonei plėsti arba modernizuoti).
5. Normalusis pelnas – teorinis pelno, gaunamo tobulos konkurencijos sąlygomis, apibrėžimas. Jis būtinas, kad kiekvienas papildomas subjektas tęstų pasirinktos šakos verslą, kiekviškai apima implicitinius kaštus.
6. Nulinis pelnas – ekonominė situacija, kai produkto pardavimo kaina lygi vidutiniams kaštams.
7. Pelnas produkcijos vienetui – grynojo pelno ir produkcijos apimties santykis.
8. Ribinis pelnas – pelno pasikeitimas padidinus gamybos apimtį vienu vienetu.

Pelningumas – vienas įmonės turto, kapitalo, aktyvų, finansavimo šaltinių panaudojimo efektyvumo rodiklių. Paprastai skaičiuojami šie pelningumo ir su juo susiję rodikliai: 1) pardavimų pelningumas – pelno ir pardavimų apimties santykis, apibūdinantis veiklos rentabilumą; 2) vidutinė pelningumo norma – pelno, gauto ataskaitiniais metais, ir balansinės turto vertės, gautos atskaičiavus nusidėvėjimą (amortizaciją), santykis; 3) pelno ir nuosavo kapitalo santykis – rodiklis, apibūdinantis nuosavų finansavimo šaltinių panaudojimo efektyvumą; 4) pardavimų apimties ir apyvartinių lėšų (aktyvų) santykis – rodiklis, apibūdinantis apyvartinių lėšų cirkuliacijos efektyvumą; 5) pardavimų apimties ir ilgalaikio turto vertės, gautos atskaičiavus nusidėvėjimą (amortizaciją), santykis – rodiklis, apibūdinantis ilgalaikio turto panaudojimo efektyvumą; 6) ilgalaikio turto pelningumas – pelno ir ilgalaikio turto vertės, gautos atskaičiavus nusidėvėjimą (amortizaciją), santykis, apibūdinantis ilgalaikio turto panaudojimo efektyvumą;

7) parduotos produkcijos savikainos ir pardavimų apimties santykis – rodiklis, apibūdinantis produkcijos gamybos savikainą (jo didėjimas rodo pelningumo mažėjimą).

Pelno mokestis – mokestis, kuriuo apmokestinamas ūkio subjektų pelnas, gaunamas iš jų veiklos šalyje arba šalyje ir užsienyje (taikant teritoriškumo arba rezidentų principą).

Pelno (nuostolio) ataskaita – įmonės (juridinio asmens) finansinės atskaitomybės dokumentas, kuriame pateikiami duomenys apie įmonės veiklos finansinius rezultatus per atskaitinį laikotarpį. Jame nurodytos visos per atskaitinį laikotarpį uždirbtos pajamos bei sąnaudos pelnas prieš apmokestinimą, mokestis, grynasis pelnas (arba nuostolis).

Perkamoji galia – skirtingų laikotarpių piniginių sumų, reikalingų vienodam prekių kiekiui įsigyti, santykis. Dažnai terminu *perkamoji galia* apibūdinamas prekių ir paslaugų kiekis, kurį galima įsigyti už tam tikrą pinigų sumą. Perkamosios galios paritetetas yra valiutos kurso pokytis lyginamosios valiutos perkamosios galios kitimo atžvilgiu. Perkamosios galios rizika – rizikos rūšis, kurią lemia infliacija, keičianti pinigų perkamąją galią.

Perprodukcija – rinkos situacija, kai gamybos apimtys santykinai ilgą laikotarpį didesnės už paklausą. Paprastai dėl perprodukcijos staiga krinta kainos.

Perteklius – kiekis, kuriuo pasiūla didesnė už paklausą, esant tam tikrai rinkos kainai. Bendrasis perteklius – situacija, kada perteklinė pasiūla tampa įprastu reiškiniu. Biudžeto perteklius – teigiamas biudžeto balansas, kai vyriausybės pajamos didesnės už išlaidas.

Perteklinė darbo rinka – darbo rinka, kurioje gana ilgą laikotarpį yra aukštas nedarbo lygis ir darbo pasiūla gerokai didesnė už paklausą.

Pervargimas – organizmo būseną, kai dėl nuolatinės poilsio stokos kamuoja nuovargis, sukeliantis sveikatos sutrikimus ar ligą. Pervargimas gali būti avarijų, traumų priežastis.

Piliečių teisė įsidarbinti – teisė laisvai pasirinkti darbovietę, tiesiogiai kreipiantis į darbdavį arba nemokamai tarpininkaujant vals-

tybinėms įdarbinimo tarnyboms (darbo biržoms). Darbo sutartis tarp darbdavio ir ieškančiojo darbo sudaroma jiems tarpusavyje susitarus. Jos sudarymo tvarką ir sąlygas nustato įstatymas.

Piliečiai, besikreipiantys į darbo biržą kaip ieškantys darbo, turi teisę į informaciją apie laisvas darbo vietas bei darbo sąlygas, į nemokamą profesinį konsultavimą, mokymą ir perkvalifikavimą.

Pinigai – bet kokia visuotinai pripažinta mainų priemonė, kuri naudojama ir kaip apskaitos priemonė bei perkamosios galios sandėlis. Sąvoka *pinigai* gali būti vartojama šiomis reikšmėmis: 1) pinigai siaurąja prasme, (M1) – monetos, popieriniai pinigai ir visi čekiniai bei “iki pareikalavimo” depozitai, t. y. visi pinigai, naudojami einamiems sandėriams aptarnauti; 2) pinigai plačiąja prasme, (M2) – pinigai siaurąja prasme (M1) ir taupomieji bei santykinai nedideli terminuotieji indėliai, kurie nepatvirtinami čekiais; 3) dekretiniai pinigai – popieriniai pinigai, kurie niekuo nepadengti, bet yra teisėta mokėjimo priemonė; 4) gryniesi pinigai – popieriniai pinigai, monetos; 5) karštieji pinigai – pinigai, kuriuos stengiamasi kuo greičiau paversti materialinėmis gėrybėmis arba investuoti į kurią nors ekonomikos sferą; 6) popieriniai pinigai – valstybės patvirtinti dekretu ir leidžiami piniginiai ženklai.

Piniginės pajamos – subjekto per tam tikrą laikotarpį gaunamos pajamos, išreikštos einamąja piniginio vieneto verte. Sunku palyginti įvairių metų piniginės pajamas, nes nuolat kinta piniginio vieneto perkamoji galia. Lyginant piniginės pajamas įvairiose šalyse, būtina įvertinti valiutų kursų santykį ir skirtingą piniginių pajamų vartojimo struktūrą.

Pinigų cirkuliacija – pinigų judėjimas tarp ūkinės veikos sferų. Pinigų cirkuliacijos greitis – piniginio vieneto apyvartų skaičius per metus. Jis skaičiuojamas dviem būdais: 1) kaip pajamų cirkuliacijos greitis, nustatomas BNP dalijant iš pinigų kiekio cirkuliacijos proceso metu (sužinome, kiek kartų piniginis vienetas išleidžiamas baigtinėms prekėms pirkti); 2) kaip sandėrių greitis, nustatomas bendrąsias išlaidas bet kokioms prekėms apmokėti dalijant iš pinigų kiekio cirkuliacijos proceso metu.

Pinigų funkcijos: 1) cirkuliacijos arba mainų priemonės; 2) kaupimo priemonės; 3) apskaitos vienetas; 4) skolų padengimo arba atidėtų mokėjimų priemonė. Kartais skiriama ir daugiau pinigų funkcijų.

Pinigų girgždėjimas – posakis, apibūdinantis situaciją, kai esant fiksuotai palūkanų normai kreditų paklausa didesnė už jų pasiūlą.

Pinigų neutralumas – teorinė prielaida (doktrina), teigianti, kad nors pinigų masės pasikeitimas gali nulemti santykinius prekių ir paslaugų vartojimo struktūros pokyčius, tačiau per ilgą laiką tarp pinigų masės pokytis veikia visas kainas, o tai savo ruožtu palaipsniui atstato santykinės kainų proporcijas bei vartojimo struktūrą, adekvačią prieš tai buvusiai. Pinigų pasiūla veikia tik absoliutų kainų lygį, bet neveikia santykinų kainų, todėl neveikia nei išteklių alokacijos, nei pajamų paskirstymo.

Pinigų nuvertėjimas – nacionalinės valiutos perkamosios galios mažėjimas: laikui bėgant, už tą pačią pinigų sumą galima nupirkti mažiau prekių (paslaugų).

Pinigų pakaitalai – specialios priemonės, naudojamos kaip laikinas mainų priemonės pakaitalas, bet nenaudojamos kaip vertės kaupimo priemonė (kredito kortelės, kelionių čekiai).

Pinigų paklausa – poreikis laikyti turtą pinigų pavidalu, užuot laikius jį kaip palūkanas ar kitokias pajamas teikiančius aktyvus. Pagrindinis pinigų paklausos veiksnys yra būtinumas daryti sandėrius, t. y. pirkti prekes ir paslaugas, apmokant sąskaitas už jas. Pinigų paklausos kreivė – kreivė, nusakanti santykį tarp pinigų paklausos ir palūkanų normos. Kai palūkanų norma didėja, obligacijos ir kiti trumpalaikiai vertybiniai popieriai tampa vis labiau paklausūs, o tai sumažina pinigų paklausą.

Pinigų pasiūla – visi gryniesi pinigai, esantys apyvartoje, ir kai kurių bankų indėliai.

Pinigų perkamoji galia – prekių ir paslaugų apimtis, kurią galima nupirkti už piniginių vienetą. Pinigų perkamosios galios mažėjimas matuojamas kainų indekso augimu.

Pirkėjų rinka – rinka, kuriai būdingas pasiūlos perteklius. Pasiūlos perteklius gali būti tam tikro produkto, šakos arba visos ekono-

mikos atžvilgiu. Esant pasiūlos pertekliui, kainos mažėja, todėl pirkėjų poreikiai, pasirinkimas daro didelę įtaką gamintojams.

Pirminė darbo rinka – darbo rinka, kuriai būdingi šie požymiai:

1) užimtumo stabilumas ir saugumas; 2) santykinai aukštas ir vis augantis darbo užmokestis; 3) darbo proceso metu taikoma pažangi technologija; 4) galimybė tobulinti darbo procesą; 5) stiprios profsąjungos. Pirminė darbo jėga – šalies gyventojai, turintys reikiamą kvalifikaciją ir pakankamai sugebėjimų dirbti. Nedarbo lygis šioje darbo jėgos grupėje paprastai yra žemesnis.

Poreikis – esamos ir pageidaujamos situacijos neatitikimas ir noras šį neatitikimą pašalinti. Poreikių hierarchija – poreikių suskirstymas pagal jų svarbą vartotojui, pvz.: pirminiai (fiziologiniai) ir socialiniai žmogaus poreikiai. Poreikių sutapimas – situacija, kai kiekviena iš sandorio pusių nori tiksliai to, ką turi antroji.

Potencialioji darbo paklausa – aktyviai nepasireiškiantis darbo poreikis, kuris, susidarius tam tikroms sąlygoms, gali atsirasti ateityje. Dar vadinamas latentine paklausa.

Potencialioji darbo pasiūla – aktyviai nepasireiškianti darbo pasiūla, kuri, susidarius tam tikroms sąlygoms, gali atsirasti ateityje. Dar vadinama latentine pasiūla.

Požiūris į darbą – materialinių ir moralinių paskatų (stimulų) nulemia žmonių darbinės veikos motyvacija, objektyviai matoma iš darbo rezultatų, jo kiekio ir kokybės. Pažiūra į darbą – tai ne vien darbuotojo pasitenkinimas ar nepasitenkinimas savo darbu, bet ir realūs jo rezultatai.

Pragyvenimo lygis – prekių ir paslaugų kiekis, kurį vidutiniškai suvartoja vienas suaugęs asmuo. Tai vienas svarbiausių gerovės rodiklių. Pragyvenimo išlaidų koregavimas – nominalaus pajamų lygio reguliavimas, atsižvelgiant į infliacijos tempus.

Pranašumas – 1) absoliutus pranašumas – šalies gebėjimas gaminti prekę ar paslaugą pigiau negu kitos šalys; 2) lyginamasis pranašumas – šalies gebėjimas gaminti prekę ar paslaugą santykinai pigiau (su mažesniais alternatyviaisiais kaštais) negu kitose šalyse.

Prekė – mainams skirta gėrybė, rinkoje įvertinama ir parduodama ati-

tinkama (rinkos) kaina. Skiriamos šios prekių sąvokos: 1) galutinė prekė – prekės ir paslaugos, kurias įsigyja galutiniai vartotojai, nutraukdami prekės judėjimą rinkoje; 2) globojama prekė – prekė arba paslauga, kurią valstybė laiko ypač reikalinga, todėl jos gamybą arba vartojimą subsidijuoja bei reguliuoja; 3) ilgo vartojimo prekė – prekė, kuri naudojama pakankamai ilgą laiką; 4) individuali prekė – prekė ir paslauga, kurią įsigyja ir naudoja pavienis vartotojas; 5) investicinė prekė – prekė – kapitalas, skirtas ne tiesioginiam vartojimui, o gamybai; 6) komplektinės prekės – prekės, kurios paprastai vartojamos kartu; didėjant vienos tokios prekės kainai, mažėja ir kitos paklausa; 7) nepatraukioji (Gifeno) prekė – prekė, kurios paklausa mažėja, didėjant vartotojo pajamoms; 8) normalioji prekė – prekė, kurios paklausa auga, didėjant vartotojo pajamoms; 9) prekės pakaitalai – prekės ir paslaugos, kurios gali pakeisti viena kitą, tenkinti tą patį poreikį; didėjant vienos tokios prekės kainai, pakaitalo paklausa auga; 10) strateginė prekė – ypač svarbi prekė, kurios išvežimas iš vienu šalių į kitas draudžiamas arba ribojamas; 11) tarpinė prekė – prekė, perkama perparduoti arba kitai prekei gaminti; 12) visuomeninė (kolektyvinio vartojimo) prekė – prekės arba paslauga, kurios naudingumas ir pasiūla nemažėja, atsiradus papildomiems vartotojams; jos, teikdamos naudą bent vienam vartotojui, kartu neišvengiamai naudingos ir daugiau žmonių ar net visai visuomenei; jų negalima teikti vienam vartotojui, neteikiant ir kitiems; jų kaštai nepriklauso nuo vartotojų skaičiaus (pvz., gatvių apšvietimas).

Prekių birža – komercinė firma, funkcionuojanti kaip vienaarūšių prekių rinka. Skiriamos viešosios ir privačiosios biržos. Viešosiose biržose sandorių sudarymo teisę turi ir biržos nariai, ir kiti suinteresuoti asmenys. Privačiose biržose, kurios veikia kaip uždaros akcinės bendrovės, sandorių sudarymo teisę turi tik tos biržos nariai – brokeriai, prekybos agentai. Taip pat egzistuoja specializuotos bei universalios prekių biržos.

Prekybinė kortelė – kortelė, kurioje nurodyta atitinkama jos vertė. Kortelė įsigyjama (perkama) parduotuvėje, ji suteikia vartotojui teisę nusipirkti prekių kiekį, proporcingą kortelėje nurodytai sumai.

Prekybinis antkainis – skirtumas tarp didmeninės ir mažmeninės kainos, atitenkantis prekybos sferai kaip pelnas. Prekybinio antkainio infliacija yra kainų augimas, kurį lemia prekybinio priedo normos didinimas.

Prekyba – 1) didmeninė prekyba – vidaus prekybos dalis, apimanti prekių pardavimą didelėmis partijomis mažmeninės prekybos įmonėms arba gamybos priemonių įmonėms; 2) mažmeninė prekyba – veikla, susijusi su prekių pardavimu galutiniams vartotojams; 3) neregimoji prekyba – draudimas, turizmas, nuoma ir pan.; 4) užsienio prekyba – tarptautinė prekyba.

Prekybos agentas (dileris) – asmuo, investuojantis savo pinigus ir žinias į rizikingas biržos ar prekybines operacijas. Pasikeitus sąlygoms, jis tikisi gauti pelno.

Prekybos centro terminalas – prekybos centruose esantys įtaisai, įgalinantys pervesti pinigus iš pirkėjo sąskaitos į prekybos organizacijos sąskaitą.

Prekybos deficitas – ekonominė situacija, kada importas didesnis už eksportą.

Prekybos perteklius – ekonominė situacija, kai eksportas didesnis už importą.

Prekybos rūmai – tam tikro regiono verslininkų arba vietinių valdžios organų organizacija, skatinanti ūkinės veiklos plėtotę.

Premija – papildomi išmokėjimai dirbantiems, didesni už pagrindinį darbo užmokestį. Premijinės akcijos yra akcijos, kurias gauna akcininkai nemokamai. Dažnai nupirkus tam tikrą kiekį paprastųjų akcijų, duodama nemokamai viena privileijuota akcija. Premijinės palūkanos yra papildomos palūkanos, kurias gauna indėlininkai. Premijiniai – darbo užmokestis, didesni už tarifinį, kaip kompensacija už viršvalandžius, darbą atostogų metu, riziką, sunkias darbo sąlygas ir kt. Darbo laikas, už kurį mokami premijiniai, vadinamas premijiniu darbo laiku. Premijų-baudų kontraktas – tai kontraktas, kuriame vykdytojas, garantuodamas tam tikrą premiją, prižada, kad už kiekvieną uždelstą objekto atidavimo eksploatuoti dieną bus imami delspinigiai.

Prestižinė kaina – kaina, kuri paprastai yra didesnė už vidutinę rin-

kos kainą. Prestižinė kaina atsiranda dėl laisvosios konkurencijos principų pažeidimų arba sutikus tam tikrai vartotojų grupei pirkti pirkinius brangiose (prestižinėse) parduotuvėse.

Pridėtinė vertė – prekių ir paslaugų vertės padidėjimas kiekvienoje gamybos stadijoje; tai vertė, kurią gamintojas, prekybininkas, paslaugų teikėjas prideda prie žaliavų, medžiagų arba prie prekių (paslaugų), kurias jis įsigyja, kad sukurtų naują gaminį ar paslaugą, vertės.

Pridėtinės vertės mokestis (PVM) – vienas iš prekių ir paslaugų mokesčių; tai netiesioginis mokestis, kurio objektas yra prekių gamybos, atliekamų darbų ir teikiamų paslaugų proceso metu šalyje sukurta ir realizuota pridėtinė vertė ir importuojamos prekės; prekių kategorijai priskiriama daiktai, maisto prekės, numizmatinės paskirties pinigai, nekilnojamasis turtas (išskyrus žemę), visų rūšių energija (dujos, elektros ir šiluminė energija), vanduo; paslaugų kategorijai priskiriama teikiamos paslaugos (tarp jų – kanalizacijos ir kitos butų ūkio paslaugos) ir kita apmokama veikla, visų rūšių darbai.

Mokesčiui apskaičiuoti gali būti taikoma keletas metodų, tačiau daugumoje šalių taikomas netiesioginis apimties metodas, kada nereikia nustatyti pačios pridėtinės vertės. Apskaičiuojant į biudžetą reikiama mokėti PVM sumą, iš pardavimo PVM atimamas pirkimo PVM (t. y. PVM, sumokėtas už tiekėjų pateiktas prekes ir suteiktas paslaugas, įskaitant sumokėtą už importuotas materialines vertybes). Tačiau atimama tik ta pirkimo PVM dalis, kuri susijusi su apmokestinamų PVM prekių gamyba bei pardavimu ir su apmokestinamų PVM paslaugų teikimu. Mokesčio suma nepriklauso nuo to, kiek iki pardavimo galutiniam vartotojui buvo tarpinių prekių apmokestinimo etapų, nors PVM būdingas daugiapakopiškumas – prekė (paslauga) apmokestinama kiekvieno pirkimo-pardavimo sandorio metu, taip pat ir importuojant prekes. PVM tarifas nustatomas procentais nuo parduotų ir importuojamų prekių bei teikiamų paslaugų apmokestinamosios vertės. Šalyje gaminamų prekių ir teikiamų paslaugų apmokestinamąją vertę sudaro: 1) prekių ir paslaugų teikimo kaina; 2) pakavimo, trans-

portavimo, draudimo ir kitos į jas panašios išlaidos; 3) įmokos už įrenginių surinkimą; 4) įmokos už tarpininkavimą; 5) komisų, aukcionų mokesčiai; 6) prekių pirkimo arba pardavimo kreditan išlaidos; 7) įvairios į sąskaitas-faktūras neįrašytos nuolaidos (diskontai) bei priedai; 8) įvairūs su prekių pardavimu susiję mokesčiai (muitai, akcizai), išskyrus patį PVM; 9) aptarnavimo išlaidos arba kitos į prekių gamybos ar paslaugų teikimo kainą neįskaitytos sumos, kurias sumoka pirkėjai.

Mokesčio tarifas gali būti bendras visoms prekėms bei paslaugoms arba diferencinis – pagal atskiras prekių bei paslaugų grupes. Dažniau taikomas tik dviejų dydžių tarifas. Pavyzdžiui, Lietuvoje taikomas 18 proc. PVM visoms prekėms bei paslaugoms, išskyrus eksportuojamas, ir “0” proc. PVM – eksportuojamoms prekėms bei paslaugoms (taikant pastarąjį tarifą, grąžinamas (kompensuojamas) mokestis, sumokėtas įsigyjant žaliavas, prekes bei paslaugas).

Privatizacija – valstybinės ir kolektyvinės nuosavybės pertvarkymas į privatinę nuosavybę. Valstybės funkcijos yra perduodamos privačiam sektoriui. Privatizavimo šalininkai pabrėžia laisvos iniciatyvos ekonomikos privalumus prieš valstybės kontrolę. Jie teigia, kad firmos, paliktos rūpintis savimi konkurencinėje rinkoje, gali tinkamai skirstyti išteklius ir geriau tenkinti kintančius vartotojų poreikius nei valstybė. Todėl reikia skirti ūkio šakas, kurios gali būti laikomos natūraliomis monopolijomis, ir ūkio šakas, kurių sandara galėtų būti labiau suskaidyta. Pirmajai kategorijai priklauso tos ūkio šakos (dujų ir elektros tinklų, geležinkelio ir telefono tarnybų), kuriose masto poveikis toks didelis, kad tik monopolininkas gali neribotai padidinti pasiūlą. Oponentai teigia, kad rinktis privataus verslo monopoliją dėl monopolinio piktnaudžiavimo taip pat nėra patikima.

Privatinė nuosavybė – nuosavybė, kuria disponuoja atskiri asmenys bei privačios firmos.

Privilegiuotoji akcija – akcija, kurios dividendai išmokami pirmiau nei paprastosios akcijos dividendai. Privilegiuotoji dalyvavimo akcija – akcija, jos savininkui suteikianti teisę į papildomą pelną,

kuris lieka išmokėjus privilegijuotosios bei paprastosios akcijos dividendus.

Privilegijuotos pajamos – pajamos, neapmokestinamos pajamų mokestčiu, pvz., palūkanos, gautos iš municipaliteto obligacijų.

Produktas – 1) baigtinis produktas – prekės ir paslaugos, išsilygijamos asmeniniam vartojimui, investicijoms bei nuperkamos vyriausybei, t. y. produktai, kurie daugiau nėra kam nors parduodami; 2) bendrasis produktas – iš įvairių išteklių per tam tikrą laiką firmoje pagamintų prekių ar paslaugų verčių suma; 3) bendrasis nacionalinis produktas (BNP) – per tam tikrą laiką šalyje pagamintų visų baigtinių prekių ir paslaugų verčių suma; 4) BNP vienam gyventojui – BNP, padalytas iš gyventojų skaičiaus; 5) darbo imlus produktas – produktas, kuriam gaminti sunaudojama santykinai daug darbo ir santykinai mažai kitų išteklių; 6) grynasis nacionalinis produktas (GNP) – tam tikro laiko bendrojo nacionalinio produkto ir amortizacijos skirtumas; 7) nominalusis BNP – produkcijos ir paslaugų verčių suma faktinėmis kainomis; 8) potencialusis (galimas) BNP – prekių ir paslaugų gamybos apimtis, kurią galima pasiekti panaudojus visus gamybos veiksmus; 9) pusiausvyros BNP – visuomeninės gamybos lygis, atitinkantis laukiamą paklausą; 10) realusis BNP – prekių ir paslaugų verčių suma lyginamosiomis kainomis; 11) ribinis produktas – bendrojo produkto prieaugis, padidinus kintamuosius kaštus vienu vienetu (kitiems santykinai nekintant); 12) tarpinis produktas – visos prekės ir paslaugos, panaudotos kaip ištekliai gaminant kitus produktus arba teikiant paslaugas; 13) vidaus produktas – nacionalinėje sąskaitoje vartojamas terminas, apibūdinantis šalyje pagamintą produktą neatsižvelgiant į tai, kokiai šaliai faktiškai priklauso viena ar kita firma; 14) vidutinis produktas – bendrosios gamybos apimtys kintamųjų kaštų santykis.

Produkto diferenciacija – panašių, bet ne vienodų prekių gamyba ir pardavimas vienoje ūkio šakoje. Ji būdinga monopolinės konkurencijos rinkos struktūrai. Tai leidžia sumažinti konkurenciją ir padidinti kainas.

Produktyvumas – pagamintas produktas, tenkantis vienam išteklių

vienetui. Darbo produktyvumas vadinamas darbo našumu ir matuojamas produkcijos apimtimi per vieną darbo valandą.

Profesinė sąjunga – organizacija, atstovaujanti darbo jėgos ekonominiams interesams. Būna įvairių profesinių sąjungų: 1) vidinė bendrovės profesinė sąjunga, t. y. sąjunga, atstovaujanti kiekvienai darbo jėgos grupei vienoje darbovietėje (firmoje); šis sąjungos tipas paplitęs Japonijoje; 2) tam tikros profesijos darbuotojų sąjunga, atstovaujanti tam tikriems kvalifikuotiems darbininkams (elektrikams, santchnikams ir kitiems); 3) gamybininkų sąjunga, atstovaujanti visoms darbuotojų grupėms ūkio šakoje; 4) bendroji profesinė sąjunga, atstovaujanti daugeliui darbuotojų neatšizvelgiant į profesiją ar ūkio šaką. Šios profesinės sąjungos įprastos JAV ir Europoje dažnai kaip tam tikros profesijos darbuotojų ir gamybininkų profesinių sąjungų susijungimo rezultatas. Svarbiausias profesinės sąjungos uždavinys yra ginti ir tenkinti savo narių interesus derantis dėl darbo užmokesčio dydžio ir darbo sąlygų.

Profesija – atitinkamomis žiniomis, mokėjimais, gebėjimais ir įgūdžiais pagrįstos žmonių veiklos kombinacijos, teikiančios jiems materialinio apsirūpinimo ir aktyvaus išitraukimo į visuomeninį gyvenimą prielaidas. Techninė pažanga ir visuomeninis darbo pasidalijimas naikina vienas profesijas, gimdo naujas, todėl ir kinta darbuotojų profesinė-kvalifikacinė struktūra. Darbo pasidalijimas pagal profesiją yra specialybė.

Yra parengta tarptautinė standartinė profesijų klasifikacija. Pagal ją visos profesijos grupuojamos pagal keturis lygius į 10 pagrindinių grupių, kuriose hierarchine tvarka skirstomas į mažesnes grupes. Pagrindinis grupavimo kriterijus yra kvalifikacija, reikalinga tam tikroms funkcijoms arba pareigoms atlikti. Skiriami du kvalifikacijos aspektai: a) lygis, kurį apibūdina darbo apimtis ir sudėtingumas; pastarajam teikiama lemiamą reikšmę; b) specializacija, kurią apibūdina reikiamos žinios, naudojami įrengimai ir medžiagos, gaminamos prekės ir teikiamos paslaugos.

Profesinio išsilavinimo lygis – kvalifikacijos lygis, atitinkantis tam tikrą bendrojo išsilavinimo lygį (1 lygis – žemesnis už pagrindinį

išsilavinimą, 2 lygis – pagrindinis išsilavinimas, 3 lygis – vidurinis išsilavinimas, 4 lygis – aukštesnysis išsilavinimas, 5 lygis – aukštasis išsilavinimas).

Profesijų klasifikacija – realių ir specifinių žmonių veiklos kombinacijų (profesijų) sistemingas ir tikslingas grupavimas pagal tam tikrus požymius. Lietuvos profesijų kvalifikacija, panašiai kaip ir tarptautinės standartinės profesijų kvalifikacijos (ISCO), yra parengta atsižvelgiant į tipiškus žmonių veiklos uždavinių bei pareigų derinius ir jų atlikimui reikiamų kvalifikacijų sudėtingumą. Tikslas – statistinių duomenų rinkimo ir apdorojimo galimybė, profesinio konsultavimo bei profesijų pasirinkimo palengvinimas. Lietuvos profesijų kvalifikacijoje visos profesijos skirstomos į 8 pagrindines grupes. Praktinis profesijų klasifikavimas paremtas paprastu, integruotu, stabilium veiklos ir gebėjimų modeliu, kuris apibūdina asmens atliekamą darbą ir suteikia informacijos, pagal kurią asmuo priskiriamas tam tikrai profesinei grupei.

Profesijų klasifikatorius – pagal sistemą į atskiras grupes sugrupuotos visos profesijos įmonėje, ekonominėje veikloje ar šalyje.

Profesinis mokymas – mokymas, kurio tikslas – suteikti asmenims profesiją arba juos perkvalifikuoti. Profesinį mokymą sudaro: 1) pagrindinis profesinis mokymas – sudedamoji švietimo sistemos dalis, sudaranti sąlygas neturintiems profesinio išsilavinimo asmenims įgyti profesiją *Studijų ir mokymo registre* numatytais sąlygomis; 2) darbo rinkos profesinis mokymas, kaip bendrojo profesinio mokymo dalis, suteikianti galimybę *Valstybiniam mokymo programų registre* nustatytais sąlygomis įgyti profesines kvalifikacijas, kurios būtinos prisitaikant prie darbo rinkos poreikių.

Profesinis orientavimas – nuoseklus ir kryptingas jaunimo rengimas pagrįstam ir sąmoningam profesijos pasirinkimui bendrojo lavinimo, profesinio informavimo, konsultavimo ir kitomis formomis.

Prognozės – būsimų bendrų ekonomikos ir rinkos sąlygų numatymo sistema, kuria, priimdama sprendimus, remiasi vyriausybė ir ver-

slininkai. Norint įvertinti būsimas ekonomikos vystymosi sąlygas, galima taikyti įvairius prognozių metodus:

1. Apklausos techniką, naudojantis interviu ar paštu, nusiunčiant anketas ir apklausiant asmenis apie būsimus jų ketinimus. Ekspertai gali pateikti prognozių apie rinkos plėtrą ateityje scenarijus.
2. Eksperimentinius metodus, kuriuo taikant galima numatyti naujų gaminių paklausą, būsimus gamybinius pokyčius ir t. t.
3. Ekstrapoliacijos metodus, kai norint numatyti būsimus ekonomikos polinkius taikoma analizė, pagal kurią įvertinamos kintamosios eilutės ir rinkos ekonomikos dėsniai. Istorinės raidos polinkiai, būdingi praeičiai, gali kartotis ir ateityje.
4. “Barometro” prognozės, kurios padeda numatyti būsimąją ekonomikos kintamųjų vertę pagal dabartinę tam tikrų kintamųjų vertę. Kapitalo investicijų planai ar nauji statybos užmojai gali būti naudojami kaip barometrai.
5. Išteklių ir produkcijos apimties metodus, kai panaudojamos išteklių ir produkcijos apimties lentelės, rodančios santykius tarp ūkio šakų ir padedančios išanalizuoti tai, kokią įtaką paklausos sąlygų pokyčiai vienoje ūkio šakoje padarys paklausos ir pasiūlos sąlygoms kitoje šakoje.
6. Ekonometrijos metodus, numatančius būsimas ekonominių kintamųjų vertes, išstudijuojant kitus kintamuosius, kurie su jais susiję priežastiniais ryšiais. Sprendimai daromi nustatant nepriklausomus kintamuosius, veikiančius priklausomąjį kintamąjį, kurį reikia numatyti.

Bet kuri prognozės metodą taikant negalima gauti visiškai tikslių rezultatų ir prognozuojant visada reikia numatyti paklaidos ribas. Prognozuotojai turi spręsti, pasirinkdami prognozės modelį, ir įvertinti būsimas ekonomikos vystymosi sąlygas.

Protekcjonizmas – ekonominė politika, apsauganti konkrečią nacionalinio ūkio šaką nuo importinės produkcijos konkurencijos. Nors tokią apsaugą galima iš dalies pateisinti, vis dėlto protekcjonizmas, kaip svarbiausia nacionalinių interesų gynybos priemonė, apskritai nėra toleruotina.

Protekcjonistinės apsaugos reikėtų tam, kad trumpam laikui būtų palengvintas organizuotą nacionalinės ekonomikos pertvarkymas. Tačiau kyla pavojus, kad tokia apsauga gali tapti nuolatinė. Apsaugos priemonės dažniausiai galima geriau įgyvendinti kitais būdais: finansų ir pinigų politikos, valiutos kurso tikslinimo priemonėmis.

Protekcjonistinės apsaugos priemonės labiausiai pateisina besivystančios nacionalinės ekonomikos šakos. Apsauga gali būti efektyvi priemonė skatinti ūkio šaką, kuri gerai tinka šaliai, tačiau kuri negali sėkmingai vystytis, jeigu neapsaugoma nuo importo. Per tam tikrą laiką tinkamai apsaugota nacionalinė ekonomikos šaka gali tapti gyvybinga ir sėkmingai konkuruoti su kitomis šalimis. Tokia laikina nacionalinės ekonomikos šakų apsauga neprieštaruja rinkos ekonomikos principams. Tik laikinai suvienodinus konkurencines sąlygas, nacionalinės ekonomikos šaka gali pasiekti tokią raidos pakopą, kai ji gali efektyviai vystytis.

Be protekcjonistinės apsaugos, kai šalies tam tikros ūkio šakos saugomos nuo stipresnės kitų šalių konkurencijos, yra dar vadinamasis agresyvusis protekcjonizmas. Jo tikslas – maksimaliai skatinti eksportą, o taktika pagrįsta puolimu, konkurentų smukdymu, monopolinių kainų šalies viduje palaikymu, įsigalėjimu užsienio rinkose, naudojant bet kokias priemones. Plėtojantis regionų ekonominei integracijai atsirado vadinamasis kolektyvinis protekcjonizmas. Jis būdingas šalių grupuotėms, siekiančioms iširtvintinti naujose prekių rinkose, perdalyti esamas rinkas.

Protų nutekėjimas – viena iš aukštos kvalifikacijos darbo jėgos migracijos formų. Atsirado šio amžiaus viduryje dėl mokslo ir technikos revoliucijos bei kvalifikuotų specialistų emigracijos (daugiausia iš besivystančių šalių į išsivysčiusias). Ekonominis šio reiškinių pagrindas – nevienodas šalių socialinio, ekonominio, mokslinio – techninio išsivystymo lygis. Protų nutekėjimas dar labiau didina išsivystymo lygio tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių skirtumą.

Pusiausvyra – ekonomikos būklė, kai rinkos jėgos pusiausviros vie-

na kitai ir nėra kokių nors procesų keitimosi tendencijų. Konkurencinė pusiausvyra – tobulos konkurencijos rinkos paklausos ir pasiūlos apimčių atitikimas, kuriam esant prekės kaina lygi jos ribiniams kaštams ir ribiniam naudingumui. Vartotojo pusiausvyra – vartotojo pajamų paskirstymas prekių rinkiniui pirkti tokiu būdu, kad kiekvienas piniginis vienetas, išleistas kuriai nors prekei pirkti, garantuotų vienodą ribinį naudingumą.

Pusiausvyros BNP – toks BNP dydis, kuriam esant, numatoma bendra paklausa lygi numatomai bendrai pasiūlai.

Pusiausvyros nebuvimas – padėtis, kai nepasiekiamą pusiausvyra arba atsiradusi ji neišlaikoma. Jei yra bendras poreikis išlaikyti pusiausvyrą, sakoma, kad sistema yra pastovi, priešingu atveju – sistema laikoma nepastovi.

R

Racionalus gyventojų užimtumas – viena iš efektyvaus gyventojų užimtumo prielaidų. Užimtumo racionalumą lemia ekonominių, socialinių ir organizacinių–techninių sąlygų kompleksas. Pirmoji racionalaus užimtumo ekonominė prielaida yra visuomeniškai naudingas darbo pobūdis, kai darbas kuria visuomenei reikiamas materialines ir dvasines vertybes, kurias galima realizuoti. Ne mažiau svarbi vertybių ir paslaugų kokybė. Gamybos struktūra gali atitikti visuomenės poreikių struktūrą, tačiau jos gali netenkinti gaminių ir paslaugų kokybė.

Užimtumo racionalumą rodo ir darbo jėgos profesinė–kvalifikaicinė struktūra, kurią lemia darbo pasidalijimo ir technikos bei technologijos lygis. Darbo vietų struktūra taip pat turi būti racionali.

Socialinės racionalaus užimtumo sąlygos susijusios su darbuotojo asmenybės vystymusi, gyvenimo lygiu, poreikių tenkinimu, darbo jėgos atkūrimo kokybe.

Techninės–organizacinės racionalaus užimtumo sąlygos yra pažangios technikos ir technologijos panaudojimas, tobulas darbo

organizavimas, geros darbo sąlygos, patikima darbo apsauga, racionalus darbo ir poilsio režimas ir pan.

Visiškas ir racionalus užimtumas garantuoja jo efektyvumą.

Racionalių lūkesčių teorija – teorija, aiškinanti, jog žmonės supranta, kaip veikia ekonomika, ir sugeba mokytis iš klaidų. Būsimos ūkio raidos lūkesčiai yra racionalūs, jei jie nėra šališki turimos informacijos atžvilgiu. Jie gali būti adaptyviniai – jei žmonės suvokia ekonomikos ateitį būtent tokią pat, kaip praeityje, arba koreguojantys – jei žmonės suvokia praeityje darę ūkinių sprendimų klaidų. Teorijos šalininkai teigia, kad dėl lūkesčių racionalumo numatomos makroekonominės priemonės nedarys reikiamo poveikio realiajai BNP apimčiai ir nedarbo lygiui. Tačiau racionaliuju lūkesčių modelis labai tinkamas laisvosios konkurencijos rinkose.

Realioji palūkanų norma – palūkanų norma, išreikšta pastoviais piniginiiais vienetais. Ši norma yra nominali palūkanų norma, koreguota atsižvelgiant į pinigų perkamosios galios pokytį.

Realiosios pajamos – šeimų pajamos, paverstos prekėmis, kurias galima įsigyti už nominalias pajamas, pakoreguotas pagal kainų lygio pokytį. Realųjų pajamų dydį lemia realusis darbo užmokestis ir valstybės priemokos (specialiosios, tiesioginės, netiesioginės). Realųjį darbo užmokestį sudaro prekių ir paslaugų suma, kurią galima įsigyti už nominalų darbo užmokestį. Prie realųjų pajamų priskaičiuojamos taip pat pajamos, gaunamos palūkanų, pelno ir rentos pavidalu.

Regioninė darbo rinka – rinka, apimanti tam tikrą teritoriją. Šalies darbo rinkos regioninis pasiskirstymas dažniausiai sutampa su teritoriniais–administraciniais vienetais.

Regioninė politika – valstybės priemonių sistema, siekianti pašalinti esmines disproporcijas tarp atskirų šalies regionų ekonominio bei socialinio išsivystymo lygio (gamybos, nedarbo, pajamų vienam gyventojui lygio ir pan.). Regioninė politika įgyvendinama įvairiomis priemonėmis: finansinių paskatų suteikimas (investicijų subsidijos); mokesčių mažinimas arba laikinas įmonių, pasirengusių kurtis numatytuose ekonominės plėtros regionuose, atleidimas nuo jų; valstybės investicijos į ekonominės ir socialinės

infrastruktūros (transporto ir ryšių, švietimo ir sveikatos apsaugos tinklo ir pan.) plėtrą šiuose regionuose. Regioninės politikos tikslas – spartinti gamybos vystymą, didinti užimtumą atsilikuosiuose regionuose didinant investicijas, skatinant kurtis naujas firmas ir pramonės šakas. Regioninės politikos svarbi sudedamoji dalis – darbo rinkos politika.

Reguliavimas – kryptingas, veiksmingas procesas, kuriuo siekiama išsaugoti arba pakeisti bet kokį socialinį ir ekonominių reiškinį ekonominėmis, socialinėmis, organizacinėmis ir kitokiomis priemonėmis.

Reketas – šantažas, grasinimai, turto prievartavimas, norint gauti ne teisėtas pajamas. Reketas plačiai paplitęs tarp organizuotų nusikaltėlių.

Reklama – bet kokia forma ir bet kokiomis priemonėmis skelbiama informacija, kuria siekiama daryti poveikį reklamos vartotojų sprendimams, susijusiems su prekių ir paslaugų įsigijimu, ūkinė-komercine, finansine veikla ar darbo sutarčių sudarymu. Reklama yra viena iš pagrindinių produkcijos išskyrimo konkurencijos formų ir yra naudojama tam, kad būtume pirkėjai susipažintų su tos rūšies prekės išskirtiniais požymiais. Yra du požiūriai į tai, kokį poveikį rinkai daro reklama: tradicinė rinkos teorija pirmiausia pabrėžia reklamos poveikį (čia reklamos objektas yra tik etikečių pasikeitimas tarp konkurentų, esant nekintamai visuminei paklausai, ir jos tikslas – padidinti visuminės pasiūlos kainą ir kainas, kurias moka vartotojas); kito (priešingo) požiūrio šalininkai pabrėžia reklamos vaidmenį didinant paklausą ar garantuojant, kad firmų paklausa bus palaikoma tokio lygio, kuris leistų joms pasiekti didelės apimties gamybą. Šitaip reklama gali būti susijusi su rinka ir mažesnėmis kainomis.

Reklamos svarbą įrodo tokie pagrindiniai argumentai: 1) reklama teikia informaciją vartotojui apie naujoves rinkoje; 2) reklama palaiko šalies ryšių ir masinės informacijos priemonių sistemą; 3) reklama skatina prekių pokyčius, jų tobulinimą; 4) sėkmingos dėka reklamos įmonė gali išplėsti savo gamybą ir gauti gamybos masto efektą; 5) reklama skatina konkurenciją ir lemia naujos pro-

dukcijos įsisavinimą; 6) didindama paklausą bei vartotojiškas išlaidas, reklama didina gyventojų užimtumą ir skatina jų poreikius. Tačiau su tuo nenori sutikti reklamos oponentai. Pagrindiniai jų argumentai tokie:

1. Pagrindinis reklamos tikslas yra įtikinti žmones, o ne informuoti juos. Konkurencinė reklama neretai klaidina vartotojus ir dėl jos vartotojai gali patirti nuostolių.
2. Išlaidos reklamai yra negamybinės, neefektyvios, jos beveik nepadedą arba nieko nepadedą visuomenės gerovei; todėl reklama yra tokia sfera, kurioje beprasmiškai naudojami riboti ištekliai.
3. Dėl paklausos gali atsirasti nemažų neigiamų išorinių efektų. Pavyzdžiui, dėl reklamos daugiau vartojama tokių žalingų produktų, kaip tabakas, alkoholis. Reklama gali neigiamai paveikti masinės informacijos priemonių darbo kokybę, nes jos gali būti neobjektyvios tų įmonių atžvilgiu, kurios duoda daug reklamos užsakymų.
4. Kai kurioms reklamos formoms būdinga vadinamoji savineutralizacijos tendencija: viena reklama tarsi ištrina kitą reklamą.
5. Reklama skatina monopolijas, o ne aktyvią konkurenciją. Išsami, brangi reklama sudaro finansines kliūtis patekti į tos prekės rinką ir taip stiprina šakoje jau esančių įmonių turimą galią rinkoje.
6. Šalies ūkio nuosmukio negalima įveikti didinant reklamos išlaidas. Be to, šioms išlaidoms būdingas ciklinis pobūdis, t. y. jos svyruoja kartu su kitomis bendromis išlaidomis. O tai didina nedarbą esant ekonominiam nuosmukiui, nes tada mažėja reklamos išlaidos. Antra vertus, reklama gausina informaciją esant ekonominiam pakilimui, nes kartu su kitomis išlaidomis didėja ir reklamos išlaidos.

Renta – bet koks mokėjimas gamybos veiksniui, didesnis už jo alternatyviusius kaštus. Renta yra pajamos, nesusijusios su verslu ir reguliariai gaunamos rentininko procentų forma iš skolinamojo kapitalo, žemvaldžio – žemės rentos forma iš išnuomotų žemės sklypų. Yra skiriamos šios rentos rūšys: 1) ekonominė renta – už

gamybos veiksniais gaunamų pajamų dalis, didesnė už veiksmių alternatyviuosius kaštus; 2) žemės renta – žemės savininkų pajamos už jų žemės nuosavybę.

Rentabilumas – pelningumas, pajamų gausumas, gamybos išlaidų kompensacija, parodanti materialinių, darbo ir piniginių resursų panaudojimo efektyvumą. Rentabilumas apskaičiuojamas pagal gauto pelno dydį, lyginant su investicijomis į pagrindinius gamybinius fondus ir apyvartines lėšas.

Reprodukcija – nuolatinis gamybos proceso atnaujinimas. Skiriamos reprodukcijos rūšys: 1) išplėstinė – gamybos atnaujinimas didėjančiais mastais; 2) paprastoji – tokios pat apimties gamybos atnaujinimas.

Restrikcija – gamybos, realizavimo ar eksporto ribojimas, norint pakelti kainas, arba kredito ribojimas, norint padidinti palūkanų normą.

Revalvacija – oficialus nacionalinio piniginių vienetų vertės padidėjimas užsienio valiutų atžvilgiu.

Ribinė analizė – ekonominių rodiklių analizės būdas, orientuojantis į santykinius, o ne į absoliučius pokyčius, pvz., atliekant ribinę analizę buvo ne taip svarbu, kiek nacionalinių pajamų buvo skirta santaupoms, o tai kaip nustatyti santaupas atitinkančio nacionalinių pajamų vienetų dalį.

Ribinė darbo jėgos kaina – darbo užmokesčio pasikeitimas, darbo jėgos kaštams išaugus vienu vienetu.

Ribinė substitucijos norma – prekės vienetas, kuris gali būti pakeistas kitos prekės vienetu su sąlyga, kad vartotojas bus patenkintas ir jo nuomonė liks pastovi.

Ribinio našumo principas – principas, kuris teigia, kad konkurencinės gamybos veiksmių rinkos sąlygomis siekiančių didžiausio pelno, firmų paklausa didėja tol, kol papildomi jo įtraukimo į gamybą kaštai mažesni už veiksmių grąžą. Šiuo principu remiamasi parenkant optimalią gamybos veiksmių struktūrą.

Ribinis – kokio nors rodiklio pasikeitimo (apibūdinimas), kai jį lemiantis veiksnys pasikeičia vienu vienetu.

Ribinis naudingumas – papildomas naudingumas, kurį asmuo gau-

na iš vienos papildomos prekės ar paslaugos. Kuo daugiau žmonės turi maisto arba kitų gėrybių, tuo mažiau jie vertina papildomą vienetą. Kiekvieno papildomo vieneto teikiamas pasitenkinimas arba naudingumas yra vis mažesnis ir mažesnis. Taigi galima suformuluoti mažėjančio ribinio naudingumo dėsnį: prekės ir paslaugos ribinis naudingumas mažėja, kai daugiau tos prekės ar paslaugos vienetų suvartojama. Ribinio naudingumo nereikia paisyti su bendruoju, gaunamu iš visų suvartotų vienetų. Ribinis naudingumas gaunamas tik iš paskutinio suvartoto vieneto. Kaip tik šis skirtumas paaiškina vertės paradoksą: kodėl deimantų, kurie yra ne tokie reikalingi, kaina yra aukšta, o ypač naudingo vandens kaina yra žema. Žema vandens kaina reiškia jo ribinį naudingumą paskutiniajam vartotojui nupirktam vienetui. Tuo tarpu deimantų pardavimo kaina didelė todėl, kad jie reti ir brangiai atsieina jų gamyba. Deimantus perka tik tie žmonės, kurie jų labai geidžia ir kuriems deimantų ribinis naudingumas yra pakankamai didelis, o tai ir lemia aukštą jų kainą.

Ribinis pajamų produktas – ūmonės bendrųjų pajamų prieaugis, priskirtinas paskutiniam kintamojo gamybos veiksnio sąnaudų vienetui.

Ribinis polinkis vartoti – ta papildomai gautų disponuojamų pajamų dalis, kurią šeima arba visuomenė išleistų papildomam vartojimui (likutį skirdama taupyti). Ribinį polinkį vartoti galima nustatyti pagal vartojimo prieaugiui skirtų pajamų ir disponuojamų pajamų prieaugio santykį.

Ribinis produktas – produkto prieaugis, padidinus vieno iš gamybos veiksnių sąnaudas vienu vienetu, kitų išteklių sąnaudoms liekant pastovioms.

Ribinio produkto mažėjimo dėsnis: augant bendriesiems kaštams, ribinis produktas mažėja.

Ribinių kaštų kainodara – tokia prekių ir paslaugų kainų nustatymo tvarka, kai kainos prilyginamos ribiniams kaštams.

Ribota atsakomybė – įsipareigojimas išmokėti skolas tik esant toms lėšoms, kurios investuotos į konkrečią firmą ar bendrovę perkant akcijas. Kitu turtu ir pinigais akcininkas nėra skolingas bendro-

vei. Ribotos atsakomybės privilegiją suteikia akcininkams įstatymai, reguliuojantys ūkinę veiklą.

Rinka – prekių (įskaitant darbo jėgą, piniginius išteklius) mainų sistema, kurios funkcionavimas priklauso nuo pasiūlos ir paklausos santykio, esant gamintojų konkurencijai ir atitinkamai kainodaros sistemai.

Rinkos mechanizmas - paklausos bei pasiūlos sąveikos ir kainų sistema, lemianti tai, ką, kaip ir kam gaminti. Rinka skatina gamintojus gaminti tas prekes, kurių pageidauja vartotojai, įsigyti naudingų ir reikalingų žinių, įgūdžių, taip pat vartotojus skatina taupiai naudoti ribotus išteklius. Rinka suteikia ekonominę laisvę ir informaciją apie vienetines sąlygas. Netgi blogai veikianti rinka gali būti geresnė už kitas ekonomikos alternatyvas. Nors rinka yra efektyvi ir veiksminga, tačiau ji turi kai kurių esminių trūkumų: 1) rinkoje gamintojai reaguoja ne tiek į vartotojų poreikius, kiek į tų poreikių piniginę išraišką; 2) rinka visiškai nefunkcionuoja kai kuriose ekonomikos srityse; 3) laisvosios rinkos sistemoje kainos ne visada būna beasmenės, nepaveiktos atskirų asmenų; 4) vartotojų ir gamintojų privati veikla gali sukelti nepageidaujamus šalutinio poveikio efektus; jei nebūtų vyriausybinių apribojimų, tai gamintojai aplinką galėtų paversti atliekų krūva; 5) nereguliuojama privačios verslininkystės sistema gali būti pakankamai nestabili, infliacijos metu galimi staigūs nuosmukiai. Minėtus rinkos trūkumus dažnai kritikuoja tie, kurie siekia reformuoti rinką. Jeigu rinka nesuteikia pragyvenimo lėšų neturtingajam, tai tokią problemą turėtų spręsti privačios ir visuomeninės šalpos organizacijos. Jeigu monopolijos per daug veikia rinką, tai jų veiksmus reikėtų reglamentuoti. Todėl ir vyriausybei tenka svarbus vaidmuo ekonomikoje. Yra skiriamos šios rinkos sąvokos: 1) gamintojo (pardavėjo) rinka – rinka, kai gamintojai, pardavėjai gali pasirinkti, kokia tvarka parduoti prekes, kam parduoti, o kam ne, nes prekių trūksta; 2) juodoji – rinka, kurios neregamentuoja valstybės įstatymai; 3) konkurencinė – rinka, kurioje yra daug pirkėjų ir pardavėjų, prekiaujančių vienodais produktais; 4) pirkėjo (vartotojo) – rinka, kai prekių ar paslaugų pa-

siūla gerokai didesnė už paklausą; 5) potenciali – rinka, kuri nefunkcionuoja dėl to, kad nėra kokių nors būtinų sąlygų; 6) relevantinė – rinka, kurioje susiformuoja tikrieji konkurencijos ir monopolijos santykiai.

Rinkos konjunktūra – socialinės–ekonominės, prekybinės, organizacinės ir kitos prekių realizacijos sąlygos, susidariusios tam tikru laikotarpiu tam tikroje vietoje (regione). Rinkos būklė priklauso nuo daugelio veiksnių, iš kurių svarbiausi yra šie: vartotojų piniginės pajamos, prekių kainos, prekių resursų apimtis ir struktūra. Apibūdinant konkrečios rinkos konjunktūrą daugiausia dėmesio skiriama pasiūlos ir paklausos subalansavimo laipsniui. Konjunktūrą nagrinėjant numatomas sistemingas rinkos stebėjimas, tikrieji ir galimi pasiūlos nukrypimai. Atsižvelgiant į pasiūlos ir paklausos būklę skiriama palanki ir nepalanki konjunktūra.

Rinkos mechanizmas – sistema, kurią analizuojant kainos ir paklausos bei pasiūlos sąveika padeda išspręsti pagrindines ekonomines problemas.

Rinkos pusiausvyra – ekonomikos būklė, kai rinkos jėgos pusiausvyros viena kitai ir neatsiranda kurių nors procesų kitimo tendencijų. Ji pasiekama, kai prekių kiekis, kurį pirkėjai nori įsigyti, lygus kiekiui, kurį pardavėjas nori parduoti. Taigi rinkos pusiausvyra atsiranda esant tokiai kainai ir kiekiui, kai paklausos ir pasiūlos jėgos yra lygios. Esant šiai pusiausvyrai prekės kaina ir kiekis nekinta tol, kol nekinta jokie kiti veiksniai. Prekės perteklius rinkoje atsiranda tada, kai jos pardavėjų siūlomas prekės kiekis didesnis už jos pirkėjų pageidaujamą kiekį, kai prekės kaina didesnė už pusiausvyros kainą lygi. Vadina moji pusiausvyros kaina yra tada, kai pirkėjų pageidaujamas ir pardavėjų siūlomas prekės kiekis sutampa. Rinkos pusiausvyros taškas – tai tarsi ekonominis magnetas, kuris traukia į save prekės rinkos kainą ir neleidžia jai atitrūkti nuo pusiausvyros kainos lygio: gamintojai monopolistai nesuinteresuoti prekės kainos mažinti iki pusiausvyros lygio, o vartotojai monopolistai nesuinteresuoti jos kelti iki pusiausvyros lygio. Tokiomis sąly-

gomis rinkos pusiausvyra formuojasi lėtai ir gali sukelti neefektyvų gamybinių išteklių panaudojimą.

Rinkos struktūra – rinkos organizavimo charakteristikos, apibūdinančios pirkėjų skaičių, įmonių elgseną, jų dydį, įmonių informuotumą apie varžovų veiklą: įėjimo į rinką galimybes, produkto diferenciaciją.

Rizika – 1) galimas pavojus, gresianti žala bei nelaimė; 2) veikimas, tikintis sėkmės. Abi šios prasmės tinka ir kalbant apie ekonominę riziką. Apibūdinant šią riziką, reikia atkreipti dėmesį į: 1) netikrumą, neapibrėžtumą, kurie slypi pačioje rinkos ekonomikoje; 2) kaip į tai reaguoja rinkos dalyviai: ar linkę jie rizikuoti, pasitikti rinkoje slypinčią riziką ar vengia jos.

Apskritai verslininkai gali numatyti būsimus įvykius rinkoje tik su tam tikra tikimybe. Rinkoje galima arba laimėti, gauti pelną, arba pralaimėti. Žmonės nevienodai reaguoja į galimybę laimėti arba pralaimėti gamybinėje–komercinėje veikloje. Yra trys skirtingi požiūriai į ekonominę riziką: 1) adaptacija prie ekonominės rizikos, kai žmogus teikia pirmenybę rezultatui, o ne rizikingiems veiksniams; 2) teikiama pirmenybė ekonominei rizikai, kada žmogus pasirenka rizikingą variantą; 3) abejingumas rizikai, kada žmogui vis tiek, ką pasirinkti.

Be verslininkų rizikos verslas negali būti pakankamai efektyvus. Siekimas maksimalaus rezultato su minimaliomis sąnaudomis lemia rizikingus ūkinius verslininkų veiksmus. Kuo didesnė verslininkų konkurencija, tuo labiau jie imasi rizikingos veiklos. Ekonominė rizika yra specifinė rinkos dalyvių aktyvumo forma. Rizikingesnė veiksmai yra brangiau apmokami.

“Premija už riziką” yra pelno dalis, kurią gauna sėkmingai rizikuojantys rinkos dalyviai. Antra vertus, rinka baudžia neprotingą riziką, avantiūrizmą, visiškai atitrūkusį nuo ekonominio skaičiavimo. Tokie rinkos dalyviai turi didesnę tikimybę bankrutuoti. Rinka nelepina ir tų, kurie vengia priimti rizikingus sprendimus. Kartu rinkos mechanizmas numato, jog vengiantys rizikos gali bent dalį jos perduoti kitiems už tam tikrą mokestį. Šią funkciją atlieka vadinamoji spekuliacinė rinka.

S

Sąnaudos – bet koks išteklius, kurį verslo įmonė naudoja prekėms gaminti arba paslaugoms teikti (darbo jėga, medžiagos ir žaliavos, įrengimai, kapitalas, žemė ir t. t.). Sąnaudų efektyvumas yra galutinės produkcijos kiekis, gaunamas panaudojus vieną papildomą sąnaudų vienetą. Sąnaudų erdvė – geometrinė gamybos veiksnių tarpusavio priklausomybės interpretacija. Sąnaudų erdvei vaizduoti naudojamos izokvantos.

Sandoris CIF – sutarties forma, kai pardavėjas išsipareigoja padengti prekės transportavimo jūra draudimo išlaidas. Sudarius sutartį CIF, pardavėjas išmoka draudimo agentui draudimo mokestį, ne didesnį kaip minimalus draudimas (5 proc.), t. y. apdraudžia krovinį tik nuo atsitiktinės avarijos. Tokioje sutartyje naudojamos kainos paprastai vadinamos CIF kainomis.

Sandoris CIP – sutarties forma, naudojama visoms pervežimo rūšims ir jų kombinacijoms, kai pardavėjas išsipareigoja apmokėti prekės pervežimo išlaidas ir draudimą nuo galimo jos sugadinimo pervežant tą prekią į paskirtą vietą. Šioje sutartyje naudojamos kainos vadinamos CIF kainomis.

Sandoris CRF – sutarties forma, kai pardavėjas išsipareigoja apmokėti nuomą ir išlaidas, būtinas prekei nugabenti į paskirtą vietą. Šioje sutartyje naudojamos kainos paprastai vadinamos CRF kainomis.

Sandoris DAF – sutarties forma, dažniausiai naudojama geležinkelio ir automobilių pervežimams, taip pat kitoms pervežimo rūšims bei jų kombinacijoms, kai pardavėjas privalo pateikti prekę ir apmokėti pervežimo bei muito mokesčių išlaidas neprivažiaus šalies sienos. Šioje sutartyje naudojamos kainos vadinamos DAF kainomis.

Sandoris DCP – sutarties forma, naudojama visoms pervežimo rūšims ir jų kombinacijoms, kai pardavėjas išsipareigoja apmokėti prekės pervežimo į paskyrimo vietą išlaidas, o pirkėjo išsipareigojimus atlieka firma. Šioje sutartyje naudojamos kainos vadinamos kaina DCP.

Sandoris DDP – sutarties forma, naudojama visoms pervežimų rūšims, kai pardavėjui tenka visa atsakomybė už savalaikį prekę pristatymą į paskirtą vietą. Šioje sutartyje naudojamos kainos vadinamos DDP kainomis.

Sandoris EXW – sutarties forma, pagal kurią pardavėjas prisiima vienintelę pareigą – pateikti pirkėjui prekę, t. y. jis neatsako už prekęs transportavimą, draudimą iki vartojimo vietos ir t. t. Šioje sutartyje naudojamos kainos paprastai vadinamos EXW kainomis.

Sankcijos – priemonės, kurių imamasi, siekiant priversti kitą ekonominį subjektą pakeisti elgesį. Tai gali būti blokada, importą ribojančios priemonės ir t. t.

Santaupos – iš karto nesunaudota pajamų dalis, apskaičiuojama iš disponuojamųjų pajamų atėmus vartojimo išlaidas. Asmeninės santaupos – gyventojų grynųjų pajamų ir vartojimo išlaidų skirtumas. Nacionalinės santaupos – asmeninių, verslininkų ir vyriausybės santaupų suma. Priverstinės santaupos – situacija, kai šeimos nekontroliuoja savo pajamų, tampančių santaupomis, nors norėtų jas naudoti, arba kai mokesčiai naudojami investavimo projektams finansuoti.

Savikaina – įmonės (juridinio asmens) pardavimų ir atliktų paslaugų pajamų dalis, likusi atskaičiavus iš visų uždirbtų pajamų pajamas sunaudotas žaliavoms, komplektavimo gaminiams ir perparduoti skirtoms prekėms pirkti (atėmus gražinimus, diskontus, nu kainojimus ir visus mokesčius, susijusius su pirkiniais).

Sėjaus dėsnis – dėsnis, kuris teigia, kad pasiūla sukuria paklausą (nepaisant bendro kainų lygio). Jau produkciją gaminant išleidžiamas toks pajamų kiekis, kuris yra pakankamas norint nupirkti visą pagamintą produkciją. Taigi norint pasiekti nacionalinės gamybos visiško užimtumo lygį būtina padidinti bendrąją pasiūlą. Nors ekonomikos sistemą lemia pasiūla ir visos pajamos yra išleidžiamos, tačiau iš tiesų šiek tiek pajamų tampa santaupomis, mokesčiais ir pan. Todėl nėra tvirtos garantijos, kad visos šios pajamos bus įdedamos į gamybą. Taigi, kitaip nei pagal Sėjaus dėsnį, ekonomikos sistemą “tvarko” paklausa, ir bendrajai paklausai sumažėjus labai sumažėja nacionalinė gamyba. Sėjaus dėsnis

nis naudojamas norint paneigti ekonominės krizės kilimą dėl bendrosios prekių ir paslaugų perprodukcijos, taip pat norint įrodyti, kad šalies ūkis gyvuotų, jei būtų beveik visiškai užimtumas.

Skirtingieji mokėjimo atlygiai – skirtingų darbo užmokesčių mokėjimas įvairioms darbuotojų grupėms. Darbo užmokesčio diferenciacija kyla dėl trijų pagrindinių veiksnių:

- 1) profesinių įgūdžių, pasirengimo ir atsakomybės skirtumų (chirurgams mokama daugiau nei seselėms, mokytojams – daugiau nei darbininkams);
- 2) ūkio šakų augimo tempų ir našumo ūkio šakos viduje skirtumų (sparčiai besivystančios ūkio šakos geriau apmokamos nei smunkančios ar nenašios);
- 3) regioninių pajamų vienam gyventojui skirtumų (ekonomiškai klestinčiuose regionuose dažniausiai mokama daugiau nei atsilikusiuose).

Darbo užmokesčio diferenciacija skatina didesnę darbo jėgos pasiskirstymą tarp profesijų ir ūkio šakų bei aukštą našumo lygį, leidžia veiksmingiau panaudoti darbo išteklius. Antra vertus, kai kada darbo užmokesčio diferencijavimas prisideda ir prie ekonominio, ir prie socialinio savavaliavimo.

Skola – tam tikras pinigų kiekis, kurį asmuo ar kompanija yra skoliną kitam asmeniui ar kompanijai. Skolos atsiranda, kai skolinamasi prekei, paslaugai ar finansiniam kapitalui pirkti. Paskolų sutartis garantuoja skolų gražinimą ir palūkanas per paskolos turėjimo laiką. Skolos konsolidavimas – procesas, kurio metu vyriausybė ar firma paverčia trumpalaikes nustatytosios palūkanų normos skolas ilgalaikėmis skolomis. Skolos konsolidavimo firmos imasi, norėdamos kaip priemonės pagerinti savo trumpalaikį likvidumą. Skolų našta yra palūkanos, mokamos už paskolą, skolinantis asmenims, firmoms ir vyriausybėms.

Skurdas – šeimos arba asmens padėtis, kai turimų pajamų nepakanka normaliam gyvenimui. Absoliutus skurdas – padėtis, kai šeimos pajamos mažesnės už oficialią skurdo ribą. Santykinis skurdas – skurdas, kai jo riba prilyginama vidutinėms pajamoms.

Skurdo lygis – minimalaus pajamų dydžio nustatymas. Skurdo ri-

ba – oficialiai nustatytas pajamų dydis, būtinas siekiant skurdo išvengti.

Slaptoji kaina – prekės ar paslaugos sąlygiškai apskaičiuota kaina ar vertė, kai tokios kainos negalima tiksliai nustatyti dėl to, kad nėra rinkos arba dėl didelių kurios nors esančios rinkos nenormalumų. Santykinai apskaičiuoti kainą – kiek įmanoma geriau apskaičiuoti, kokia būtų ta kaina normalios rinkos sąlygomis. Gero vės ekonomikos teorija bando prilyginti produkto kainą jo ribinėms visuomeninėms išlaidoms. Produkto ribinės visuomeninės išlaidos yra visų su juo susijusių išlaidų suma.

Smukimas – ūkinės veikos ciklo fazė nuo aukščiausiojo pakilimo taško iki žemiausiojo krizės (depresijos) taško. Smukimas – tai ūkinio aktyvumo sulėtėjimas, besireiškiantis realiojo BNP augimo tempų lėtėjimu arba santykinu, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, jo sumažėjimu.

Socialiai labiausiai pažeidžiami gyventojai – papildomų užimtumo garantijų turintys bedarbiai. Plačiąja prasme – tai asmenys, negalintys pragyventi iš savo pajamų. Toks terminas vartojamas kalbant ne apie atskiras bedarbių kategorijas, bet apie visus kitus mažesnes pajamas turinčius asmenis (pvz., pensininkus, darbingo ir nedarbingo amžiaus invalidus ir pan.).

Socialinė nauda – teigiamas ūkinės veiklos subjekto poveikis visuomenei.

Socialinės garantijos netekus darbo – valstybės garantijos piliečiams, netekusiems darbo, pradadantiems darbinę veiklą arba po ilgesnės pertraukos grįžtantiems į darbo rinką ir negalintiems įsidarbinti. Jas nustato *Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymo* 6 straipsnis: nemokamos profesinio orientavimo ir konsultavimo paslaugos, informacija apie laisvas darbo vietas; nemokamos biržos paslaugos įsidarbinant; nemokamas profesinis mokymas netekus darbo; galimybė nedarbo atveju dirbti viešuosius darbus ir Užimtumo fondo remiamus darbus; bedarbio pašalpa.

Socialiniai (visuomeniniai) kaštai – ūkinės veiklos subjekto individualių kaštų ir jo išorinių kaštų suma.

Socialinio aprūpinimo pašalpos – išmokos, socialiniu pagrindu tei-

kiamos visuomenės nariams, turintiems mažai pajamų (bedarbiams, pensininkams, invalidams, nepilnomis šeimoms ir t. t.). Socialinio aprūpinimo pašalpos gali būti piniginių išmokų formos (pvz., bedarbio pašalpos, pensijos ir pan.) arba išmokų natūra formos (pvz., talonai drabužiams, maistui, nemokamas transportas ir pan.).

Socialinio draudimo įmokos – tikslinės paskirties lėšos, darbuotojų, darbdavių ir kitų gyventojų (tų, kurių pajamos nesusijusios su darbo santykiais) mokamos į valstybės ar privačius socialinio draudimo fondus; lėšos naudojamos socialinei gyventojų paramai.

Socialinis aprūpinimas – pajamų minimumo užtikrinimas šeimoms, kurių pajamos sumažėja ar visai jų netenkama dėl nedarbo, pensinio amžiaus, susirgus ar mirus pagrindiniam šeimos maitintojui.

Socializmas – 1) ekonominė sistema, kuriai esant, daiktiniai gamybos veiksniai (kapitalas, žemė) yra valstybės nuosavybė) 2) politinis mokymas, pabrėžiantis kolektyvinę gamybos priemonių nuosavybę ir skiriantis daug dėmesio valstybiniam ūkio valdymui su labai išplitusia visuomenine nuosavybe, nors ji leidžia ribotai reikštis rinkai. K. Marksas laikė socializmą privataus verslo sistemos pabaigos ir komunizmo pradžios laikotarpiu. Praktiškai socializmas, kurio esmė buvo panaikinti privačią nuosavybę ir apriboti pilietines laisves, nepasitvirtino ir žlugo daugelyje socialistinių šalių.

Specializacija – darbo pasidalijimo forma, kai asmuo ar firma sutelkia savo veiklą į vieną, palyginti siaurą sritį. Ūkio specializacija leidžia geriau panaudoti ribotus išteklius, efektyviau ir daugiau gaminti bei vartoti ekonominių gėrybių. Darbuotojo specializacija – siauresnė už specialybę žinių ir mokėjimų sritis.

Specialybė – tam tikra mokslo žinių ir praktinių įgūdžių visuma, kurią perima žmogus, rengdamasis konkrečios profesijos darbui, t. y. įgyja reikiamą kvalifikaciją. Giminingos specialybės sudaro vieną grupę – profesiją, pvz., į statybininko profesiją įeina mūrininko, tinkuotojo, dažytojo ir kitos specialybės.

Stagfliacija – gamybos sąstingis ir net mažėjimas kartu su neper-

traukiamu kainų augimu – infliacija bei sparčiais nedarbo augimo tempais. Stagfliacija gilina ekonominę krizę ir apsunkina išėjimą iš jos.

Stagnacija – ekonominė situacija, pasižyminti ilgai besitęsiančia depresija, sąstingiu gamyboje, prekyboje, investicijose, dideliu nedarbu.

Stagnacinis nedarbas – nedarbo rūšis, būdinga tiems darbingiems žmonėms, kurie, nepaisant didelių pastangų, ilgą laiką negali rasti darbo, o dėl to profesiniu požiūriu praranda kvalifikaciją ir bet kokią viltį, pagaliau ir norą įsidarbinti. Ši nedarbo atmaina socialiniu požiūriu labai pavojinga, kadangi sukuria socialinę aplinką, palankią veltėdžiavimui, nusikalstamumui, narkomanijai ir kitoms blogybėms plisti.

Streikas – darbuotojų kolektyvinis atsisakymas dirbti, kol darbdaviai arba vyriausybė nepatenkins jų keliamų reikalavimų. Tai kraštutinė darbo ginčų sprendimo priemonė.

Spekuliacija - nekilnojamojo arba finansinių aktyvų pirkimas arba pardavimas norint gauti pelno iš kapitalo prieaugio. Ekonominė prasme ji yra pelno motyvuota rinkos dalyvių reakcija į tikėtinus, bet neapibrėžtus rinkos pokyčius laiko požiūriu. Spekuliacija grindžiama prekės kainos skirtumu dabartinio ir būsimo laikotarpio rinkose. Jai būdinga didelė ekonominė rizika, nes nežinoma būsimo laikotarpio prekės kaina. Spekuliacija gali mažinti arba didinti prekės kainų skirtumus dabartinio ir būsimo laikotarpio rinkose. Pažymėtina, kad ne visoms prekių rinkoms vienodai taikytina spekuliacinė prekyba. Ji susijusi su tomis prekėmis, kurios tinka ilgam ir nebrangiam saugojimui.

Nežiūrint įprastinio neigiamo požiūrio į spekuliaciją, ji atlieka kai kurias socialiai naudingas funkcijas: pirma, spekuliacija perduoda informaciją apie ekonominės raidos tendencijas visai visuomenei ir tai skatina verslo mobilumą; antra, ji skatina mažinti vartojimą deficitinių ir savaime neatsinaujinančių gamtinių išteklių. Spekuliacijos poveikis verslo rizikai priklauso nuo jos taikomų metodų: 1) elementari spekuliacijos forma perkant prekę dabar, saugant ją ir parduodant vėliau; 2) išankstinė sutartis dėl bū-

simo prekės pirkimo–pardavimo; 3) vadinamasis opcionas arba opciono sutartis; pagal ją viena pusė gauna teisę pirkti prekę ateityje sutarties pasirašymo metu nustatyta kaina. Spekuliacija skatina įdėmiai sekti rinkos konjunkcijos pokyčius, greitai reaguoti į juos ir todėl palanki verslo mobilumui. Spekuliantas yra tarpininkas, perkantis ir perparduodantis prekes ar valstybinius popierius siekiant gauti pelno iš prekių ar vertybinių popierių kainų svyravimo. Pavyzdžiui, fondų biržoje spekuliantas gali veikti **buliaus** principu: tikėtis, kad kokios nors akcijos kursas kils, ir spekuliuoti, pirkdamas tą akciją esamomis kainomis ir perparduodamas ją didesne kaina po vienos ar dviejų savaitių. Spekuliantas gali veikti ir **meškos** principu – tikėtis, kad akcijos kursas kris, ir spekuliuoti parduodamas šias akcijas dabartine kaina ir tuojau pat gauna pelno, už kurį perka žemesne kaina tas akcijas, kurias pažadėjo pristatyti po vienos ar dviejų savaitių.

Stabilizavimo politika – ekonominių priemonių ir veiksmų visuma, skirta ekonomikos pusiausvyrai atkurti bei palaikyti infliacijos ar ekonominio nuosmukio laikotarpiu. Šia politika siekiama sumažinti BNP, užimtumo ir kainų lygio svyravimus, šiuos rodiklius stabilizuoti esant visiškam užimtumui.

Strateginiai sprendimai – kurie nors aukščiausio lygio sprendimai, lemiantys ilgalaikių perspektyvinių programų sudarymą. Tokius sprendimus sudaro pagrindinės vadybos funkcijos, o ne pasikartojantys operatyviniai sprendimai. Strateginiai sprendimai padeda nustatyti šalies, regiono, rajono, įmonės (firmos) stipriąsias ir silpnąsias vietas (pagal galimybes ir galimus pavojus) bei sudaryti veiksmų programas, kad būtų išnaudotos tos galybės ir išvengta galimų grėsmių.

Struktūrinis nedarbas – nedarbo rūšis, susijusi su staigiais gamybos struktūros pokyčiais (pasenusių, nuostolingų įmonių uždarymu, tam tikrų šakų produkcijos gamybos mažinimu, valdymo struktūrų tobulinimu, valdymo aparato mažinimu). Nauja struktūrinio nedarbo atmaina yra konversinis nedarbas, susijęs su kariuomenės ir dirbančiųjų karinės pramonės įmonėse mažinimu. Struktūrinis nedarbas dažnai įgyja regioninio nedarbo formą, bū-

dingą atskiroms teritorijoms. Tai darbo jėgos profesinės–kvalifacinės struktūros neatitikimo darbo vietų profesinei–kvalifikaicinei struktūrai rezultatas.

Subsidija – valstybės ekonominės (finansinės) pagalbos teikimas privačiam sektoriui arba kurios nors prekės (paslaugos) vartotojams. Paprastai valstybė, teikdama subsidijas, negauna ekvivalentinės kompensacijos. Subsidijos gali taip pat reikštis per tiesioginius ir netiesioginius mokesčius.

Subsidija teikiama: a) firmai, kad ji išlaikytų ar sumažintų savo produktų kainą, nemažindama gamybos apimtys ir atitinkamų produktų vartojimo; b) sunkioje finansinėje padėtyje atsidūrusioms firmoms ar pramonės šakoms, kurių išsaugojimas itin svarbus šalies ekonomikai. Subsidijos, kaip pajamų perskirstymo priemonė, skiriamos siekiant sumažinti produktų kainas (pvz., duonos, pieno), kurios sudaro didelę gyventojų su mažesnėmis pajamomis biudžeto dalį, arba yra priemonė tiesiogiai paremti pajamas.

Substitucijos efektas - situacija, kai keičiasi prekių paklausa, vienuoms prekėms santykinai nupigus, kitoms – santykinai pabrangus, o realioms pajamoms išlikus pastovioms. Substitucijos principo esmė: išteklių sąnaudų proporcijos kinta taip, kaip kinta jų santykinės kainos. Substitutas - prekė, kuri gali pakeisti kitą prekę, tenkinant poreikį.

Suinteresuotumas – vienas iš svarbiausių rinkos ekonomikos atributų, kai ekonominio subjekto principu grindžiamas sprendimas ūkinėje veikloje, siekiant asmeninės, kolektyvinės ar visuomeninės naudos. Skiriamas asmeninis, kolektyvinis ir visuomeninis suinteresuotumas.

Suokalbys – pardavėjų susitarimas dėl bendrų kainų arba dėl rinkos pasidalijimo. Paprastai draudžiamas valstybės antimonopolinių įstatymų. Suokalbys gali būti viešas arba slaptas, įformintas arba neįformintas.

Susijungimas, susiliejimas – dviejų ar daugiau firmų susijungimas į vieną ūkinį finansinį vienetą, perkant fizinį turtą arba akcijų kontrolinius paketus. Galima skirti tris didelius susivienijimų tipus:

- 1) **horizontalus** firmų, tiesioginių konkurenčių toje pačioje rinkoje, susivienijimas;
- 2) **vertikalus** firmų, susietų tiekėjo ir kliento santykiais, susivienijimas;
- 3) **mišrus** firmų, susietų tiekėjo ir kliento santykiais, susivienijimas.

Horizontalus susivienijimas leidžia firmoms sumažinti išlaidas ir racionaliau panaudoti išteklius. Suvienyta organizacija gali pasiekti aukštesnį techninį lygį ir gauti daugiau finansinių išteklių.

Vertikalus susivienijimas gali padidinti gamybos efektyvumą, o jos planavimą – detalesnį, ypač ten, kur gamybiniai procesai yra labai susiję. **Mišrus** susivienijimas gali vaisingai sujungti daugybę idėjų ir požiūrių ypač ten, kur išigyjančioji bendrovė gerai valdoma. Nors susivienijimas gali būti efektyvus ir pakelti vartotojų gerovę, jis taip pat gali padėti didinti monopolijos valdžią.

Š

Šešėlinė ekonomika – visuminės ūkinės veiklos dalis, kai įvykdyti sandoriai bei gaunamos pajamos nėra oficialiai įregistruojami ir dėl to nelaikomi bendrojo nacionalinio produkto dalimis.

T

Taikomoji ekonomika – ekonomikos sritis, kurdama ekonominius modelius besiremianti bendraisiais ekonomikos principais ir dėsniais, kurie naudojami priimant konkrečius ekonominius sprendimus.

Tarifas – mokėjimų už kokias nors prekes (paslaugas) įkainis. Dažniausiai pasitaikantys tarifai: transporto tarifai – už keleivių, krovinių, bagažo vežimą; ryšių tarifai – už naudojimąsi ryšių priemonėmis; komunaliniai tarifai – už naudojimąsi energija, dujomis, vandeniu ir kt.; maitų tarifai – mokesčiai už prekių įvežimą į

šalių ar išvežimą. Importo tarifų paskirtis – apsaugoti šalies pramonės šakas nuo užsienio konkurencijos ir surinkti pajamas valstybei. Yra dvi pagrindinės muitų tarifo formos: 1) pagal vertę apskaičiuojamas mokestis (imamas kaip nustatytas prekės vertės procentas); b) specialusis mokestis (imamas kaip nustatyta pinigų suma nuo materialaus prekės vieneto).

Tarifinė sistema – visuma normatyvų, pagal kuriuos diferencijuojamas darbuotojų (darbininkų ir tarnautojų) darbo užmokestis, atsižvelgiant į darbo sudėtingumą, jo sąlygas, reikšmę šalies ūkiui.

Tarpininkas – fizinis ar juridinis asmuo, veikiantis tarpininkavimo sutarties su pardavėju ar su pirkėju pagrindu, reklamuojant ar parduodant prekes savo arba kito asmens vardu, teikiant įvairias paslaugas.

Tarpininkavimas įdarbinant – viena iš svarbiausių darbo biržos funkcijų, tarpininkavimo formų, t. y. darbo vietos suradimas darbo ieškančiam piliečiui.

Tarpinis produktas – visos prekės ir paslaugos, atliekančios sąnaudų funkciją gaminant kitus produktus arba teikiant paslaugas, pavyzdžiui, plienas yra tarpinė prekė, iš kurios galima gaminti daugybę įvairių prekių. Tarpiniai produktai nėra laikomi BNP dalimi, nes į jį įeina galutinės prekės ir paslaugos.

Tarpšakinis balansas – balansas, rodantis gėrybių perėjimą iš vienos ūkio šakos į kitą, t. y. tarpšakinius prekių mainus. Jis rodo, koks kiekvienoje šakoje pagamintos produkcijos kiekis suvartojamas kitose šakose kaip tarpinis produktas (žaliavos, medžiagos, pusgaminiai) ir kiek kiekvienos šakos produkcijos patenka į galutinės ekonomikos rinkas.

Tarptautinė darbo organizacija (TDO) – Speciali Jungtinių Tautų (JT) agentūra, kurios tikslas – prisidėti prie gyvenimo lygio ir darbo sąlygų gerinimo visame pasaulyje, prie socialinio teisingumo, kaip taikos pasaulyje garanto. TDO įkurta 1919 metais, patvirtinta Versalio sutartimi, o JT organu tapo 1946 metais.

TDO veikia įvairiais aspektais susijusi su įvairiomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis, turinčiomis įtakos užimtumui pasaulyje. Ji remia šalių nacionalinę užimtumo politiką, teikia techninę

pagalbą darbuotojų profesiniam rengimui, skatina tarptautinį bendradarbiavimą šioje srityje. TDO narė yra ir Lietuva.

Tarptautinė ekonomika – ekonomikos sritis, nagrinėjanti atskirų šalių ekonomikų tarpusavio santykius, traktuodama kiekvieną šalį kaip atskirą ekonominį vienetą.

Tarptautinis valiutos fondas – tarptautinis fondas, įkurtas 1944 metais per 44 šalių finansinę konferenciją Breton Vude (JAV), pradėjęs veikti 1946 m. Ši fondą sudaro jo narių valiutų įnašai. Jo pagrindinės funkcijos yra skatinti tarptautinį bendradarbiavimą pinigų sferoje, stabilizuoti valiutų kursus, lengvinti nacionalinių valiutų mainus ir plėtoti daugiašalę mokėjimų sistemą. Tarptautinis valiutos fondas padeda tiems savo nariams, kurie laikinai susiduria su mokėjimų balanso deficitu – teikia paskolas konvertuojama valiuta mainais už tų šalių nacionalinę valiutą, kurią šalis po 3-5 metų turi išpirkti. Viena iš šios pagalbos sąlygų yra susitarimas naudotis fondo specialistų konsultacijomis bei rekomendacijomis.

Taupymo funkcija – asmeninio taupymo apimties ir disponuojamų pajamų santykis. Taupymas yra asmeninių disponuojamų (grynųjų) pajamų ir vartojimo išlaidų skirtumas. Taupymo paradoksas – dėsningumas, pagal kurį padidėjęs taupymas gali sukelti efektą, priešingą taupymo intencijoms: dėl didesnio taupymo sumažėjusios namų ūkio išlaidos, skirtos vartojimui, sukels gamybos apimties sumažėjimą, kuris savo ruožtu nulems pajamų mažėjimą, ir dėl to namų ūkiai atsidurs prastesnėje padėtyje, negu ėmę taupyti arba suintensyvinę taupymą. Šitaip neatsitiks, jei yra efektyvūs kanalai, kuriais padidėjęs taupomas lėšos nukreipiamos investicijoms didinti.

Technologinis nedarbas – nedarbo rūšis, susijusi su naujos kartos technikos ir technologijos diegimu (gamybos ir darbo procesu automatizavimu, kompiuterizavimu). Dėl to dalis darbuotojų tampa nereikalingi, kitiems būtina persikvalifikuoti. Jis būdingas visoms išsivysčiusioms rinkos ekonomikos šalims, o ypač toms, kuriose sparčiau mokslas ir technika pažangą lydi didelės užimtųjų pajamos (darbo užmokestis). Tokioms sąlygoms esant darbdar-

viams naudingiau brangią darbo jėgą pakeisti naujausia technika, panaudoti naujausias technologijas.

Tobula konkurencija – rinkos struktūros tipas, kuriam būdingas didelis pirkėjų ir pardavėjų skaičius, prekiaujama homogeniniais produktais, nėra pirkėjų arba pardavėjų diskriminavimo, kliūčių plisti informacijai apie kainų ir prekių skaičiaus kitimą ir įeiti į šaką bei išeiti iš jos. Tačiau tobulos konkurencijos rinkai būdingi ir trūkumai. Pagrindiniai trūkumai tokie: 1) pajamų paskirstymo nelygybė, atsirandanti dėl to, kad žmonės skiriasi išsilavinimu, žiniomis, ūkiniu aktyvumu, verslumu, ekonominės rizikos laipsniu; 2) vadinamųjų pašalinių ūkinės veiklos efektų bei jų sąlygotų kaštų nevaldymas; 3) vadinamųjų visuomeninių gėrybių gamybos neskatinimas; 4) tobulos konkurencijos mechanizmas nesukuria būtinų stimulų riboti gamybą, pardavimą bei vartojimą socialiai nepageidautinų bei žalingų produkcijų rūšių; 5) kai kuriais atžvilgiais tobula konkurencija nepalanki produkcijos vienetui kaštų mažinimui; nors konkurencinės įmonės suinteresuotos gaminti pigiau, tačiau dėl didelio smulkių gamintojų skaičiaus sunku gauti ekonomiją dėl verslo masto atskiroje įmonėje; 6) smulkios tobulos konkurencijos įmonės nepajėgios užtikrinti sparčios technikos pažangos, perimti ir taikyti pažangią gamybos technologiją; 7) tobula konkurencija nepalanki gaminamų bei parduodamų prekių įvairovei ir tai riboja vartotojų pasirinkimą rinkoje, nes produktas yra standartizuotas ir nediferencijuotas.

Transnacionalinės korporacijos – naujo tipo tarptautinės monopolijos, kurios ne tik perka už šalies ribų didelę dalį gamybos priemonių ar realizuoja ten prekes, bet ir vykdo dalį gamybos. Šios korporacijos superka užsienyje veikiančias įmones ar stato ten naujas gamyklas, atidaro prekybos ar kredito filialus, samdo darbo jėgą, tarnautojus, dalį vadovaujančio personalo, išigyja ten žaliavos, pusfabrikačių, dalį įrengimų, organizuoja gamybą, realizaciją ir porealizacinį pirkėjų aptarnavimą. Visa kapitalo apyvarta išeina už nacionalinių ribų ir įgyja tarptautinį mastą.

Trestas – monopolinis susivienijimas, kuriame gamybos priemonės sujungiamos į vieną stambų gamybos kompleksą. Įmonės, suda-

rančios trestą, pavaldžios pagrindinei kompanijai, o verslininkai praranda ūkinį ir finansinį savarankiškumą, tampa pajininkais arba naujos įmonės akcininkais. Treste nėra užbaigto kapitalo centralizacijos proceso: bendras pelnas paskirstomas atsižvelgiant į dalinį įmonių dalyvavimą.

Turtas – 1) šeimai priklausanti žemė, gamybiniai pastatai ir įrenginiai, gyvenamasis namas, ilgo vartojimo reikmenys bei finansiniai aktyvai (pinigai, taupomieji indėliai, akcijos, obligacijos, draudimo polisai); 2) likvidinių ir nelikvidinių vertybių suma, kuria disponuoja ekonominis subjektas.

Turto mokestis – mokestis, imamas nuo privataus asmens turto, kai tas turtas perduodamas šio turto paveldėtojams. Turto mokesčiai kaip dalis vyriausybės pajamų skirstymo politikos gali būti panaudojami turtui visuomenėje perskirstyti. Turto pelningumo mokestis yra mokestis už pelną pardavus turtą brangiau negu buvo mokėta perkant. Kadangi mokestis už pelną, gaunamą iš turto, apskaičiuojamas pagal nominalųjį pelną iš turto, kompanijos gali būti per daug apmokestinamos tais atvejais, kai vyksta greita infliacija.

U

Ūkinė bendrija – verslo organizavimo forma, esant dviems arba daugiau savininkams, kurių kiekvienas visu savo turtu yra atsakingas už firmos išpareigojimus. Ūkinės bendrijos skirstomos į tikrąsias ir komanditines arba pasitikėjimo bendrijas. Tikroji ūkinė bendrija yra neribotos turtinės atsakomybės įmonė, įsteigta sujungus kelių asmenų turtą į bendrą dalinę nuosavybę verslui organizuoti. Fiziniai asmenys patys dalyvauja firmos valdyme ir atsakingi ne tik įdėtu kapitalu, bet ir visu turtu. Ūkinė bendrija paremta visišku jos narių tarpusavio pasitikėjimu. Visi jos nariai turi teisę atstovauti bendrijai sudarant sandėrius. Komanditinė ūkinė bendrija yra dviejų ir daugiau asmenų (tikrųjų narių ir narių komanditorių) susivienijimas. Už komanditinės ūkinės bendrijos

įsipareigojimus jos tikrieji nariai atsako visu savo turtu, o komanditoriai – tik savo turtiniu įnašu į ūkinę bendriją. Tokios įmonės vardu sandėrius gali sudaryti tik jos tikrieji nariai. Ūkinių bendrijų pranašumai lyginant su kitomis verslo organizavimo formomis: 1) lengvas jų organizavimas; 2) galima aukštesnė valdymo organizacija; 3) didesnis piniginis kapitalas ir mažesnė rizika bankininkams. Tačiau ūkinės bendrijos dažnai negali įveikti individualių įmonių trūkumo. Be to, jos turi ir savų trūkumų: 1) valdymas gali būti neoperatyvus ir nepakankamai efektyvus; 2) finansinių išteklių gali neužtekti tam, kad būtų plečiama pelninga gamyba ir gauta didesnė ekonomija dėl gamybos masto įmonėje; 3) nevienodas atskirų bendrijos narių verslumas ir jo efektyvumas, dėl to kyla konfliktai bendrijos viduje. Dėl minėtų trūkumų ūkinės bendrijos neatlieka didelio vaidmens organizuojant dabartinį verslą.

Ūkininkas – asmuo, kuris turi savo ūkį ir jam vadovauja, disponuoja žeme, technika ir kitais ištekliais, prisiimdamas visą su tuo susijusią riziką. Rinkos ekonomikos šalyse ši sąvoka siejama su ūkininko statusu, kurį rodo ūkininkaujančių asmenų registravimas vietos savivaldos organuose, jų kvalifikacinis lygis, žemės sklypo dydis, žemės nuosavybė, socialinio draudimo ir žemės mokesčių mokėjimas, pagamintų produktų pardavimas rinkoje. Žemės nuosavybė toli gražu nėra reikšmingiausias ūkininko bruožas, nes dirbti žemės ūkyje gali ir žemės nuomininkai. Ūkininko statusas apibūdina teisinį šios sąvokos aspektą. Ekonomikoje ūkininko sąvoka siejama su darbu žemės ūkyje. Pagal tarptautinius standartus (namų ūkio darbo jėgos tyrimus) ūkininkaujančių asmenų skaičių rodo žemės ūkyje dirbančių gyventojų (nesvarbu, koks jų juridinis statusas) skaičius. Lietuvos statistikos departamentas ūkininkais dažniausiai laiko asmenis, turinčius daugiau nei 3 ha žemės.

Universalinė parduotuvė – mažmeninės prekybos firma, parduodanti įvairius plataus vartojimo, namų apyvokos reikmenis, bakalėjos prekes ir kt. Ji gali turėti atskirą savininką arba gali būti tipiškų parduotuvių filialas. Pagrindinė jos ypatybė yra ta, kad čia parduodama daug įvairių prekių – “viskas po vienu stogu”.

Uždarbio nukrypimas nuo normos - uždarbio (atlyginimų) didėjimas greičiau negu nustatyta vienam darbo jėgos vienetui. Yra daug veiksnių, skatinančių tokį nukrypimą: viršvalandžiai, premijos, specialios (autorinės) sutartys ir t. t. Ten, kur labai reikalingi aukštos kvalifikacijos darbuotojai, mokama daugiau, negu ten, kur jų netrūksta. Dažniausiai uždarbio nukrypimas nuo normos būna ten, kur dirba etatiniai darbininkai, nes čia darbdaviai linkę padidinti darbo užmokestį, kad tik išlaikytų darbo jėgą.

Uždaroji akcinė bendrovė – akcinė bendrovė, kurios akcijas turi teisę įsigyti tik steigėjai, o akcininkai gali parduoti savo akcijas tik prieš tai informavę kitus akcininkus ir gavę jų sutikimą.

Užimti asmeniniame ūkyje sklypininkai – ūkininkaujantys gyventojai, turintys 2-3 ha žemės ir sudarantys smulkų žemės ūkio sektorių. Pagal *Lietuvos Respublikos valstiečių ūkio įstatymą* gyvenančioms kaimo ir dirbančioms žemės ūkyje šeimoms paprastai priklauso 3 ha žemės sklypas. Kaimo tarnautojai, pvz., mokytojai, gali turėti iki 2 ha žemės sklypą.

Užimti gyventojai – visi dirbantys ir laikinai nedirbantys arba turintys formalų ryšį su darboviete asmenys, įskaitant ir tarnaujančius ginkluotosiose pajėgose. Pagal TDO standartus užimtais gyventojais laikomi sulaukę nustatyto darbingo amžiaus (Lietuvoje – 16 metų) asmenys, kurie apskaitos laikotarpiu priklausė šioms kategorijoms:

1. Užimti pagal darbo sutartį:
 - a) dirbantys, kurie apskaitos laikotarpiu atliko tam tikrą darbą už atlyginimą pinigais arba natūra;
 - b) turintys darbą ir nenutraukę darbo sutarties, bet laikinai nedirbantys (dėl ligos, atostogų, streiko, gamybos sutrikimų ir pan.). Minėtai užimtų gyventojų grupei priskiriamos moterys, atostogaujančios dėl nėštumo ar prižiūrinčios vaikus. Jų darbo sutartis nenutrūksta, todėl jos priskiriamos prie užimtų gyventojų, bet nepriskiriamos prie dirbančiųjų.
2. Užimti savo įmonėje:
 - a) dirbantys asmenys, kurie apskaitos laikotarpiu atliko tam tikrą darbą ir gavo pelną arba pajamas pinigais ar natūra; šiai

kategorijai priskiriami verslininkai, darbdaviai, padedantys šeimos nariai (be atlygio dirbantys savoje įmonėje);

b) turintys įmonę, tačiau apskaitos laikotarpiu dėl kokių nors priežasčių nedirbantys.

3. Mokiniai, dirbantys gamyboje, gaunantys atlyginimą.

4. Studentai, namų šeimininkės ir kiti asmenys, kurie apskaitos laikotarpiu dirbo samdomą darbą bent vieną valandą.

5. Kariškiai (kadriniai ir būtiniosios tarnybos).

Tiek užimti, tiek ekonomiškai aktyvūs gyventojai pagal TDO rekomendacijas skaičiuojami remiantis atrankiniais namų ūkių tyrimais. Kadangi dirba tam tikra dalis nedarbingo amžiaus gyventojų (pensininkai, paaugliai), jie taip pat priskirtini užimtų gyventojų kategorijai.

Užimtųjų statusas – ekonomiškai aktyvių gyventojų padėtis, priklausanti nuo užimtumo pobūdžio ir atlyginimo už darbą formos. Tarptautinė užimtųjų statuso kvalifikacija (1986 metais pasiūlyta Jungtinių Tautų statistinės komisijos) skiria tokias užimtųjų grupes:

a) darbdavys – asmuo, vadovaujantis savo įmonei arba savarankiškai užsiimantis profesine veikla ar verslu ir samdantis ne mažiau kaip vieną darbuotoją;

b) savarankiškas darbuotojas (savininkas) – asmuo, vadovaujantis savo įmonei arba užsiimantis individualia profesine veikla ar verslu ir nesamdantis darbuotojų;

c) samdomas darbuotojas – asmuo, dirbantis privačioje valstybinėje įmonėje, įstaigoje ir gaunantis darbo užmokestį arba atlyginimą pinigais ar natūra; kariškiai priskiriami samdomiems darbuotojams;

d) neapmokamas šeimos narys – asmuo, dirbantis savo šeimai arba giminėms priklausančioje įmonėje ir negaunantis darbo užmokesčio;

e) gamybinio kooperatyvo narys – asmuo (narys), dirbantis kooperatyve;

f) asmenys, kurių statusas neapibrėžtas – asmenys, kurių statusas nežinomas arba tiksliai neapibrėžtas, taip pat bedarbiai, pradedantys darbinę veiklą.

Tam tikros šalys pagal konkrečius poreikius šias grupes gali klasifikuoti detaliau, pavyzdžiui, galima išskirti užimtus privačiame ir valstybiniame sektoriuje.

Užimtų gyventojų pasiskirstymas pagal amžių – grupavimas norint įvertinti gyventojų ekonominį aktyvumą pagal amžių. Paprastai Vakarų šalyse užimti gyventojai grupuojami pagal penkiametes amžiaus grupes, pvz., darbingo amžiaus užimti gyventojai, nedarbingo (po darbingo) amžiaus užimti gyventojai ir pan.

Užimtumas – teisėta darbinė žmonių veikla, kuriant materialines vertybes ir teikiant paslaugas, siekiant patenkinti asmeninius ir visuomeninius poreikius, duodanti jiems uždarbį (darbo pajamas). Užimtumas, skirtingai nei darbas, yra ne tik veikla, bet ir ekonominiai bei teisiniai santykiai tarp žmonių, dalyvaujančių darbo kooperacijoje. Žmogus laikomas užimtu ir tuomet, kai jis laikinai nedirba: atostogauja, poilsiauja, gydomsi ir pan. Svarbu, kad jis tam tikru būdu yra susijęs su konkrečia darbo vieta, įmone, įstauga, organizacija, savo verslu ir pan.

Demokratinėse visuomenėse administracinė darbo prievarta (išskyrus numatytus atvejus) yra neleistina. Savanoriškas piliečių neužimtumas negali būti ribojamas. Valstybės uždavinys – sudaryti sąlygas visiškam, produktyviam ir laisvai pasirinktam piliečių užimtumui, siekiant įgyvendinti jų teisę į darbą.

Užsienio prekybos lyginamojo pranašumo teorija – teorija, teigianti, kad valstybė turi specializuotis gaminti tokias prekes, kurias gali gaminti santykinai žemesniais kaštais, palyginti su kitomis valstybėmis. Importuoti reikia tokias prekes, kurias ji gamina santykinai aukštais kaštais. Šitai susidaro kiekvienos valstybės konkrečių ūkio šakų lyginamasis pranašumas, kuris ir lemia užsienio prekybos struktūrą.

Užsienio prekybos multiplikatorius – koeficientas, parodantis bendrojo nacionalinio produkto kitimo priklausomybę nuo užsienio prekybos masto pokyčio. Užsienio prekybos multiplikatoriaus efektą lemia šios priežastys: 1) išlaidos importuotoms prekėms didina paklausą šalies viduje; 2) padidėjus importui, didėja eks-

portuojančios šalies pajamos, o tai sudaro sąlygas didinti savo šalies eksportą.

Užsienio skola – nepadengtos valstybės skolos užsieniui ir neišmokėti šių skolų procentai.

Ūkinė bendrija – kelių fizinių ar juridinių asmenų įsteigta firma, jungianti narių bendriją ar dalinę nuosavybę. Tikroji ūkinė bendrija – tokia firma, kurios visi nariai atsako už jos skolinius įsipareigojimus visu savo turtu. Komanditinė – tokia firma, kurios tikrieji nariai už jos skolinius įsipareigojimus atsako visu savo turtu, o komanditoriai – tik tuo turtu, kuris investuotas į bendrovę.

Ūkio mobilizavimas – šalies ekonominių išteklių sutelkimas kuriam nors svarbiam tikslui pasiekti. Ūkio mobilizavimas paprastai susijęs su darbo jėgos poreikio padidėjimu, viršvalandiniu darbu, labai dideliu gamybos priemonių apkrovimu.

V

Valiuta – kurios nors šalies piniginis vienetas, pinigų sistemos tipas (aukso, sidabro, popierinis); užsienio pinigai naudojami tarptautinėje apyvartoje (užsienio valiuta). Šiuo metu valiuta – tai popieriniai pinigai. Valiuta yra trijų rūšių: keičiamoji (konvertuojama) į bet kurias kitas valiutas; iš dalies keičiamoji, t. y. tokia, kuri keičiama tik į kai kurią užsienio valiutą; nekeičiamoji (uždara), kuri naudojama tik šalies viduje. Tikra valiuta pasižymi stabiliu kursu ir padengta aukso bei kitomis vertybėmis. Valiutinis dempingas – prekių eksportas sumažintomis kainomis iš šalių, kurios valiuta nuvertinta, į šalis, kur valiuta stabilesnė. Valiutos zonos – šalių valiutinės grupuotės, koordinuojančios užsienio valiutos politiką. Pagrindinės valiutos zonos: dolerio, sterlingo ir Prancūzijos franko.

Valiutos kursas – dviejų valiutų tarpusavio keitimo proporcija. Kol buvo naudojamas aukso standartas, valiutos kursas buvo stabilus, nustatytas pagal kiekvienos nacionalinės valiutos aukso turinį. 1945 – 1971 metais nacionalinių valiutų kursas buvo nustati-

nėjamas pagal JAV dolerį (šalims – Tarptautinio Valiutos Fondo narėms). Valiutų kurso sistemos yra skirstomos į laisvai svyruojančias ir griežtai fiksuotas sistemas. Daugelyje šalių dabar naudojamas svyruojantis valiutų kursas, kuris susidaro kaip konkrečios nacionalinės valiutos pasiūlos ir paklausos tarptautinėje valiutų rinkoje rezultatas. Kai kuriose šalyse taikoma griežtai fiksuotų valiutų kursų sistema, kai vyriausybė kišasi į valiutų rinkų funkcionavimą ir riboja paklausos bei pasiūlos jėgų veikimą. Pagrindiniai šalies valiutos kurso pokyčių veiksniai yra tokie:

- vartotojų poreikių bei skonių pasikeitimas,
- santykinis šalies nacionalinio produkto pasikeitimas,
- santykinis kainų pasikeitimas,
- santykinis realaus palūkanų lygio pasikeitimas,
- spekuliacija kaip valiutų kursų veiksnys.

Kai šalies valiutos kursas krinta, tai asmenys, turintys šią valiutą, sieks ją pakeisti į pastovią užsienio valiutą, tokiu būdu didindami užsienio valiutos paklausą. Tai lems šalies valiutos kurso tolesnį kritimą ir užsienio valiutos kurso kilimą. Kritus šalies valiutos kursui padidės paklausa jos produkcijai užsienyje ir tai skatins paklausos nulemtą infliaciją. Jeigu valiutos kursas krenta, pakils šalies importuojamos produkcijos kainos. Fiksuotas valiutos kursas nustatomas panaudojant oficialius valstybės rezervus, vykdam atitinkamą tarptautinę prekybos politiką, centralizuotai paskirstant užsienio valiutą ir naudojant atitinkamas mokesčių bei pinigų pasiūlos priemones.

Valiutos monopolis – su užsienio prekybos monopolium susijusi išimtinė valstybės teisė atlikti visas operacijas auksu ir užsienio valiuta.

Valstybės skola – visuminis valstybės įsiskolinimas kreditoriams iki tam tikros datos, nepaisant to, kada skolos yra susidariusios. Jei vyriausybė metai iš metų formuoja deficitinį biudžetą, tai valstybės skola auga. Didžiausia biudžeto deficito priežastis yra ekonomikos smukimas. Šiuo atveju deficitinis biudžeto sudarymas yra pateisinamas, nes visuminės paklausos plėtimas valstybės skolinomis pajamomis leidžia įtraukti į gamybą laisvus išteklius ir išplėsti nacionalinio produkto apimtį.

Valstybinis reguliavimas – valstybės veiksmų visuma siekiant suderinti įvairius interesus (asmeninius, grupinius, visuomeninius) ir taisyti rinkos trūkumus. Tuo tikslu naudojamos ekonominės, socialinės, monetarinės, agrarinės ir kitos valstybinės politikos priemonės. Pagal savo pobūdį jos tiesiogiai ar netiesiogiai veikia ūkinius subjektus. Pirmuoju atveju taikomi administraciniai poveikio metodai (įstatymai, įsakymai, instrukcijos ir t. t.), antruoju – ekonominiai regulatoriai (kainos, mokesčiai, normos, bankų procentai ir sankcijos).

Valstybinė holdingo kompanija – valstybės teise pagrįstas įmonių grupės valdymas.

Valstybinė įmonė – įmonė, įsteigta valstybės lėšomis ir tiesiogiai jos reguliuojama bei turinti juridinio asmens teises.

Valstybinė monopolija – valstybinė firma, išskirtinė ekonominės veiklos sritis, neturinti privačių konkurentų.

Valstybinis sektorius – ekonomikos dalis, kurią sudaro valstybinė nuosavybė ir valstybinis vartojimas.

Valstybinis socialinis draudimas – valstybės nustatytų socialinių ir ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiems gyventojams, taip pat įstatymo numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams pragyvenimui reikiamų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl įstatymo numatytų priežasčių apsirūpinti iš uždirbamų ir kitokių pajamų ir dėl įstatymo numatytų svarbių priežasčių turi papildomų išlaidų. Įgyvendinant valstybinį socialinį draudimą, dalyvauja draudėjų ir draudžiamųjų interesus ginančios organizacijos.

Valstybinio socialinio draudimo rūšys – draudimo klasifikavimas pagal rizikos rūšį. *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas* nustato tokias draudimo rūšis:

1. Pensijų draudimas, kai draudžiama pensijoms, kurias numato *Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas*.
2. Ligos ir motinystės draudimas, kai draudžiama ligos ir motinystės (tėvystės) pašalpoms ir laidojimo pašalpoms.
3. Sveikatos draudimas, kai draudžiama gydymo ir profilaktikos išlaidų kompensacijoms.
4. Draudimas nuo nedarbo, kai draudžiama bedarbio pašalpoms

pagal *Bedarbių rėmimo įstatymą*. Iš šio draudimo lėšų taip pat kompensuojama už kitas nedarbo priemones, kurias numato *Bedarbių rėmimo įstatymas*.

5. Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų gamyboje, kai draudžiama pašalpomis (susižalojus darbe ir įgijus profesines ligas) bei kitoms išmokoms, kurias numato *Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų darbe įstatymas*.

Valstybinis kainų reguliavimas – valstybinio ekonomikos reguliavimo sistemos dalis. Kartu tai ir valstybinės kontrolės dėl konkurencijos principų ir socialinės apsaugos sistema. Valstybinis kainų reguliavimas – tai vyriausybės turimų teisių ir materialinių galimybių panaudojimas, siekiant stabilizuoti arba pakeisti kainų lygį ir proporcijas.

Visos rinkos ekonomikos sistemos yra valstybinio reguliavimo objektas. Plėtojantis rinkos ekonomikai, valstybinio kišimosi kryptys ir formos keičiasi. Pagrindinė tiesioginio valstybės kišimosi į kainodarą priežastis yra didelis reprodukcijos proceso pažeidimas. Įveikti didelius kainų svyravimus nuo vertės ir daugybę disproporcijų neįmanoma be valstybinio įsikišimo. Praktiškai valstybė pradeda reguliuoti kainas atsiradus infliacinėms tendencijoms. Tokias tendencijas sukelia:

- prekių deficitas arba jų perteklius,
- gamybos kaštų augimas,
- mokesčių, muitų, valiutinės, kreditinės, biudžetinės šalies politikos kitimas.

Valstybinio kainų reguliavimo tikslai:

- sustabdyti infliacinį kainų augimą,
- pašalinti konkrečių prekių ir paslaugų kainų disproporcijas,
- pasiekti būtinus reprodukcijos santykius,
- siekti, kad darbo užmokestis nedidėtų proporcingai kėliant kainas,
- teikti valstybės kontroliuojamas subsidijas gamybai,
- padėti plėtoti tarptautinius ryšius,
- perskirstyti nacionalines pajamas,
- spręsti ekonomines ir socialines valstybės problemas.

Nors kainos formavimo pagrindas yra rinkos mechanizmas, besiplečianti konkurencija, prekių pirkėjų ir pardavėjų tarpusavio ryšiai, vis dėlto vyriausybė iš dalies koreguoja kainodaros procesą. Kainas reguliuoti valstybė gali dviem būdais: 1) ekonominiu (reguliuojant rinkoje prekių paklausos ir pasiūlos santykį); 2) administraciniu (tiesiogiai keičiant arba stabilizuojant kainas).

Netiesioginiai kainų reguliavimo metodai reiškiasi veikiant ne pačias kainas, o kainodaros veiksnius per mokesčių, finansinę-biudžetinę, kreditinę, valiutinę ir muitų politiką, t. y. tokiomis priemonėmis, kurias keisti yra valstybinių organų kompetencija. Šiuo metu šis reguliavimo būdas yra pagrindinis, nes šitaip nepažeidžiamas rinkos mechanizmas.

Valiutų “krepšelis” – nacionalinių valiutų rinkinys, naudojamas nustatant nacionalinės arba tarptautinės valiutos kursą. Valiutos lyginamasis svoris “krepšelyje” nustatomas pagal šalies bendrojo nacionalinio produkto lyginamąjį svorį tarp “krepšelio” šalių. Dažniausiai naudojamas toks valiutų “krepšelis”: JAV doleris, Vokietijos markė, Prancūzijos frankas, Didžiosios Britanijos svaras sterlingų, Japonijos jena.

Valiutų rinka – rinka, kurioje vyksta įvairių valiutų mainai. Tokios rinkos finansiniai instrumentai – įvairių šalių pinigai (banknotai, monetos, depozitai ir vertybiniai popieriai, artimi pinigams, pvz.: įsakytiniai vekseliai ar bankų pervedimo vekseliai).

Valraso modelis – vienas pirmųjų ekonominių matematinių modelių, sudarytas šveicarų ekonomisto L. Valraso. Jis grindžiamas prielaida, kad rinkos ekonomikai būdingas sureguliuavimas. Kiekvieno ekonomikoje funkcionuojančio vartotojo ir gamintojo pusiausvyros sąlygos išreiškiamos tiesinėmis lygtimis, kurių kintamieji – prekių ir išteklių kiekis bei kainos, reguliuojančios paklausą.

Variantinė prognozė – prognozė, atliekama įvertinant įvairius galimus ekonominio ar socialinio objekto raidos variantus. Dažniausiai naudojamos variantinės prognozės, atitinkančios optimistinę, pesimistinę ir labiausiai tikėtiną objekto vystymosi variantą.

Vartojimas – vartotojų išlaidų galutiniams produktams (paslaugoms)

įsigyti visuma. Plačiaja prasme tai poreikių tenkinimo procesas. Skiriamas asmeninis ir gamybinis vartojimas.

Veikla – žmogaus prigimtinė funkcija, užtikrinanti jo fizinę ir socialinę egzistenciją. Veikla gali būti kuriamoji ir griaunamoji, teisėta ir neteisėta.

Veiklos rezultatas – ekonominio subjekto tikslingų ir produktyvių pastangų pasekmė, išreikšta pagamintos produkcijos ir suteiktų paslaugų apimtimi bei kokybe.

Vekselis – įstatymo nustatyta tvarka atitinkama forma surašytas dokumentas, duodantis teisę vienam asmeniui (vekselio gavėjui) reikalauti iš kito asmens (vekselio davėjo) sumokėti vekselyje nustatytą sumą tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje. Vekselis yra kredito įrankis, taip pat mokamoji priemonė. Priimant vekselį būtini šie rekvizitai: įvardijimas (vekselis), besąlygiškas įsakymas apmokėti tam tikrą sumą, mokėjimo įvardijimas (firmos adresas), mokėjimo laikas, vekselio išdavimo vieta ir data, vekselio davėjo parašas. Tarptautinėje prekyboje vekselis yra viena iš priemonių apiforminti kreditines-skaičiavimo operacijas.

Verslas – tai ūkinė veikla, kurią sudaro prekių gamyba ir komercija (pirkimas – pardavimas), jų tarpusavio sąveika. Komercija įmonėje – ne tik reikiamų gamybinių išteklių (darbo kapitalo, žemės) pirkimas, bet ir pagamintų daiktų bei paslaugų pardavimas. Taigi komercija plačiaja prasme – ne vien prekyba vartojimo reikmenimis, bet ir prekyba gamybos įrengimais, žaliavomis bei medžiagomis, taip pat komercinė bankininkystė, darbuotojų samdymas, žemės pirkimas arba nuoma, komercinis draudimas ir kita panaši komercinė veikla. Verslininkas turi pasirinkti geriausią gamybinių išteklių derinį bei gaminamos produkcijos kiekį ir kūrybiškai organizuoti gamybinių-komercinę veiklą ekonominės rizikos sąlygomis. Ši verslininko funkcija yra tokia svarbi ekonomikoje, kad net apibūdinama kaip santykinai savarankiškas gamybinis išteklių ir vadinama verslu. Taigi verslumas yra ketvirtas gamybos veiksnys, sujungiantis tris pirmuosius gamybos veiksnius: kapitalą, darbą ir gamtinius išteklius (žemę). Šios gamybos veiksnio duodamos pajamos yra verslininko pelnas. Verslininko uždavi-

nys – pasirinkti tokias gamybinių išteklių rinkas ir išteklių pirkimo laiką, kad produkcijos vieneto gamybos kaštai būtų mažiausi. Be gamybos kaštų, įmonės turi ir realizavimo kaštus, kuriems priskiriama: išlaidos reklamai, realizavimo skyrių išlaikymo išlaidos, išlaidos vitrinų, ekspozicijų, naujų prekių parodų rengimui ir kt. Realizavimo kaštai didina tam tikro gaminio paklausą, o gamybos kaštai didina to gaminio pasiūlą. Todėl verslininkui svarbu rasti geriausią gamybos ir realizavimo kaštų derinį.

Svarbūs verslo plėtojimo rezervai yra natūrinės gamybos įtraukimas į prekių ryšių sferą, valstybinių įmonių savarankiškumo plėtimas ir privatizacija. Šiuos rezervus geriau naudojant bus galima užsiimti ūkine veikla, grindžiama verslo principais. Pagrindiniai ekonominiai verslo principai tokie: pasirinkimo rinkoje laisvė ir konkurencija, pelno siekimas, prekių mainų abipusė nauda, komercinė paslaptis, ekonominė rizika, ekonominė atsakomybė už verslo rezultatus. Ieškant verslo plėtojimo galimybių, reikia atsižvelgti į didžiulę verslo formų įvairovę.

Verslo masto efektas – vidutinių kaštų sumažėjimas, nulemtas gamybos masto atskiroje įmonėje augimo. Būdamas teigiamas dydis, peržengus tam tikrą gamybos masto atskiroje įmonėje ribą, jis tampa neigiamu dydžiu. Plečiantis įmonei susiformuoja veiksniai, mažinantys produkcijos vieneto kaštus. Pagrindiniai veiksniai yra darbo specializacija, valdymo personalo specializacija, kapitalo efektyvus panaudojimas, šalutinių produktų gamyba. Plečiantis įmonei galima labiau specializuoti darbą. Esant dideliame gamybos mastui galima taip pat geriau panaudoti kvalifikuotą valdymo specialistų darbą. Tik stambūs gamintojai gali įsigyti ir naudoti geriausius įrenginius. Stambios įmonės gali gaminti įvairius produktus iš atliekų, kurias smulkūs gamintojai išmestų kaip nereikalingas. Visi šie veiksniai mažina produkcijos vieneto gamybos kaštus tiems gamintojams, kurie sugeba išplėsti savo veiklos mastą. Tačiau įmonę plečiant gali atsirasti neigiamų ekonominių pasekmių – padidėti produkcijos vieneto kaštai. Neigiamą verslo masto efektą lemia sunkumai, susiję su stambios gamybos valdymu. Plečiantis įmonei, susidaro daugybė valdymo hierarchijos ly-

gių, kurie atitolina įmonės administraciją nuo gamybos proceso. Galiausiai nuo to nukenčia verslo efektyvumas ir didėja produkcijos vieneto kaštai. Analizuojant verslo masto efektą vartotina ir minimalaus efektyvaus įmonės dydžio sąvoka. Šis dydis – tai mažiausia gamybos apimtis, kuriai esant įmonė gali minimizuoti ilgo laikotarpio produkcijos vieneto kaštus. Jei teigiamas verslo masto efektas įmonėje nedidelis, ir neigiamas masto efektas atsiranda labai greitai, minimalų efektyvų įmonės dydį nulemia nedidelė gamybos apimtis. Tokiose gamybos šakose gali būti didelis smulkių gamintojų skaičius.

Verslininkas – asmuo, turintis kapitalą ir pelnui maksimizuoti ieškantis pelningų veiklos sričių, pasitelkdamas dalykines ir žmogiškąsias savybes: a) organizuojantis gamybą, t. y. sujungiantis gamybos veiksnius (žemę, darbą ir kapitalą) prekėms ir paslaugoms kurti; b) priimančias verslo sprendimus dėl to, kokias prekes gaminti ir kaip jas gaminti; c) rizikuojantis, žinodamas, kad tie sprendimai gali būti netikslūs, klaidingi; d) taikantis prekių gamyboje naujas technologijas ar verslo organizavimo formas.

Verslumas – gamybos veiksnys, kurio esmė – žmogaus gebėjimas sujungti kapitalą, darbą ir gamtos išteklius verslui organizuoti, naujovėms įgyvendinti, siekiant pelno ir rizikuojant savo turtu.

Verslo mobilumas – tai vidinė jo savybė (potencija) keistis, atsinaujinti, plisti, įgyti įvairias formas, t. y. mobilumas atspindi pokyčių įvairovę. Vieni iš tų pokyčių rodo giluminius verslo procesus, kiti – paviršutinius procesus. Yra nemaža veiksmų, skatinančių verslo mobilumą, t. y. verslininkų veržlumą ieškoti naujovių. Antra vertus, negalima nematyti ir kliūčių, kurios stabdo verslo mobilumą, lemia tam tikrą ekonominį sąstingį. Todėl verslo mobilumas yra savotiškas tokių priešingų pusių, kaip veržlumas ir sąstingis, derinys. Atsižvelgiant į verslą skatinančių ir stabdančių veiksmų santykį, verslo mobilume pastebimi veržlumo arba sąstingio elementai. Pagrindiniai verslo mobilumo veiksniai yra konkurencija, ekonominė rizika, verslininkų novatoriškumas, pelnas ir laikas. Specifinės verslo formos yra arbitražas ir spekuliacija.

Verslo organizavimo formos (pagal dalyvavimo valdyme požymį) gali būti tokios:

1. Individuali nuosavybė – paprasčiausia valdymo forma, kai tam tikra įmonė priklauso vienam asmeniui. Organizuojant tokią įmonę valstybė turi išduoti patentą.
2. Ūkinė bendrija – firma, priklausanti daugiau negu vienam asmeniui.
3. Akcinė bendrovė – verslo organizavimo forma, kai kapitalas firmos steigimui gaunamas išleidus akcijas. Tiesiogiai ją valdant dalyvauja ne visi akcijas turintys asmenys, taip pat ne visi atsakingi ir už skolinius įsipareigojimus.
4. Uždaroji akcinė bendrovė – verslo organizavimo forma, kai įstatinis kapitalas priklauso ribotam skaičiui akcininkų, negalinių parduoti akcijų be valdybos sutikimo.
5. Valstybinė akcinė bendrovė – verslo organizavimo forma, kai ne mažesnė negu įstatymo nustatyta dalis įstatinio kapitalo priklauso valstybei.
6. Valstybinė įmonė (firma) – valstybės lėšomis įsteigta ir jos tiesiogiai reguliuojama įmonė.

Vertė – 1) dabartinė vertė (esamoji, diskontuota) – piniginės sumos, kurios bus gautos ateityje vienkartinių mokėjimų arba periodiškai mokamų įplaukų forma, dabartinė vertė; 2) nominali vertė – nustatytos akcijos, obligacijos ar paskolos vertė jos pirminio išleidimo metu; 3) pridėtinė vertė – prekių ir paslaugų vertės padidėjimas kiekvienoje gamybos stadijoje; 4) visuomeninė vertė – nauda, kurią gauna iš tam tikros prekės ar paslaugos bet kuris visuomenės narys.

Vertės paradoksas – tariamas prieštaravimas, atsiradęs dėl to, kad kai kurie būtini reikmenys yra pigūs, o prabangos dalykai labai brangūs (pvz., vanduo ir briliantai). Šis paradoksas atsiranda dėl nevienodos įvairių prekių ir paslaugų pasiūlos apimtys, todėl labai skiriasi jų ribiniai naudingumai, pvz., vandens pasiūla yra didelė, todėl vandens ribinis naudingumas lygus nuliui, o briliantų pasiūla palyginti maža, todėl jų ribinis naudingumas didelis. Vertės paradoksą teoriškai pagrindė V. Dževonsas (1840–1921),

K. Mengeris (1840–1882) ir L. Valraras (1834–1910), argumentuodami prieštaravimą tarp vertės ir ribinio prekės naudingumo.

Vienetinis darbas – darbas, apmokamas pagal kiekį (gaminių vienetų skaičių). Vienetiniu paprastai laikomas toks darbas, kurio kiekio ir kokybės įvertinimas standartizuotas (tiksliai apibrėžtas).

Visiškas užimtumas – visos turimos darbo jėgos (ir kapitalo) išteklių panaudojimas. Visiškas užimtumas yra vienas svarbiausių darbo rinkos politikos tikslų. Tačiau tai dar nereiškia, kad visi darbingo amžiaus arba galintys ir norintys dirbti piliečiai turi būti nuolat aprūpinti darbu. Pasiiekti visišką gyventojų užimtumą neįmanoma. Dėl darbo jėgos kaitos kai kurie žmonės kurį laiką nedirba, ieškodami ir rinkdamiesi naują darbovietę. Dėl struktūrinių ekonomikos pokyčių įtakos mažėja kai kurių profesijų darbuotojų paklausa ir todėl jiems tenka persikvalifikuoti. Dėl to visuomet egzistuoja didesnis ar mažesnis nedarbas. Taigi visišką užimtumą būtų galima apibūdinti kaip situaciją, kai registruotų bedarbių skaičius atitinka laisvų darbo vietų skaičių. Tačiau laisvų darbo vietų struktūra gali neatitikti bedarbių profesinės–kvalifikacinės struktūros. Kita vertus, tam tikros žmonių grupės, pvz., namų šeimininkės ar senyvo amžiaus žmonės, dažnai nesiregistruoja kaip bedarbiai. Taigi visišką užimtumą realiai nepasiekiamas. Daugelyje išsivysčiusių šalių visišku užimtumu paprastai laikomas “normalus” nedarbo lygis – 4-5% darbo jėgos.

Viešieji (socialiai naudingi) darbai – darbai, dažniausiai atliekami valstybiniame sektoriuje, siekiant laikinai įdarbinti bedarbius, kurie ilgą laiką neranda ir neturi perspektyvos susirasti nuolatinį darbą. Viešieji darbai dažniausiai organizuojami pelno nesiekiančiose ir visuomeninius poreikius tenkinančiose organizacijose (pvz., kelių, gatvių, parkų, miškų tvarkymo ir pan.). Kartais sąvoka viešieji darbai tapatinama su viešųjų darbų programa. Pagal *Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymą* viešuosius darbus (iki 2 mėnesių trukmės) organizuoja teritorinė darbo birža kartu su savivaldybe. Piliečiui sutikus, darbai gali būti pratęsimi. Dirbantiems viešuosius darbus dažniausiai sustabdomas bedarbio pašalpos mokėjimas. Viešųjų darbų laikas neįeina į įstaty-

mo numatyta bedarbio pašalpos mokėjimo laiką. Jeigu viešiesiems darbams pasibaigus bedarbis nesusiranda nuolatinio darbo, prašiamas bedarbio pašalpos mokėjimo laikas.

Viešųjų (socialiai naudingų) darbų programa – darbo biržoje užregistruotų bedarbių laikinas įdarbinimas. Programos tikslas – sudaryti galimybę nedirbantiems asmenims dalyvauti socialiai naudinguose darbuose, užsidirbti lėšų pragyvenimui, padidinti galimybes susirasti nuolatinį darbą. Viešieji darbai pirmiausiai organizuojami ilgą laiką neturintiems darbo ir asmenims, negaunantiems bedarbio pašalpos, taip pat nekvalifikuotam jaunimui. Svarbus vaidmuo, organizuojant viešuosius darbus, tenka savivaldybėms.

Visuminė paklausa – prekių ir paslaugų, kurias norėtų įsigyti firmos, valstybė ir pavieniai asmenys tam tikru laiko momentu, paklausa.

Visuminė pasiūla – prekių ir paslaugų, kurias gamintojai tam tikru laiko momentu gali pateikti į vartojimo rinką, visuma.

Visuminės išlaidos – visos galimos išlaidos, esant tam tikram pajamų lygiui.

Visuminės santaupos – grynųjų pajamų ir vartojimo išlaidų skirtumas.

Visuomeninė įmonė – įmonė, kurią daugiausia tiesiogiai ar netiesiogiai valdo valstybės organai.

Visuomeninė nuosavybė - nuosavybė, priklausanti visiems tam tikros visuomenės nariams lygiomis teisėmis.

Visuomeninės prekės – prekės arba paslaugos, kurių naudingumas ir pasiūla nemažėja atsiradus papildomiems vartotojams. Šių prekių vartojimas neturi sumažėti, net jei vartotojai yra nemokūs (medicininio aptarnavimo, švietimo, televizijos ir kt. sritys).

Visuomeninis kapitalas – turtas, priklausantis visai visuomenei, pvz.: mokyklos, ligoninės, keliai.

Visuomeninis turtas – visuma materialinių ir nematerialinių gėrybių, kurioms dėl jų nepritekliaus galima nustatyti kainą, atsižvelgiant į jų naudingumą ir ribotą pasiūlą. Pirmasis sąvoką **visuomeninis turtas** pateikė L. Valrasas.

Visuomeniniai interesai – sujungta visuomeninės naudos ir sąnaudų išraiška, parodanti visuomenės preferencijas (prioritetus) jų atžvilgiu.

Visuomeninis (valstybinis) sektorius – nuosavybė, krašto ūkio dalis, kurią valdo centriniai arba vietinės valstybinės valdžios organai.

Visuotinis streikas – streikas, kuriame dalyvauja visi tam tikros veiklos rūšies arba profesijos darbuotojai.

Ž

Žalingoji konkurencija – konkurencija, kuri, kitaip nei tradicinės pažiūros, nepagerina vartotojo būklės, nes gali sumažinti teikiamų prekių ir paslaugų kokybę.

Žemės kadastras – susistemintos žinios (sąrašas) apie gamtinę, ūkinę ir teisinę žemės fondo sklypų padėtį; į jį įrašomi žemėnaudos registravimo, žemės ploto ir kokybės apskaitos, dirvožemio bonitavimo ir žemės ekonominio vertinimo duomenys; jo duomenimis remiamasi apmokestinant žemę, perkant ir parduodant žemę, sudarant kitus sandorius.

Žemės kaina – kapitalizuota žemės renta. Apskaičiuojant žemės arba žemės nuomos mokesťį, atsižvelgiama į tikslinę žemės paskirtį, žemės naudojimo pobūdį, žemės derlingumą, vietą ir kitus veiksnius.

Žemės nuoma – žemės naudojimo forma, kai žemės savininkas perduoda savo žemę laikinai naudotis kitam asmeniui (nuomininkui) už tam tikrą užmokestį.

Žemės nuomos mokestis – mokestis, kurį moka žemės nuomininkas žemės nuomotojui už laikiną naudojimąsi žeme, mišku ar vandens telkiniu; privačios žemės nuomos mokestis mokamas pagal nuomotojo ir nuomininko susitarimą; išnuomota valstybinė žemė apmokestinama įstatymų nustatyta tvarka.

Žemės nuomos sutartis – sutartis, pagal kurią nuomotojas įsipareigoja leisti nuomininkui laikinai naudotis žeme, o nuomininkas –

naudoti šią žemę sutartyje numatytais bei įstatymų nustatytais sąlygomis ir mokėti žemės nuomos mokesčių.

Žemės renta – reguliariai gaunamos pajamos iš žemės, kuri priklauso asmeniui, neužsiimant darbine veikla.

Žemės ūkio bendrovė – gyventojų įsteigta įmonė (juridinis asmuo) žemės ūkio gamybinei ir komercinei veiklai plėtoti. Jos įplaukos už žemės ūkio produkciją ir paslaugas žemės ūkiui sudaro daugiau kaip 50 proc. visų pajamų. Žemės ūkio bendrovės turtas – bendra nuosavybė.

Žemės ūkio produkcijos gamintojų akcijos – paprastosios vardinės akcijos, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka lengvatinėmis sąlygomis parduotos akcinių bendrovių akcijos, kurias įsigyja žemės ūkio produkcijos gamintojai, taip pat jų kooperatinės bendrovės (kooperatyvai).

Žmogiškasis kapitalas – investicijos į žmogiškuosius išteklius siekiant pakelti darbo našumą. Išlaidos daromos laukiant būsimos naudos – todėl sąvoka **žmogiškasis kapitalas** apibūdinama kaip “investicijos į žmogiškuosius resursus”. Kaip ir dėl bet kurių kitų investicijų iškyla klausimas, ar jos yra ekonomiškai tikslingos. Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, ar vėliau gautos pajamos bus pakankamai didesnės už mokymosi išlaidas ir ar bus patenkinami standartiniai investiciniai kriterijai. Egzistuoja tiesioginė analogija tarp investicijų į žmogiškąjį ir fizinį kapitalą, tačiau yra ir skirtumų. Žmogiškasis kapitalas negali būti paskolų teikimo garantas, kadangi jis negali būti parduotas. Be to, individas negali paskirstyti arba diversifikuoti savo rizikos, kaip tai gali padaryti fizinio kapitalo savininkas. Išskyrus nurodytus veiksnius, žmogiškasis ir fizinis kapitalas yra labai panašūs pagal savo prigimtį ir gali nuvertėti.

Žmogiškojo kapitalo koncepcija yra plačiai taikoma pagrindžiant investicijas į vidurinį ir aukštąjį mokslą, į mokymą neatsitraukiant nuo gamybos, taip pat ir į ikimokyklinį ugdymą šeimoje, sveikatos apsaugą bei informacijos apie darbo rinką bedarbiams ir jauniems specialistams paieškas. Žmogiškojo kapitalo teorija – šiuolaikinio ekonomikos mokslo daugelio laimėjimų pagrindas,

kuriuo remiantis galima paaiškinanti darbo užmokesčio diferenciaciją pagal amžių ir profesijas, nevienodą bedarbystės paskirstymą pagal kvalifikacijos lygius, profsajungų veiklos reguliavimą, taip pat išteklių paskirstymą švietimui ir profesiniam parengimui.

Žmogiškąjį kapitalą sudaro daugiausia švietimo ir sveikatos apsaugos išlaidos. Kuo aukštesnį išsilavinimą žmogus įgyja, tuo lengviau jis laikosi šiuolaikinės gamybos reikalavimų, kuo geresnė visuomenės narių sveikatos būklė, tuo daugiau laiko praleidžia produktyviai kiekvienas visuomenės narys per savo darbingą amžių. Tiek švietimo, tiek sveikatos apsaugos sąlygas gerinant, daromas teigiamas poveikis ne vien ekonomikos rodikliams. Dar svarbesnė yra jų socialinė funkcija: mažėja socialinis visuomenės narių susiskaldymas, žmogaus gyvenimas tampa įvairus ir visavertis. Todėl šių dienų visuomenėje investicijos į žmogiškąjį kapitalą labai didelės.